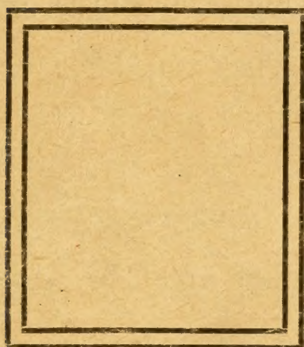
Babii, Oleksa
Hniv

UNIVERSITY OF TORONTO
VELUT ARBOR ÆVO

ОЛЕСЬ БАБІЙ

ГНІВ

НОВЕЛІ

ЛЬВІВ 1922

Тогож автора вийшли досі такі твори:

1) Шукаю Людини, нариси.

2) Ненависть і любов, поезії.

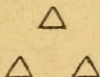
Готовиться до друку історична поема:

„Гуцульський курінь“.

ОЛЕСЬ БАБІЙ

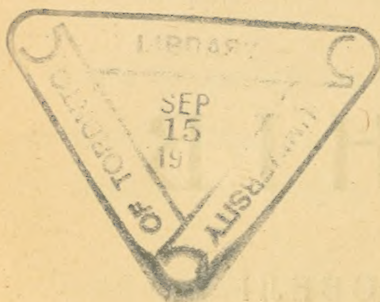
ГНІВ

НОВЕЛІ

ЛЬВІВ 1922.

ВИДАВНИЦТВО „РУСАЛКА“.

ДРУКАРНЯ СТАВРОПИҐІЙСЬКОГО ІНСТИТУТУ
під управою Ю. Сидорака.

ДИВНА ЛЮБОВ.

Із записника полоненого.

Я все життя тужив за коханням великим і святим, що обнялоб цілу мою істоту — як полумя достиглий колос.

Я шукав кохання серед пітьми життя, мов цвіту папороті у нічку святойванську.

І нераз майнуло в темряві ясне світло. Я з тремтінням в душі гнався за метеорним сяйвом, крівавлячи між терниною жагучу грудь мою — але о горе: це не був цвіт папороті, а блудний, болотяний вогник, що втікає тим дальше, чим пильніще здоганяти його.

З моїми невдачами росла моя туга за коханням, заливала повінню всі закутки душі, як припинений гірський потік заливає цвітисті левади.

На роздоріжжах, захмарених шляхах зустрічали мене красуні і кидали свої палкі серця до моїх ніг — поранені серця, спрагнені також любови... кохання...

Я зупинявся в погоні, але незабаром десь в глибині моєї душі оживала туга, як гадюка, притоптана на дорозі, і я навіть в обіймах, під дощем палких поцілунків, на ложі роскоші чув лютий голос гадюки —туги:

— Ти іще не найшов, за ким шукаєш!... Це не та любов, якої прагне твоє серце! Іди, шукай!

І я покидав здивовану любку свою, ступаючи по її серцю — як по камінню — ідучи в дальшу мандрівку за блудними вогниками.

А мені на здогін лилися сльози рясні і линули проклони покинутих.

І хоч боліла й мене душа, як пекуча рана, я покидав розплаканих і стужених — бо я все життя ту-

жив за коханням великим і святим, що обнялоб цілу мою істоту, як полумя достиглий колос.

І моя невтомима туга гнала мене від порога до порога, як жене голод і спрага нещасного жебрака, каліку бездомного.

Я розсипав перли чуття по дорозі і кожній зустрінутій я дарував серце своє — як безцінний дар.

А сліди мої замітали жалі і розчарування.

Аж раз я найшов жінку, за якою тужив ціле життя, яка була втіленням моїх задушевних мрій.

Я побачив ту жінку не в багатих сальонах і не у вишневому садку — як снилося мені не раз.

Я побачив ту жінку — на фотоґрафії. Так! На світлині! На великому портреті, за шклом, на виставі у фотоґрафа!

Я побачив її весняного ранку, коли від подиху майових леготів ожила моя туга, як погасаюче багаття у діброві.

Я побачив її і скамянів: Бо цеж була ця жінка, яка могла дарувати мені кохання велике і святе, що обнялоб цілу мою істоту, як полумя достиглий колос.

Так, це була вона!

Я вичитав це в її великих, глибоких, як море, очах, у виразі її божеського обличчя, що носило на собі печать терпіння, зродженого із свідомости тайн буття, я вичитав це — ні! Я не знаю, в чому я вичитав! Я пізнав це в настрою, який збудився в моїй душі на вид портрету.

— В її душі мусять дзвеніти ті струни, що і в моїй, ті пісні титанічних зривів, лебединих вмірань засвітних, засвідомих летів, покликів за чимсь незнаним, недосягненим, незбагнутим, а безсмертним.

Я відчув, що ця жінка не ходитиме утертими шляхами, кудою ходять міліони. Вона буде шукати стежок, де не стояла людська нога, стежок що ведуть понад кручами, безоднями, проваллями на верхогіря думки, на шпилі самотної молитви двох душ перед загадкою загадок, перед Сфінксом життя.

Я відчув і повірив, що ця жінка це орел, задивлений у ясність сонця, орел, що не гостить на низах і не гніздиться на змарнілих кущах.

Я не буду описувати її краси, не змалюю вам її

принади, не оспіваю її чару. Бо чи в силі хто словами передати красу лілії для того, хто не бачив її?

Я глядів в її очі.. і здавалося мені, що вона говорить до мене таємною, безсловною мовою душі, що кличе мене, манить і просить:

— Шукай мене! Я дам тобі повноту душевної роскоші, дам тобі налитий келих щастя, дарую тобі любов чисту, святу, невинну і могучу, як смерть, офірую тобі радість неземну, а не лише шал крови, бурю пристрасти, як инші красуні, котрим за хвилину опяніння ти платив роками гіркого розчарування. Я полоню душу твою, як переможець бранця. Я докінчу тобі казку, яку нашіптувала тобі туга, я дам тобі пісню вознесення до небес, із землі в країну мрій, краси, я поведу тебе за брами святая святих, куди не загляне товпа профанів, де будемо священно-служителями кохання — я — і ти.

Шукай мене! Найди мене!

І я слухав її таємних закликів, задивлений в її обличчя, як покірний раб, що бажає вичитати в очах волю своєї володарки.

— О, яке булоби щастя найти її, побачити... побачити... пізнати.. жінко! Божеська красо! Я клянусь, я присягаюся найти тебе!

І бажання побачити її заволоділо мною як смертельна невлічима недуга, як прокляття, як грижа совісти.

— — — — — — — — — — — —

Це діялося в Київі, тоді, як на Україні з червоними прапорами появились червоні пожежі, як степами лилася червона кров у завзятій борні

Я покинув океан боротьби і причалив на тихі береги мрій і думок.

Я шукав улюбленої жінки жагуче і невтомно, як шукає заблуканий мандрівник джерела й затишної оази в пустині.

Може бути, що туга по втраченій волі рідної країни і важкі переживання вигнанця збільшували бажання найти жінку, що розумілаб кожний відрух моєї душі наболілої, сумної.

Може весняне сонце будило мої пориви до життя, як перші пелюстки первоцвіту. Може, не знаю!

Знаю тільки, що весь зміст мойого життя містився тепер у тому слові: „найти“.

Я блукав щоденно вулицями Києва, волочився берегами Дніпра, вистоював у всіх садах, парках, переглядав тисячі, тисячі жіночих облич, завмирав безліч разів із радощів на вид жіночого лиця, подібного до лиця красуні на портреті, розпинав себе щодня на хресті розчарування — а її не найшов.

Я брав участь у всіх мітинґах, комуністисних зборах, конспіративних, контрреволюційних нарадах, хоча всі вони — одні і другі — цікавили мене тоді, як спори муравлів у муравлищі. Я ходив скрізь і всюди, щоби побачити ту, жінку, але на марно!

Здавалося — що як побачу її, я привітаюся з нею, як із знайомою, я розцілуюся з нею на шляху. Таж я вичитав в її очах, що вона сестра моєї душі, сестра загублена, дорога, одинока подруга мойого духа, яку призначило мені велике фатум ще тоді, коли з хаосу світів дався чути могучий голос:

— Хай буде любов!

І що дня вранці з горячковою хапливістю я біг вулицею К... і В... на перевулок Н..., де була на виставі світлина тієї жінки Стоючи перед портретом, я з болючою роскішю, з богомольною набожністю поринав зором в її очах.

О, скільки роскішних настроїв переживав я тоді, скільки мрій розгубив я там на камяному тротуарі... перед її образом... як сіють діти цвіти дрібні перед образом Марії в урочистому поході, в день маєвих богослужень.

Я зжився з цим портретом, він ставав частиною моєї душі, я мусів щодня бачити його так, як мусів віддихати повітрям. Я радів, ідучи оглядати цей портрет, як радіє молоденький хлопчик, ідучи перший раз на зустріч милої.

Я любив ту жінку, я боготворив її... я кохав до безтями, до затрати свойого „я“ — я любив її — на портреті.

А коли я мусів прощатися з цим образом, із моєї душі знімалися сумні, понурі мрії, як родяться сірі тумани із лона землі, яку покидає останній промінь сонця.

Я любив її. І любов моя до неї перетворила душу мою, ушляхотнила, очистила і освятила, як тайна святого причастя.

— — — — — — — — — — — — —

Місяць розливав каскади срібного сяйва, мерехтіли зорі... палали світла електричних лямп на безлюдних вулицях.

Я вертав із театру біля вистави світлин і довго вдивлявся в образ любої незнайомої.

І в сяйві місячного проміння, у присмерках ясної зоряної ночі... лице тієї жінки здавалося мені ще чарівніше і дороще...

А вечірна тишина нашіптувала мені дивні леґенди про кохання і красу тієї красуні...

Мрії оповивали мою душу, як сон утомлене немовля... болючий усміх моєї незнайомої Монни Лізи манив мене, як тайна глибин океану... в душі моїй щось піднімалося, міцніло, в грудях щось бунтувалося, клубилося, невмолимим клекотом, як чорна градова хмара перед бурею... на моїх устах родилися слова ніжні, ласкаві, як слова матері, що вдивляється в личко первородного дитяти...

Пяний похміллям власної уяви, обхоплений міцю незбагнутих стихій мойого серця, я нахилився у роскішному півсні і поцілував.. поцілував безумно, палко... поцілував, як цілує побожний прочанин святу плащеницю... поцілував... холодне шкло — на портреті. —

— Ха, ха, ха! — реготався якийсь червоноармієць на розі вулиці, побачивши мій безумний вчинок.

— — — — — — — — — — — — —

Цеї ночі я створив пісню кохання, якої досі ще не знала ліра моєї Музи... я створив поему... у великому творчому екстазі духа, створив несвідомо так, як співає соловій для своєї улюбленої...

Пісні цеї не читатиме ніхто — яж привик давати людям тільки окрушки із стола. Найдорощі нектари зберігаю сам собі.

— — — — — — — — — — — — —

Людей із вулиці допускаю тільки до притвору мойого храму... нехай там забавляються окрушками

— — — — — — — — — — — — —

Минуло кілька тижнів.

Прийшли сини Висли і Татр над Дніпро і здобули Київ. Мене забрали в полон.

Днями і ночами гнали нас ворожі сторожі в голоді і в холоді пішки з Київа на захід.

По кількох днях ми втомлені, обдерті, напівживі станули в городі В... над Бугом. Широкими кремяними вулицями машерували тисячі полонених серед насміху і кпин ворожого і братнього війська. Ішли ми мов на Голгофту по днях побід, труду і слави. Прибитий на душі до краю, останками сил я намагався додержати кроку другим, щоби не наразитися на побої і лайку вартових.

О, як бажалося серед тисячів байдужих, чужих, ворожих лиць побачити когось рідного, знайомого, дорогого...

О, яким бальзамом бувби в ту пору один щирий погляд, кинений мені, нещасному рабові, ніжної жінки...

Але навкруги гомоніли тільки суворі жовнярські наклики і зловіщо блискали наїжені баґнети.

І була це хвилина одна з найтяжчих у моєму життю, хвилина, коли весь світ через призму терпіння здавався мені чорний, як закрита трумна, а життя — було сонним примаром вампіра...

Голод, утома, утрата останніх надій на побіду народніх змагань — все це тягарем придавило душу мою так, що смерть здавалася одиноким рятунком, солодким сном, відпочинком після важких тортур боротьби. Як солодка здавалася могильна, цілковита тишина.

Я машерував обезсилений, охлялий, з лютим проклоном на вустах... безсилим проклоном. .

Я віддалювався від Київа щораз більше і нераз у виснаженому мізку мигнула думка: — я вже не поверну до Київа, не побачу її... її, незнайомої жінки на портреті...

Хвилину ця думка пекла мене у груди мов жалом гадюки, але з часом сіре і бездушне отупіння клало свої брудні руки на моє серце і одиноким моїм бажанням було: — спочити.

Ми ішли головною вулицею міста, гарною і бога-

тою, але я глядів на все байдужими поглядами, майже не помічаючи нікого і нічого...

Один із вартових, щоб улекшити собі, поклав на мої плечі свій навантажений наплечник, під тягаром якого я пригинався аж до землі. Крівавий піт зросив моє чоло... піт, що струями заливав мої очі... спливав по запиленому обличчю брудними, темними смугами... Ремені від жандармського наплечника вгризалися в моє втомлене тіло до крови, на моє чоло виступили сині жили від напруги, мов шрами від ударів батога.

Я підкидав що хвилини наплечник ідучи останками сил у слід за другими...

І ненароком я глянув на тротуар і мій зір спинився на одному обличчю .. на жіночій високій постаті...

Я мов пробудився із втомленого сну... зойкнувши як від пекучої рани...

Я станув оголомшений, начеб ударив чолом об гостру скелю у темряві... я почув, що вся кров із моїх жил напливає до серця...

— Вона! — майже крикнув я...

— Вона!... — вирвався зойк із моїх вуст... мовби я був ражений громами...

Так! Це була вона — ця жінка, що живе цілу весну в моїй душі... яку я цілував до безтями — там в Київі — на картині. Це вона, це її сумне ласкаве обличчя, глибокі очі... скорбні, задумчиві... як ніч листопадна...

Ті очі, яких я не забуду і в могилі... очі, що снилися мені безсонними ночами.

Це вона іде попід руку з якимсь підстаркуватим мабуть біржевим спекулянтом, чи торговцем харчових продуктів для армії.

Він задивлений бездумними, дурноватими очима в її обличчя, ангельське, святе... говорить щось до неї, а вона, мов сонна, глядить із співчуттям на полонених, не слухаючи балачок свойого сопутника.

І щось обірвалося в моїх грудях як скеля, й упало на наболіле серце, щось запекло, здавило за горло, як вуж, щось розсипалося жаринками по душі, щось прошило серце мов кинджалом...

Я переходив біля неї. Не тямлю чому і навіщо я простяг свою руку і жебручим, благальним голосом

заквилів мов дитя, впялившн свої очі в її обличчя.

— Пані... Пані...! Я...

Вона глянула на моє спітніле, мучениче обличчя, щось блиснуло в її чорних очах мов співчуття...

Пані!... Я...

Мені хотілося крикнути їй якесь пекольне слово... кинути їй у слова всю мою тугу, муку, ожидання в одному слові „люблю“, але надмір чуття замкнув мені вуста...

А вона глянула на мене, вихопила з кишені 100 паперових марок і простягнула до мене руку, щоби дарувати мені банкнот...

— Ось маєте 100 марок... бідний... просиш хліба... ти голодний... нажаль не маю при собі хліба...

Я вхопив свою брудну, давно не миту руку, мов опарений, не взявши банкнота.

— Ха, ха, ха! — зареготався я мов демон.

— Naprzód! Marsz! — крикнув жандарм, штовхнувши мене прикладом від кріса і я побіг дальше.

Я оглянувся ще раз. Вона стояла здивована і дивилася в слід за мною...

За хвилину вона зникла в далечині за хмарами куряви, що піднімалася за полками полонених... зникла, як зникають всі іллюзії і мрії... як зникає все, що прекрасне... і бажане..

— — — — — — — — — — — — —

Минуло два роки...

Упали дві весни із мойого життя, мов два листки із дерева...

Я не бачив тієї жінки... і не побачу... Між нами розстелилися кордони... зелені степи і сині ріки...

Я знову залишився самотний... із моєю тугою за коханням великим і святим, що обнялоб цілу мою істоту, як полумя достиглий колос...

Львів, 1922.

ГЕРОЙ.

(З оповідань повстанця).

Повстанчий загін спочивав у темному лісі над Случем. Кілька днів стояли ми в крівавій боротьбі з комуністами, які оточували нас зі всіх боків, відтинали шляхи, палили мости, щоби не дати нам змоги получитися з иншими повстанчими ватагами, що родилися на Україні мов гриби по дощі.

Нарешті ми пробоєм переломали перстень ворожих військ і вирізавши в місті кілька сотень комуністів і повісивши на гиляках десятьох комісарів, ми могли спокійно відпочити.

Настрій у нас був бойовий, бадьорий, бо по селах піднімався народній гнів, непокірний дух українського селянства, який хоча нічого не творив, не будував, за це в руйнуванню проявив свій ґеній і незрівнану силу.

По степах бродили безчисленні самозванчі отамани, що вечера вколисувала нас на сон музика повстанчих гармат і пестила наш зір червона, крівава заграва пожеж.

Це повстанці палили міста, а комуністи села.

Словом перед нашими очима кінчилась одна дія із крівавої безконечної траґедії України.

Біля палаючого багаття сиділо нас чотирох повстанчих полковників і отаман Хмаролім.

Сиділи ми довший час проганяючи піснями та розмовами сон із віч. Чарка доброго самогону кружляла з рук до рук, додаючи нам гумору і веселости. Кожний з нас вже був трохи на підпитку, особливо отаман Хмаролім, який звичайно підхмеливши собі ставав добродушним, щирим і балакучим, як ніколи.

В такі хвилини він готов був зрадити всі свої тайни, висповідатись з усіх гріхів.

Хмаролім це був один з найпопулярніщих ватажків на Украіні, молодий кремезний парубяга із гарним майже жіночим обличям, що скорше нагадувало лице артиста, поета, ніж отамана. Але довга козацька кирея, чорна шапка і крива шаблюка додавали йому бойового вигляду, особливо тепер при яркому освітленню ватри.

Самогонка розвязала отаманові язик і він покуруючи довгу люльку почав оповідати: — знаєте що панове молодці? Я хочу вам розповісти, як то люде мене зробили героєм. —

— Добре батьку отамане! — Але не люде а ви сами зробили себе героєм.

Ні. Люде мене зробили. Мене сьогодні напала щиріcть. Мені не хочеться ходити в масці. Я скину її — слухайте!

Докинув до ватри дров і почав оповідати:

— Мусите знати, що я ніколи в життю не був хоробрим ані відважним. Молодим хлопцем я боявся взяти зброю до руки, хоч мої товариші сміялися з мене. Коли другі мріяли про те, щоби бути офіцером — то я ненавидів війська.

Коли мене забрано на війну, я чувся найнещасливіщим і завдяки моїй бездарности дослужився за три роки тільки степеня унтерофіцера.

З поля вправ я любив утікати до сусідного міста де була у мене гарненька дівчина. Через ті утечі я просидів 5 раз в арешті. З вибухом революції я прокляв війну і присягав собі, що до війська не піду, хочби від цего мало залежати ціле майбутнє України

Там, за Дніпром вже кипіла боротьба, вже лилася кров за волю України, але я був молодий, мені хотілося жити, кохатись, любити і бути щасливим. Я зарився в дома в маленькому місточку і не думав про війну. Совість дещо докучала мені але я вмовляв у себе, що я хорий, що до війська іти не всилі і оправдував сам себе.

А нещастя хотіло, що я тоді влюбився в одній дівчині не перший раз і не останній.

Дівчина була гарна але не краща й не ліпша від моїх попередних любовниць, хоч тоді мені здавалося що понад неї нема кращої. Впрочім, так здається кожному залюбленому.

Я постановив, що на війну не піду, бо без дівчини Катрусі годі мені жити, хочби один день. Що правда прожив я опісля без неї цілий рік і нічого мені не сталося.

Я любив Катрусю. Не раз вертаючи від неї ночю я чув далекі відгуки гармат — там де боролася українська армія з наїздником і тоді паленіло моє лице із сорому, що я не йду у бій але заглядаю за дівчатами. Можете казати, що я злочинець, що я зрадник але Катруся була мені тоді миліща від України.

Позатим я не йшов на війну тому, що боявся смерти більше, як другі. Щоби вам це доказати, я роскажу вам один опізод: Моя Катруся належала до типу жінок із претенсіями на оригінальність. Поза тим, вона була мила і добра дівчинка. Для оригінальности вона любила тримати під подушкою револьвер. Казала, що револьвер її потрібний, бо живе самотно а час тепер воєнний, неспокійний.

І подумайте: Нераз вона ляже на ліжко і коли я сяду собі біля неї, вона витягає нагло револьвер і мірить його прямо в моє чоло. Я піднімаю крик, зриваюся з ліжка, тремчу на цілому тілі а вона регочеться.

І хоч скільки разів вона мене переконувала, що револьвер не заряджений, що вона не має куль, я не успокоювався, доки вона не поклала зброї під подушку. Я впевняв її, що і без куль за випадок не трудно а впрочім хто знає, чи там є куля чи нема? Можна через помилку згинути і т. д.

Признаюся вам також, що Катруся не любила мене, а коли приставала зі мною, то тільки через недостачу товариства. Сама нераз признавалася, що наколиби появився який герой, лицар чи поет, то вонаб на мене й не глянула.

Таж кожна дівчина мріє про принца а я був звичайним смертельнином.

Треба додати, що Катруся була горячою патріоткою. Хоч сама вона обмежувала свою діяльність на

співанню патріотичних пісень і на ношенню вишитих сорочок але їй не давала спокою патріотична совість, тому, що я не працюю для ідеї, для України. Натякнула навіть, що любити можна тільки патріотичного діяча а не якогось байдужного сплюха і т. д.

Щоби подобатися моїй Катрусі я взявся до праці. Поскликав сільських дівчат, запросив студентів, учителів і приготовив театральну виставу: Я взяв головну ролю, Катруся була прімадонною, сцену я будував власними руками із жидівських позичених дощок, що були призначені на будову лазні, куліси і куртину сшила Катруся з дівочих фартушків і вистава вдалася.

Я здобув кольосальний розголос як актор, моє імя і імя Катрусі не сходило з уст провінціональної інтелігенції і ми порішили іще улаштувати концерт.

На концерті мене приневолила Катруся виголосити палку промову. Я промову говорив нерадо, знаючи, що як прийде ворожа армія то мене арештують, але опертися Катрусі я не мав сили і я виголосив на концерті реферат. По всім правилам і традиціям я плакав за минувшиною, кидав громами на наших національних противників і мені з уст навіть вирвалися такі слова як: „Різати, мордувати всіх Москалів, комуністів і т д.

Я говорив навіть досить щиро, бо підчас промови я завжди запалююся власними словами, хочби говорив що проти своїх переконань.

По промові старі панни закидали мене цвітами, міські патріоти на руках знесли із сцени і так я став найпопулярніщою особою в повіті.

Що правда після концерту Катруся полюбила мене трошки більше але за це кілька ночей я не міг спати, думаючи над тим, що то буде як ворожа армія здобуде наше місто.

Таж на концерті було повно всякої голоти і хто небудь заденунціює мене по приході большевиків.

І сталося нещастя: Ворожа армія проломала фронт і розбитки українських військ відступали в переполосі на захід.

Український уряд оголосив маса відозв із закликами до смертельної боротьби з ворогом і моя Катруся

почала мене намовляти, щоби я скликав народне віче і запалив нарід до бою.

Я знову мимо волі послухав Катрусі, скликав віче і сипнув такими словами як: „Побіда або смерть“, „Проч з Москвою“ і т. д.

А все те тільки тому, щоби подобатись Катрусі.

Селянство розуміється не послухало мене а один дядько прямо у вічі мені сказав: „як ви пане підете битись, то й ми підем“.

Я зненавидів селян, хоча вони мали слушність а не я.

Ворожа армія наближалася. Всі патріоти повтікали або оголосили себе „русскими“, комуністами, а я рад нерад мусів покинути Катрусю і втікати.

Я дуже радо бувби оголосив себе щонайменше невтральним або і цілком признав радянську владу та попросив за добру посаду але мої гріхи були за великі, мої політичні противники почали грозити доносом, пімстою і я втік з зміста.

Не маючи змоги десь проживати без праці і гроша, я зголосився до війська в надії, що дістану посаду де в канцелярії при постачанню, чи при якому штабі, заки зможу повернути до дому.

І справді я примістився при штабі обозу, якого командантом був мій колишній учитель. З ласки цего учителя я писав всякі акта в канцелярії а вільними хвилями тужив за Катрусею.

Ворожа армія наближалася щораз більше до мойого рідного місточка і признаюсь щиро, що під ту пору, я менше турбувався судьбою вітчини і армії ніж тим, що коли ворог забере моє місточко, то мені доведеться не зараз побачити Катрусю.

Нераз я думав дезертирувати до дому і переховатися критичну годину де в сусідів, щоб хоча часом побачити Катрусю. Я прокляв війну і всі такі видумки як патріотизм, визвольні змагання і т. д. Мені хотілося жити, любити і конець.

Мій обоз переїздив через Житомір а опісля шляхом, що лежить заледви кілька верств від мойого рідного місточка. Раз стрінув я на дорозі українську стежу, на чолі якої йшов хорунжий Бенеш, мій добрий приятель і знайомий.

— Куди так? — питаю.

— До Коростиша через Н. Буду із стежою переходити через твоє місточко.

— Я йду з тобою! — аж крикнув я з радости.

— Ходи!

— А може там є вже ворожа армія? — спитав я занепокоєний.

— Ні! Ворог ще 10 верств віддалений від Н. Можеш спокійно йти зі иною. Я буду дуже вдячний, бо і так я не знаю цих околиць.

Я позичив собі старого кріса хоч і без куль і без замку але щоби тільки почванитись крісом перед Катрусею, взяв до рук ручну ґранату, якої навіть не вмів уживати і замінявши фурашку на чорну козацьку шапку із шликом, щоби мати більше геройський, військовий вигляд — я долучився до стежі і помашерував у напрямку рідного місточка.

Десь там біля К. стогнали утомлені гармати, чути було навіть невиразну крісову стрілянину, яка наводила на мене невимовний жах. Я гнав перед стежою як божевільний, щоби як найскорше дійти до мойого місточка, та щоби випередити прихід ворога і не наткнутись на його відділи.

Мене гнав страх і любов а стрільці, що ішли у стежі говорили між собою:

— Бачиш, який цей Хмаролім хоробрий, жене мов скажений, бажаючи зійтись нарешті з ворожими відділами і розбити їх.

Наблизившись до рідного місточка я зачув у лісі кілька стрілів.

З переляку я цілий затремтів, поблід і навіть мав охоту втікати назад, хоч опісля я довідався, що це в лісі відбуваються лови на заяці.

Мені соромно було втікати і я поплентався дальше за патролею.

Під самим селом стрінула мене знайома жінка і пізнавши мене сплеснула в долоні:

— Ой пане! Деж ви йдете? Таж ворогів от, от, що тільки не видно.

Мені аж у очах потемніло. Ну — думаю собі — буде біда як мене вороги зловлять у рідному місті і повісять. На війні я не був, ані разу не стріляв

а можу повиснути на гиляці. Повиснути може й ні але прикладом по спині дістану і то може в присутности Катрусі. Що за сором! Як Катруся буде сміятися з мене.

— Товаришу! А можеб ми так вернулися назад? Я вже не маю охоти бачити рідного міста — звернувся я до команданта стежі.

— Ха, ха! засміявся він — Ти маєш страх? Я мушу йти до твойого міста, бо я маю такий наказ.

— А як там вже будуть комуністи?

— То будем битися! — штурмом проломимося!

А мені аж в серці похололо... Ого! — думаю собі — згину ні за цапину душу. Через дурну дівчину мушу брати участь у наступі.

В тій хвилі я ненавидів Катрусю.

Так дійшов я до родинного місточка. Було тихо, вулиці були безлюдні, бо Українці ще вранці покинули місто а большевиків ще не було. З хат вибігали мої знайомі дівчата витаючи мене із сльозами в очах. Вірили, що за мною йде ціла наша армія, яка прожене „кацапів“.

Мій концерт і вистави не пішли на марно: нарід був національно свідомий.

Я мусів тут грати ролю як найкраще. Взявши до рук ґранату я машерував бундючно вулицями з міною героя, готового своєю грудю захистити батьківщину.

Дівчата поглянули на мене закоханим оком і попитували:

— А чи прийдуть комуністи?

— Що? Го, го! Ми їм дамо! Ми їм добре шкуру злупимо! На порох зітрем! — удавав я хороброго, не знаю пощо і навіщо.

Через вікна заглядали „кацапи“ і приклонники „комуни“. Я показував їм свою ґранату і був на них лютий. Не тому, що вони не Українці а тому, що я зі страху перед ними і їхніми доносами мусів покидати Катрусю.

Вже був я недалеко вулиці, де мешкала Катруся, коли нараз хтось крикнув:

— Большевики!

— Я глянув з гори на долішний шлях над рікою і дійсно побачив невеличку большевицьку розвідку

в числі до 15 осіб. І нагло мене зняв такий жах, що я почав що сил утікати вулицями, не думаючи ані про Катрусю ані про це, що комуністів є тільки 15 і що наша стежа моглаби одною сальвою знищити большевицьку розвідку.

Я втікав так скоро, що навіть не запримітив, коли випала мені з рук ґраната. За мною втікали і стрільці.

Ми опинилися за містом у лісі і я схаменувся: О, який сором! Чому я втікав! Чому не розпочав боротьби з большевиками? О, булаб слава, якби я був хоч одну сальву дав до ворога і убив у рідному місті хоч одного комуніста. Тоді доперва полюбилаби мене Катруся.

Прощай, прощай, моя дівчино єдина!

Вечеріло.

Втомлені і знесилені ми натрафили в лісі на хату лісового і заночували у ній.

Коли ми в ранці втікали дальше до Житоміра, по дорозі наткнулися на большевицьку розвідку. Може бути, що це була та сама, перед якою ми вчера повтікали. Хтось споміж большевиків стрілив до нас на узлісcю, ми упали до ровів, стрільці відкрили також огонь, я мусів без кріса ховатися за насипом. Бій скінчився так, що наша стежа утікала зі страху перед большевиками а большевики втікали зі страху перед нами

Так! Я бачив як втікали комуністи і мені чомусь стало смішно і соромно, коли я пригадав собі, як то оспівують поети революційну армію і її геройство, як запевняють що:

„Ми не кинем червоного стягу!“
Наше військо сміється бючись,
Наше військо вміра сміючись.“

Так діється тільки в поезії.

Через два дні ми дігнали наш обоз.

І тепер підчас відвороту аж над Збруч зі мною було ріжно: Кілька тижнів був я ще писарем в канцелярії, опісля санітетом у лічниці, відтак два місяці ходив я по селах скуповувати свині і воли для корпуса С. С. Ця посада була найкраща, бо тут я доробився кількох міліонів.

На фронті в бою, не був я ані дня, большевиків не бачив хиба мальованих на плякатах.

Коли армія опинилася в крутому становищі, я передягнувся в цивільний одяг і пішком утік до Проскурова, де вже давно господарювала совітська влада. Тут скриваючись у товариша я познайомився із одною молодою комуністкою, яка працювала в большевицькому штабі. Я обіцяв їй, що буду з нею женитися і за це, вона вистаралася у совітському уряді для мене фальшивий документ члена комуністичної організації.

З цим документом я лєгально доїхав до рідного місточка, де зголосився у начальника червоної міліції.

Начальник бачучи лєгальні большевицькі документи лишив мене на вільній стопі.

Зараз першого дня я побіг відвідати мою Катрусю. Признамся, що я вже не любив її так, як колись; підчас довшої мандрівки по Україні моя любов вивітріла як відкрите вино. У мойому серці мешкав уже хтось инший, хтось із синіми, ясними очима — як небо.

Катруся побачивши мене кинулась мені на шию, припала із сльозами радости і любови до моєї груди, пестила, голубила мене; словом була для мене люблячою і ніжною, як ніколи перед тим. Я навіть не міг зрозуміти причини наглої зміни її відношення до мене.

Коли я розпитав Катрусю, чому вона не любила мене давніще так як тепер, вона засоромилася і відповіла, що я тепер дуже вигарнів. Я заглянув до зеркала і переконався, що я не тільки, що не вигарнів, але змарнів, збрид і постарівся.

Опісля вона мені призналася:

А тепер тебе люблю, бо ти герой, мій дорогий любий герой.

— Який герой?

— Таж про тебе цілий наш повіт говорить.

— Чому?

— А тому що ти розбив цілий большевицький полк у лісі.

— Де? — коли? —

— А тоді, як ти наступав із стежою на місто, там біля хреста? Таж тут усі знають, що ти розстріляв 100 полонених і трупів кинув до ріки, чи закопав.

— Алеж Катрусю! Таж нас тоді стрінула дійсно большевицька розвідка і ми втекли перед нею а вона перед нами! Жадних полонених я немав. Яж був навіть без кріса!

— Признайся милий мій! Всі люде знають, що ти із комуністів казав свойому полкові шкуру дерти і пекти печеню.

— Алеж дівчино! Большевицьке мясо рішучо на печеню не годиться.

— А чомуж ти блукав тоді з полком три місяці по лісах бажаючи напасти на город і вирізати всіх комуністів? Таж всі комісарі не могли два місяці спати, виставляли варти, барикадували вікна шафами, щоби ти в ночі не кинув ручних ґранат. Тиж ніс із собою 10 ґранатів.

— Я мав одну ґранату і ту загубив разом із крісом втікаючи ледви живий.

— Ой, хлопче! Кілько ми натерпілися через тебе. Таже мене замкнули большевики через тебе в чрезвичайку били мене, мучили, а твою матір також тримали в арешті 5 місяців, бо казали, що ти ночами буваєш у неї. Таж у неї найшли телєфони до твойого штабу.

— До якого штабу?

— Таж ти провадив дивізію із Староконстантинова. Одного дня тут рознеслася чутка, що ти вже під містом. Таж є люде, які бачили тебе на вороному коні на чолі дивізії, чули як ти говорив, що підеш вирізати всіх комуністів. Всі комісарі були тоді повтікали на автомобілях. От, ціле місто ждало на тебе як на спасителя. Діти і дівчата вже збирали цвіти, щоби кидати перед тобою на шлях, як будеш вїзджати до міста на вороному коні.

— Алеж я навіть на коні їздити не умію. Раз сів на коня і розбив носа а дивізією я не командував тай не буду!

— Ах ти хитрун! Пізнати доброго вояка — нікому не довіряє. Тут нікому не тайна, що другий

наступ від Збруча розпочала українська армія тільки тому, що ти хотів ще здобути своє місто і поглянути на свою дівчинку.

Обняла мене і поцілувала.

Я вже не знав, що говорити.

Катруся нераз давніще легковажила собі мене, а тепер поглядала на мене з такою пошаною — мовби я був що найменше Павленко або Петлюра.

Вечером я гуляв із Катрусею по вулицях міста. Большевицька влада хоч була мені ворожа, то всеж мовчала, бо у мене був леґальний документ від проскурівської Ч. К.

Я гуляв по городі і ціле населення збігалося, щоби тільки побачити мене. Дівчата зітхали і завидували Катрусі а Катруся була щаслива і горда, що гуляє зі мною.

Взяла мене навіть попід руку, в присутности других говорила мені „ти“, на що давніще не хотіла ніяк позволити.

А місцеві комуністи умірали з досади, чому Ч. К. мене не арештує за мої злочини минулого року.

Робітничі діти кидали вечером за мною камінням і кричали „контрреволюціонер! Петлюра! Петлюра!“ —

Одного вечера переходячи вулицею біля комісаріяту я чув як сварилися два комісарі: один з них запевняв, що я був командантом українського корпусу, другий доказував, що тільки дивізії.

Оба трохи не побилися.

— — — — — — — — — —

Одного дня сидів я на горі над рікою і з нудьги читав старий календар з 1800 року.

Якесь лихо наднесло на цю гору цілу юрбу комуністів, комісарів і комісарчуків.

Я бачив, як вони злобно поглядали на мене, як перешіптувалися і як опісля спішно відійшли до міста.

Вечером говорило ціле місто, що я сидів на горі з мапою в руках, що обмірковував пляни повстання і що комісарі це бачили.

Тої самої ночі червоноармійці із Ч. К. оточили мій дім, щоби мене арештувати.

Господи! Як я злякався тоді! Наче ягня, що попало між вовків.

Побачивши під вікном наїжені баґнети салдатів, я плигнув до другої кімнати і вискочив через вікно у город.

Я опинився в кукурудзах, за мною грянуло кілька вистрілів, я упав зі страху на землю, знову зірвався і втік до лісу.

Я упав в лісі на траву і заплакав гіркими сльозами: Яж бажав тільки спокою, мира, щастя, кохання, я готов був коритись кожному урядові, щоби тільки дали мені змогу жити в спокою — а мене чомусь переслідують, як собаку.

Дурні, нерозумні люде, удавали героїв, революційних борців а побоюючись навіть власної тіни бачили всюди небезпеку і переслідували мене як небезпечного ворога.

Яж тепер зрозумів яким хаосом і непорозуміннями кидається на людей підозріння і вбивається їх підчас революції. Я зрозумів, що всі крiваві жнива озлобленої товпи, це часто ряд непорозумінь.

Скриваючись у лісах перед чрезвичайкою я побачив у ночі заграву пожежі.

Над ранком збіглися до лісу всі мешканці місточка, особливо молодь. Було богато озброєних.

— Що сталося? Що це за пожежі? — питав я.

— Це комуністи спалили ваш дім. Загрозили також, що спалять ціле місто, як ми не зрадимо місця вашого побуту. Вони вірять, що ми переховуємо вас. Але ми повтікали до ліса.

— Треба нам прогнати комуністів з міста. Їм і так довго місця не загріти! Батько Петлюра не далеко! — крикнув хтось другий з юрби.

— Ми краще згинемо а вас не видамо — гукнув третий.

— Не будем чекати, аж батько Петлюра прожене большевиків. Ходім гнати і ми. Може удасться ще хоч маґазин з мундіровкою захопити.

— Наживемося.

— Ще уцеї ночі будем бити комуністів.

— А відки у вас зброя? — запитав я.

— Як батько Петлюра втікав з Київа, то ми зробили повстання проти Петлюрівців і розоружили їх.

— Ви робили повстання і проти Петлюри?

— А чомуж би ві? Хто втікає, то ми того бєм а хто наступає той наш. Ми сами вже не знаємо хто кращий, бо кожний себе хвалить і кожний шкуру з нас дре.

— А ми хочемо мира і землі!

— Ходім бити комуністів. Ви пане Хмаролім будете нашим отаманом!

Славно! Славно!

— Веди нас батьку Хмароломе!...

Ось так мене вибрано отаманом.

* * *

Мимоволі я мусів провадити міську ватагу проти большевиків.

Тої самої ночі ми напали на місцевий революційний комітет. Властиво моя ватага напала сама, вирізала в пень всіх членів ревкому, так, що я навіть не знав як і коли. Коли озлоблена ватага мстилась на комісарах, перешукувала їхні кишені наповнені що правда також чужим майном, я тільки був німим свідком цего всего і безрадною лялькою в руках товпи. По селах лынули вісти, що появився славний отаман Хмаролім, мордує комуністів і несе народові волю.

Одного разу я побачив, як мої повстанці вішали на гиляці одного комісара, відомого Українця, що до Ревкому попав тільки для куска хліба. Мені було навіть дуже болючо і жаль комісаря але я чув себе безсильним супроти загального настрою озлоблення і гніву.

Я знав, що за кожне слово в обороні комуністів мене повстанці назвуть зрадником, проженуть або й повісять разом з комісарем.

Загальна психоза війни і ненависти несла, поривала мене у свою глибінь.

Коли в нашому повіті появилася повстанча група Тютюника, мої повстанці розбіглися до дому заскучавши за господарствами.

Побоюючись, щоби большевики при другому наступі не розстріляли мене, я не вернув до міста а зголосився до групи Тютюника.

Моє імя як повстанчого ватажка і партизана тут було відоме і штаб назначив мене заступником команданта полку, відтак полковником при дивізії отамана Іскри.

Раз окружили мене большевики і я мусів пробиватися через ворожу лінію.

Небезпека, певна загибіль на випадок невдачі додала нам відваги:

Ми розбили ворога.

Тут загомоніла ціла Україна про перемогу і геройську славу отамана Хмаролома.

При відступі ворог покинув у лісі пять гармат, які ми прямо найшли а не здобули. На другий день вся українська преса розтрубіла, що славний отаман Хмаролім геройським наступом здобув 5 гармат

Не бракувало репортерських, фантастичних коментарів і похвал на мою адресу.

Так росла моя слава.

Яко командант полку я назначив собі заступника, який робив все за мене а всі його кріваві заслуги приписано мені. В крівавих боях здобував мій заступник лаври і віддавав їх мимоволі мені.

Одної ночі через помилку напав полк отамана Іскри на мій полк, думаючи, що це комуністи.

Підчас бою згинув від повстанчих куль отаман Іскра. На його місце козацтво вибрало мене отаманом.

До мене збігалися тисячі людей переслідуваних за свої припадкові мимовільні провини так, як і я.

Моя ватага росла. Я висилав полки в ріжні сторони, вони самостійно нападали на міста, вирізували жидів, били комуністів а це приписувано мені, хоч я часто спав під цю пору окружений сторожею в лісі.

І сьогодні на згадку про Хмаролома тремтять большевицькі полки, про мене створено леґенди як про характерника, якого куля не береться про мене народ співає пісні.

Ось послухайте! Гей козацтво! — гукнув він до козаків, що сиділи недалеко також біля ватри. — А заспівайте но про Хмаролома.

Козаки зібралися в гурт і незабаром серед темного лісу залунала пісня:

— Їде, їде Хмаролім...
Горе комуністам всім;
А з ним їдуть козаченьки
Утікайте воріженьки
Іде, їде наша слава
Буде в нас гульня крівава
Іде, їде Хмаролім;
Горе комуністам всім.

І після оповідання отамана ця пісня бреніла як насміх, як кпина із всіх героїв і геройств.

А отаман Хмаролім вислухавши пісню із насмішливою усмішкою говорив дальше:

Історія запише моє імя золотими буквами як імя героя.

А я чую, що я не герой і що взагалі героїв — не ма, тай не було.

Народня фантазія потребує героїв і творить їх сама. Не я виніс себе на висоту і педестал героя а маса, товпа сама видвигнула мене.

Дехто вірить, що герої є вождами мас а я вам кажу, що маси ведуть героїв, куди їм треба.

Я вірю, що не наші отамани ведуть народ а народ веде їх. Народ і конечність. Вірю, що не сила волі, не люнов до вітчини видвигнула їх на верхівя — а еґоїзм і славолюбіє.

Вірю, що маса — винесла їх на поверхню, як розбурхане море легку піну.

А що тяжке лишається на дні. Герої духа жиють в глибинах. —

Те саме море викинуло з глибин на верха вождів пролєтаріяту там в Москві.

Не їхня воля — а воля мас... воля конечности .. іграшка судьби, випадку.

Отаман замовк. Мовчали і ми. Мовчанку перервав наймолодший з нас полковник Буря:

Мені жалко пане отамане, що ви скинули свою маску.

— Чому?

— Бо мені так хочется вірити в героїв.

Отаман Хмаролім усміхнувся:

— Друже! героїв нема; є тільки еґоїзм, примус, конечність і фантазія народу для творення візій...

— — — — — — — — —

Погасла ватра. Померкли зорі. Ми довго думали над тим, чи історію творили герої, чи історія створила героїв.

НА РОЗСТРІЛ.

Це діялося тоді, як плакала вся галицька земля, як крівавилися з безмірного болю міліони сердець — це ділось тоді, як на устах цілого народу тремтіли одні болючі як полин, гіркі слова: „Наші відступають за Збруч“.

В невеличкому подільському місточку сиділо при столі кількох польських офіцирів в домі українського священика, де вони розмістилися на кватирі. Скінчився обід і офіцири продовжали свої дружеські розмови, ділилися враженнями, споминами і оповідали пригоди. А пригоди їх і враження останніх днів були дуже веселі, як і всі спомини побідників. Ціль була осягнена, ворог розбитий покинув останній клаптик рідної землі. Офіцири були в найкращому настрою, оголомшені побідою і упоєні похміллям роскішних почувань, які тільки може дати в дарі свідомість перемоги.

Наймолодший з них хорунжий Єзерскі, стрункий, високий брунет, тип офіцира, що тільки що з гімназії попав в касарню і на фронт, ходив тепер жваво по кімнаті і, яркими красками та чванливою красорічивістю оповідав:

— Ударили ми під Чортковом. Йду я до наступу зі своєю четою, сиплю вогнем, який аж куриться, горлаю як скажений: „Гурра!“ — а та банда і не думає втікати.

Чи не холєра? — думаю я. Біда!

— Ага, біда — озвався старший, може 45-літний поручник Зажицкі. Лекше було стріляти вчера до

портрету Хмельницького і до мальованих козаків, ніж там до живих. Правда?

Тут всі усміхнулися, а Єзерскі поглянув збентежено на постріляний його рукою портрет Хмельницького і почав дальше:

— Прибігаю я яких десять кроків під окопи, а гайдамачня як не сипне вогнем! Не жарт: бачу моїх пятьох убитих. Єзус, Марія! Глянув я, а та банда, замість втікати, як зареве, як закричить: „Гурра! бий Ляха! Хай живе Україна!“ — і давай на здогін за нами. Кажу вам, цілими хмарами сунуть, як саранча! „Тримайтесь, хлопці“, кличу я, а тут моїх вже половина втекла. І аж тепер бачучи, що нічого не вдію, я відступив також, щоби не наражувати решти жовнірів на небезпеку.

— Та не крути гітари! Нам вже оповідали жовніри, що ти перший почав втікати, загубивши шаблю і револьвер; досі сміються і оповідають, як ти кричав: „Матко Боска з Ченстохови, ратуй нас!“ — підхопив один із офіцирів, а прочі засміялися.

— Але-ж це брехня! Я втік останній; впрочім це не кінець — я таки побідив. Слухайте: Як я відступив назад, дивлюся, а з права суне три сотні нашої кавалєрії. Ось тут ми дістали свіжий транспорт відваги: і як не гукнемо, як не сипнемо з кулеметів! Одні з ліва, другі з права; окружили ми їх і взяли в полон всіх до одного. А було їх двіста сорок і двацять убитих.

— Але-ж ти казав, що було їх хмари, тисячі?

Єзерскі замнявся, почервонів:

— Тисячі — якби ви там були, то й вам здавалобся, що були тисячі. Взяли ми їх в полон, а таке то все наге, обдерте, голодне, — а якогось чорта бється, хочеться йому України. Сиділиб краще де на службі та пасли худобу в дворі. Ех, засвербіли мене руки і що якого ведуть поруч мене, а я його по пиці! Мої лєгуси, побачивши, що я в гуморі, і давай собі частувать ту голоту.

— Як вам не сором? Ви офіцир бєте безборонних полонених? І опісля ви маєте право горлати на весь світ про звірства своїх противників? — перер-

вав оповідання Зажицкі. В його словах забреніла нота обурення, досади, і погорди; в його запалих, мудрих очах заблисло полумя гніву.

— Та що там сором! Я знаю із „службового регуляміну“, що бити полоненого жовніра чужої армії, це ганьба для офіцира. Але-ж хиба Українці — це армія? От, банда розбишак, авантюристів та бунтівників проти законної влади, — відповів бундючно і згірдливо молодик.

— Ну, ви дивитеся на світ через призму, яку вам подарувала сучасна преса — спокійно відповів Зажицкі. Вираз його очей зраджував, що він бажавби сказати дещо більше, але здержує себе. Офіцири помінялися здивованими поглядами і з недовірям підозріло глянули на Зажицкого.

— Гм, як бачу, ви стаєте в обороні Українців. Може оправдуєте і їхні претенсії до цеї країни?

— Позвольте мені замовчати — відповів з досадою Зажицкі. Підійшов до вікна і глядів в далекі безмірні простори. Якісь дві сили вели в його душі боротьбу, вносили роздор в його серце, придавлювали важким тягарем його грудь. Він не вмів глядіти на світ засліпленими очима своїх товаришів, не вмів бачити тільки своїх, його „я“ звичайно у всякому конфлікті двох сил ставало з боку і безпристрасно приглядалося грі. Не вмів бути тільки актором, а був і обсерватором в трагікомедії життя. Тепер боліло його це, що свої думки він мусів скривати, побоюючись кари, мучила його та односторонність і плиткість молодика, в душі його щось бунтувалося і кликало до боротьби з кривдою — але він мусів мовчати, мусів, хоч дуже бажалося скинути маску і показати товаришам дійсність такою, якою вона є, здерти авреоль з жовнірів-борців „за волю“ і показати брудну, плюгаву голову сліпих фанатиків і модерних варварів.

Дивився у вікно: за садами, куди оком не глянь хвилювали безмежні пшеничні лани, якими котився вітер качався по золотистих, мережаних, шовкових килимах, бродив по просторому, перлистому морю житних ланів, колихався на його неспокійних, лагідних хвилях, що шуміли, заколисували його на сон

і манили, кликали, розбиту душу Зажицкого кудись далеко, далеко в країну самоти і тишини.

— Ах, коби діждатися хвилини миру! Здається, як скину військовий однострій, то скину і кайдани із своєї душі. Як любо буде тоді виломитися із рам, які накладає подлий мілітаризм. як любо буде дивитись на все оком людини і розмовляти з рідними, як вільний, безсторонний суддя життя, а не як автомат, що видає тон, на який його накручено.

Зажицкі зітхнув. А всі прочі офіцири мовчали: якась важка, непривітна атмосфера царювала в кімнаті, неначеб хтось чужий прийшов, нелюбий, незнайомий і з незрозумілим світоглядом, підозрілими думками.

Слова Зажицкого розбили бадьорий, веселий настрій так, як розбиває сріблисту, шумну але легку піну твердий камінь, кинений міцною рукою.

Мовчанка ставала невиносимою; вона тяжіла, давила присутних мов чад у замкненій кімнаті.

Особливо хвилювався Єзєрскі: він ніяк не міг зрозуміти, як Зажицкі, офіцир посмів фільозофувати, коли є виразний наказ; „Бий і мордуй!" Як можна думати щось, що не є згідне із військовим регуляміном? Слова Зажицкого являлись у нього якимсь богохульством і профанацією святого євангелія „регуляміну". Але із Зажицким годі було сперечатися: цеж був офіцир вищий за дві ранги, дуже всіми поважаний і люблений.

Мовчанку перервало дзвонення при телефоні. Всі зірвалися з крісел:

Вісти з фронту! — крикнули всі нараз.

Єзєрскі взяв до рук слухавку телефону.

Всі замовкли, закамяніли в напруженому ожиданню — свідомі цего — що зараз дізнаються про вислід боїв. . в яких два народи ставлять останню ставку, кидають останні сили на вагу.

— Пишіть товариші: озвався нервово, радісно Єзєрскі:

— „Офіціяльне повідомлення генерального штабу:

„Наші відділи станули над Збручем. Ціла Галичина в наших руках. Останки українських банд перейшли Збруч і получилися з бандами Петлюри. По

наказу генерала Маллєра сегоднішний день — днем всенароднього та військового свята та тріюмфу".

— Гурра! — загреміли молоді офіцери. — Нарешті. Ех потріпалиж наші брати гайдамачню по їхніх дряних лахах. У нас сьогодні свято тріюмфу. Антек давай вина!

Зажицкі також неначе зрадів:

— Нехай. Давайте вина! може тепер буде нарешті мир.

Одинока ціль і стремління нашої батьківщини — дійти до згоди з сусідами. Може нарешті повернемо до дому. Вина!

Маленький, присадкуватий Антек поставив на столі дві фляшки з вином.

— Віват пане поручнику! За нашу побіду! Смерть ворогам! Хай живе Польща від моря до моря!

— Хай живе єдність і міжнароднє братерство! — відгукнув Зажицкі.

— Що там братерство? Маємо кордони яких бажали? Яке нам діло до других народів?

— Друже: Тям, що Европа сьогодні це розбурхане море. Наш корабель доплив до берегів а може навіть загнався задалеко на мілкі води — але якора не закинув на дно, бо якора у нас не має. Цим якорем для народу є згода із сусідами. Подумайте, що буде з кораблем як зірветься нова буря.

— Чорт бери фільозофію! Антек ще одну фляшку.

Вино почало ділати. Єзєрскі підняв повну чарку в гору і захриплим голосом затягнув якусь веселу пісню із львівського передмістя. Всі прочі вторували. Було весело, радісно і безжурно як тільки може бути в товаристві молодих офіцерів, які святкують велике свято перемоги.

Навіть Зажицкі під діланням вина став більше оживлений і веселий. Ходив жвавіще по кімнаті і підспівував за товаришами. Загальна повінь радости, що залила серця молодиків торкнулася одною хвилею і його душі.

Стояв на середині кімнати і підтягав за товаришами:

„W piwnicy bym siedział
I beczki się trzymał,
Swoje usta skrapiał i Bachusa czcił.
Bo piane natchnienia
Nad niebieskie pienia
Przenosiłbym i ze świata drwił“.

І тут припадково упав зір Зажицкого на стінний календар. Він урвав пісню і схвильовано запитав:

— Який сьогодні день?

— Сьогодні 16. липня — відповів Єзерскі.

Що це вас так дивує сьогоднішний день?

Зажицкі сів на кріслі і мовчки дивився на стінний календар повторяючи дрожачим зворушеним голосом:

...Шіснайцятого липня, шіснайцятого липня...

— Що це з вами? Чи не згадали яке гарне rendez vous? Жартував Єзерскі.

Зажицкі стрепенувся неначе збуджений з просоння:

— Ні друже я згадав цілком що иншого — згадав я найважнішу хвилину мойого життя...

— Що таке сталося з Вами в цей день 16. липня?

Зажицкі схопився з крісла:

Я чую потребу оповідати все, кому небудь. Я розкажу Вам свій спомин.

І Зажицкі почав оповідати:

Року 1906 мене арештовано: Царські посіпаки виcлідили тайну польську організацію, що стреміла до визволення вітчини. Мене арештовано, як голову цеї організації. Я був тоді молоденьким студентом таким як зараз ви. Я просидів кілька місяців в тюрмі, переніс всі можливі знущання і тортури і одного дня мене засуджено на смерть. Дня 16. липня засуд мав бути виконаний.

— Цікава історія. Якеж враження викликав у вас цей засуд? — оживлено запитав Єзерскі.

Зажицкі усміхнувся:

— Буду щирий: коли я почув страшні слова засуду: „На розстріл“ — підімною заколисалася земля неначе захитана лодка на хвилях океану і здавалось, що я паду десь у безодню, у глибину на

дно а надімною розпадається на атоми весь світ. На хвилину спинився бистрий потік моїх думок, погасло проміння свідомости у якихсь понурих хмарах отупіння і хаосу вражінь. Це слово „розстріл“ впало на мою голову важкою розпаленою каменюкою і здавалось розторощило мій мозок на дрібні шматки. Темна, холодна імла оповила мою свідомість. За хвилину із темряви і мрачної безодні виринула на поверхню неясна думка: „смерть“.

На миг підчас того я мав враження, що лежу вже у трумні а слова засуду кари смерти падуть, стукочуть надімною, як удари молотка об цвяхи, якими забивають віко моєї трумни, щоб за хвилину похоронити мене.

Часом виринали ще ясні, виразні думки про смерть і шарпали моє серце, наче гончі собаки, що розривають ранену звірюку... Я чув, як вампір жаху давив мене кощавою рукою за горло, зморозив холодним подихом кров у моїх жилах і підкосив силу моїх ніг. Я упав зімлілий на землю. Можете всміхатися, але так було зі мною і так булоби з кожним з поміж вас. Я прокинувся в тюрмі. Пригадавши собі страшний засуд, я схопився, мов божевільний, з тапчана і заревів, завив, як сто собак переляканих пожежою. Я рвав на голові волосся, товк головою об мур, кусав до крови пальці моїх рук, і гриз зубами замки тюрми, скликаючи на поміч всіх богів, чортів і людей, я присягав поправу, обіцяв бути послушним всякій владі а моїх мольб і клятви не чув ніхто. І тільки з поза дверей у відповідь на мої присяги залунав дикий зловіщий регіт салдата каравула:

— „Ха, ха, ха! Было небунтовать с-син лях. Погибай тепер. Ха-ха-ха!“ ..

Товариші — наколиб кого звязаного кинули в глибоку відкриту могилу і колиб над цею могилою серед темної ночі захихотала кровожадна гиєна звітривши жертву — то регіт її не злякавби так і не приголомшив звязаного в могилі, як налякав і оголомшив мене цей регіт каравула. Цеж сміялася людина із найбільшого горя другої людини а не гиєна. Сміх цей сипався у мою грудь жевріючою гранею. В тім реготі здавалося я чую сміх злоби цілого людства,

сміх темних сил людської вдачі і тріюмфальний спів вселюдської глупоти, жорстокости і божевілля. Від цих слів неначе від ударів я упав на тапчан знову.

І роздумуючи над тим, скільки злоби криється у серцях тих солдатів, котрі сміялися з того, що я йду на смерть, мене огорнула така ненависть до цілого людства, мені нагло остогидло життя і весь світ видався такий гидкий і плюгавий, що я забажав умерти хочби зараз, щоби покинути навісну, прокляту землю, не бачити людської злоби... Але це тревало тільки хвилину..

Через деякий час я почув, що салдати за дверима байдуже розмовляють про те, що завтра неділя, що треба йти до кінотеатру а опісля з коханкою у ліс.

— Завтра неділя, сонце, весна... Любов... Кохання тільки для них... і вони навіть не думають про те, що я вже буду в могилі...

І нагло на мойому вікні сіла маленька, безжурна ластівка й наповнила мою келію радісним щебетанням. Тріпотіла крильцями... радіючи із сонця, весни і свободи...

І сльози потекли із моїх віч... Боже... та птичка має право завтра бачити сонце а я ні... Як завидував я ластівці.

Я наблизився до вікна. Налякана птиця втекла а я роздумував: Маленька птичка дорожить життям, боїться смерти, а люде не цінять, не дорожать життям людини...

А за хвилину мені знову здавалося, що це тільки прикрий сон, мені не хотілося вірити, що за хвилину мене не буде між живими. — Якто? — думав я — чи можливо, щоб мордовано людину за це тільки, що бажала волі для свойого народу? Це неможливе!

А коли мене засуджено, то повинен повстати землетрус, і ударити громи та спалити, знищити тюрму. Так, — я вірив, що Бог зішле землетрус або громи. Таж десь там на півдні бувають землетруси.— Чомуж би не бути їм тут, де сповняється найбільший злочин убийства людини.

Я упав на коліна і молився; благав Бога о землетрус, благав поливаючи сльозами брудний тапчан, благав Бога, в якого не вірив десятки літ.

Я знову роздумував над завтрішним днем: До моеї тюремної келії вертали роями спомини змальовані красками, яких не знае ніхто тільки ті, що були засуджені на смерть.

...Юність... пориви... чар любови... мрії... райдуга надій — і все це упаде окрівавлене до стіп хамського салдацтва.. О, наколиб ті, що у військових судах, чрезвичайках, контррозвідках вжилися хоч на момент в настрої засуджених, зрозуміли безодню розпуки, відчули жах слова „розстріл“, то во імя жадної ідеї і ніхто не вимовив би його своїми устами.

Товариші! Якби світ на хвилину зрозумів плюгавість своїх злочинців так, як я тоді, не скрипілиб тисячі шибениць, не багрилибся і не стікалиб кровю стіни казаматів там на сході й у нас.

Колиб людство отверезіло на миг — зникла би кара смерти...

Бо сьогоднішне людство пяне отрутою своїх вчинків — а хиба пяний є в стані відчути й зрозуміти що небудь?

Щось пророчого було в словах Зажицкого, щось могутнього в його високому натхінню; всі відчули, що зворушена розбурхана його душа викидае кожне слово з найтайніших глибин і нетрів, так як виносить розшаліле море із самого дна дорогоцінні коралі.

Зажицкі займався, запалювався жаром своїх слів, іскра натхніння росла, замінялася в полумя всевладної пожежі, що охоплювала і розпалювала душі слухачів. Зажицкі говорив дальше:

— Я готов був тоді продати весь нарід в неволю, закріпостити вітчину на вічні віки, зрадити і продати рідну матір за одно слівце „будеш жить“.

Як я жалів тоді своїх кроків, своїх революційних, бунтарних ідей Я проплакав цілу ніч, а над ранком втомлений і розбитий я заснув камяним сном.

Снилося мені, що мене хоронили живцем.

Збудив мене голосний крик каравула.

„Вставать! там на тебе вже ждуть“.

Я схопився хотів припасти до його ніг але побачивши грізне, злобне його лице, я здержався і подумав, що шкода благати сліпий меч, як рука бажає моеї смерти.

— Пропало все — мигнула думка стрілою і від неї неначе полекшало мені. Свідомість безвиглядної безнадійности неначе погодила мене з судьбою, щось втихало в моїй душі, втихомирялося мов скаламучене озеро після бурі, лише на дні лишився осад, брудний, плюгавий намул.

— Я йшов перед салдатом і роздумував зрезиґновано:

Пощо плакать, просить — цеж сміх... так мусить бути! не треба думати, мушу забути, утишити свій біль, жаль і розпуку!

Мене провадили вулицями міста, я розглядався навкруги, ловив оком кожне враження, щоб ним заглушити крик і біль своеї душі, щоб не глядіти в темнеце, що має бути. Але я не був в силі побороти себе. Здавлена, прибита страшна думка неначе притоптана в поросі кусляива гадюка, знова вилася на дні моеї душі, оживала грозила жалом і сичала своє зловіще:

...Умреш, умреш, смерть... умреш...!

Але я знов притоптував гадюку, закидував камінням і порохом инших думок і знов вилазила вона з під пилу на поверхню окрівавлена й ранена із зловіщим сичінням „умреш“...

І з часом я дещо успокоївся.

—Щож, як мушу умерти, то нехай хоч умру спокійно і хоробро, щоб довідався весь світ і мій народ що я умер як герой а не як боязке немовля. Нехай згадає мене моя вітчина як гордого мученика а не як боягуза. Тільки буде заплати за моє життя—подумав я. Глупа марна безвартісна заплата — мигнула думка і я гірко усміхнувся. Салдати запримітили мій усміх: „Ех маладец ляшонок – храбро ідьот на смерть — смеётся“ — сказав похвальним тоном салдат.

Його слова на хвилину засуґґестіонували мене й додали відваги та якоїсь шибеничної бадьорости.

На момент я дійсно почував себе героем, піднесеним на педестль мучеництва і хоч крівавилася

моя грудь, хоч рвалося на шматки зболіле серце, я здержував свій біль і сльози гордо несучи чоло

Вулицями плила тисячна товпа — польська розбавлена молодь і я ще вище підносив голову а погляд мій неначе говорив їм: Умру як герой бачите: не боюся.

А в душі моїй кипіла ненависть і заздрість, чому я маю гинути за тих, що безжурно гуляють по вулицях, за всіх тих подлих міщан і спекулянтів, що за рубля готові продати рідного батька? Я волівби, щоби згинули всі, а не я. Може не один з поміж них дивлячись на мене думає: „от дурний завзятий студент, по що було йому пхати пальці межи двері?“

Як ненавидів я в цю хвилину весь мій народ. Я жалів свойого кроку. Але я знав що було вже запізно, й думав тільки над тим, щоби померти з фасоном.

Я мушу, мушу перед смертю крикнути: „Хай живе Польща“! Так, я гордо крикну це перед самим вистрілом до моїх грудей.

Я приспішив кроку, щоби як найскорше дійти до ціли, позбутися непевности і очікування, щоби вже раз переступити поріг вічности, затратити свідомість і болючу непевність. Хоч я часом не вірив, що дійсно згину; мені здавалося все тільки сном, я не здавав собі справи із страшної дійсности. Хвилями мене огортало якесь отупіння, заливало мозок бездумє і несвідомість. І тут серед широкого поля догнав нас козак на коні:

— Вирок змінений. Цар дав амнестію! Я заплакав, як немовля з радости, заквилів, зареготався і мов божевільний почав на вулиці танцювати, опісля припав салдатам до ніг, цілував запорошені їх чоботи, не думаючи, що ласку робить цар а не салдати. Мене засудили тільки на шість літ заслання в Сибір, я прожив там цілий рік а опісля втік до Німеччини.

Отже бачите що значить для мене сьогоднішний день — роковини засуду.

Сьогодні перед вечером минає 13 літ від часу, як мене провадили на розстріл... сьогодні 16 липня.

Зажицкі зворушений замовк, скінчивши оповідання й усміхаючися глядів на стінний календар. Прочі

офіцери радісно зітхнули дивлячися з пошаною на Зажицкого. Запанувала тишина.

— А тепер ви на волі, нема царів ані тюрм.

— Наш прапор попіває від моря по Карпати і Збруч — озвався Єзерскі.

— Так, так, тринайцять літ! Я на волі, нема царя але досі є тюрми, є розстріли, є неволя; не для нас, то для других. Ми тільки поміняйлися ролями. Так так ми, над Збручем! давайте вина! у мене велике свято! хочу бути пяним! річниця засуду! Давай вина!

— — — — — — — — — — — —

Піятика продовжалася кілька годин, всі були пяні до безтями, тільки один Зажицкі пив дуже мало і був тверезий: сидів весь час мовчки усміхаючися на всі вибрики товаришів і видно, що думками був дуже далеко, далеко.

Ненадійно застукав хтось до дверей і до кімнати увійшов ордонанс:

— Голошу слухняно, пане поручник, що пан полковник дали приказ вам зараз явитися в канцелярії!

Зажицкі встав, припняв до боку шаблю.

— До побачення товариші!

— Чолом! — відповіли офіцери і Зажицкі вийшов з кімнати.

По відході Зажицкого з кімнати, молоді офіцери відітхнули, наче скинено з них який тягар. Вони всі поважали його, слухали, бачили в ньому щось вищого, навіть часом любили, але його присутність була для них завше небажаною. В його товаристві вони не почували себе свобідно, числилися із словами, були звязані: духом він для них був чужий. Тепер лиця їх заясніли радістю:

— Слава Богу! Нарешті ми позбулися старого.

— Так, так. Він добрий, мудрий, але не наш. Все псує гумор, вносить діссонанс. Тепер ми свобідні. Коняку! Антек!

— Мельдую послушно, нема ні коняку, ні вина

— Шо нема! Мусить бути! Перешукай шафи у попа, пивниці, там найдеш.

— Я вже шукав, піп не хоче відчинити пивниці.

— Не хоче? Давай його сюди! Сейчас давай!

— Після наказу!

За хвилину приведено священика, сивого старенького, заляканого.

— Що ви попе, бунтуєтесь? Пивниці не хочете відчинити? Певно зброю там сховали, кулемети? Сейчас відчиніть!

— Відчиню, все відчиню, але там вина немає — благаючо відповів священик.

— То принеси, попе, з церкви, з престола візьми, а панам подай. У нас-же сьогодні велика радість, свято! Будемо всі причащатися вином! Чуєш, чуєш, радість в нас! Ти повинен радіти з нами. Чому ти смутний, що? Радуйся, веселися!

— Нема нашої радости, нема! Була, — нема її...

— А деж поділася? — спитав Єзерскі хитаючись на ногах.

— Пропала наша радість.. Пішла туди... — відповів священик, показуючи через вікно кудись далеко, на схід, за Збруч, на поля, які хвилювали сумно пшеничним морем, і шумом своїм невгомонним просили тих женців, що пішли в невідому дорогу: „Верніть, верніть!“

Пяні офіцери зареготались.

— А я тобі кажу, що ти мусиш радуватись з нашої побіди! Мусиш! Колеґи, заспівайте „краковяка“! Юзек, заграй на мандоліну! А я з єгомостем потанцюю.

— Браво! браво! заплескали офіцери. Один з них вдарив по струнах мандоліни, а Єзерскі вхопив старця попід боки і під сміх, під плескіт пяниць, закрутився в танці. Але пяний до безтями Єзерскі не видержав довго, захитався, і впав на землю. Священик вирвався з його рук і вибіг з кімнати. Розшаліле офіцерство шукало нових забав. Єзерскі став серед кімнати і гукнув:

— Товариші! Ми побідники, нам належаться в полон українські дівчата, бранки, як турецьким башам, як витязям!

— Славно! Конечно! Як турецьким султанам! Антек, заклич сержанта, хай приведе із села пять дівчат, чорнобрових селянок. Разовий хліб часом смачніщий від пшеничного.

— — — — — — — — — — — —

Через годину приведено заляканих, заплаканих пять молодих дівчат. Тут вони розгубили під плюгаві офіцерські ноги зелене листя барвінкових віночків.

Як Зажицкі прийшов до канцелярії, його привитав сивий, старий полковник.

— Пане Зажицкі, на вас наложено неприємний обовязок. Прошу прочитати наказ:

Зажицкі взяв папір і читав:

„Сьогодні військовий суд шестої дівізії засудив шістьох українських старшин на кару смерти через розстріляння за організацію тайних повстанчих відділів. Засуд має бути виконаний о год. 7-ій пополудни охоронною четою при шестій дивізії під командою поручника Зажицкого в присутности духовника."

Генерал І Лашкевич".

Якась гаряча струя пошлила здовж тіла. Нагло за нею полилася холодна, зашуміла в голові, зморозила жили, дрож тисячів мурашок пробігла й минула. Піт виступив на чоло. Хотів щось сказати, просити, але побачив суворий і грізний погляд полковника і якийсь жах обняв його, бо згадав, як цей ненавидить кожного за опір і мститься за непослух.

Мовчав хвилину. Полковник впєрто, грізно глядів на нього.

— Ну?

— Після наказу, пане полковнику — прошепотів і вдарив в дах.

— Ідіть-же, забирайте двацять жовнірів, а решту інструкцій дасть вам адютант.

Зажицкі знова хотів просити, щоби взяти кого иншого, але полковник вже був за дверима. Зажицкі стояв, як скаменілий.

— Наказ... наказ... Я мушу його сповнити. Я безсильний, я не відповідаю. Я лише меч а не рука.

— — — — — — — — — — — — —

Випровадили їх шістьох на вулицю: обдертих, блідих, побитих. Ішли, ступаючи нога за ногою, важко, повільно, неначе цілу землю двигали на раменах. Ішли

і знов ставали, мов бажали продовжити хоч на момент похід, віддалити на хвилину... смерть.

Чотирьох молодих старшин і двох старших поміж ними. Наймолодший робив враження напів божевільного: кидав навкруги наляканий погляд, що крив в собі цілі пекла жаху, болю, розпуки і пяного отупіння, безтямности. Широко отворені його очі палали горячковим блеском передсмертної трівоги. І лише часом мигнула в його очах наче непевність і наче безсловний запит: „Чи це дійсність? Може це тільки лякають нас, може простять? Ми не віримо, щоб людина могла убивати людину.“

І особливо один наймолодший ніжний, як дитя дивився вперто в лице Зажицкого, пожирав його своїм зором, благав, молив: „Простіть, простіть! жити!“

Він мабуть відчув силою інтуіції, що в душі Зажицкого щось бунтується. Душа душу відчує, зрозуміє особливо в момент напруження, степенування волі і інстинкту самоохорони.

Пристанули: наймолодший захитався, зойкнув і безсильно упав.

— Вставай собако! гукнув жовнір копаючи упавшого ногою.

Не смій! — крикнув Зажицкі і власною рукою поміг встати зімлілому старшині, піднімаючи його ніжно, ласкаво як батько рідного сина. Вояк і жовнірі переглянулись між собою здивовано.

Ідуть, ідуть мовчки без слова... тепер після цеї пригоди очи всіх засуджених звернені на Зажицкого як на предмет останнього ратунку, як на святого, що може, що хоче вчинити чудо.

А до Зажицкого линуть, линуть думки, вються, кружляють над ним чорними ластівками: — „Ми вільні, але яка ріжниця для цілости людства? Колись судили і карали нас а тепер ми розстрілюємо і кривдимо других. Ідея правди, її абсолют потоптаний так як раньше: Ллються сльози як колись... скриплять шибениці як колись... плачуть матері і сироти як колись...“

І якесь полумя бунту спалахнуло в грудях Зажицкого, полумя туги за правдою, справедливістю.

Ідуть і тільки двох найстарших між засудженими йде майже спокійно, в якомусь святочному побожному

настрою неначе в храм на молитву, на далекий відпуст. Міцно стиснені уста, нервове дрогання лиця і вираз очей вказує на це, що спокій цей здобутий силою волі, зраджує внутрішну страшну душевну боротьбу, якої засуджені не хотять проявити на зовні.

Ідуть, бредуть болотами не шукаючи сухих стежок; пощо? у них одна думка страшна, болюча, як рана—тишина, мовчанка—яка давить розриває грудь, вгризається зубами в мозок, пе серце.

Близше, близше... і очи їхні звернені в далечінь. Там... чи далеко, чи далеко? Ах коби можна як найдовше йти, йти без кінця і ніколи не дійти до страшної цілп. Тишина — тишина — мовчанка... німа мовчанка.

І нагло неначе грім — паде якийсь дикий несамовитий звірячий плач, крик, благання викинене з глибини душі, як розпалене каміння із безодні вулькану:

— Пане, я не винен, я не винен!

І крик цей оре серце, розшарпує душу на шматочки, бе по головах гострими батогами, важкими молотами:

„Він не винен, бо за злочин і чесноту винуватий бог чи природи закон... а не людина, марна зброя в руках невідомих сил...“

— Пане, я не винен...

Це той наймолодший з поміж засуджених: підніс руки, заломав чорні, брудні, висохлі пальці і ревів, ревів, як ранений тигр на пустині: Я не винен!

Зажицкому здавалося, що це кличе до него ціле людство, міліони майбутніх і теперішних поколінь, міліони убитих і розстріляних жертв війни, що небо й пекло заговорило, озвалося могучим протестом: „Невинен. Невинен, бо в життю не має вини, лиш конечність.

А старшина благав, підносив руки і здавалося, що руками тими він досягне небес, скине сонце, щоб воно спалило весь світ, закличе Бога, щоб прийшов засвідчити, що він не винен. Але мовчав Бог, мовчав світ і сміялося байдужно а радісно ясне сонце.

І тут озвався найстарший з поміж засуджених:

— Мовчи, друже, не благай; катів не ублагати. Умрем як герої без скарги і без покірного благання.

По трупах наших прийде воля, пімста. Умрем за правду і волю.

Ці грізні слова падали в душу Зажицкого, як куски леду на розжарене залізо, сичали, бурилися, клекотіли і розпливалися.

— Ах, я знаю: Він хоче згинути як герой, як я колись. Але я знаю що значить таке геройство, знаю за яку ціну куплений їх спокій.

Зажицкі боровся зі своїми думками а відділ війська і засуджені йшли дальше мовчки без слова. Жовніри ішли байдужі, мовби нічого надзвичайного не сталося. Чорноусий капраль родом з Кракова виступав від часу до часу з ряду, перескакував рів і ламав галузи червоних доспілих черешень. Його товариші виривали йому черешні з рук, зїдали їх ласо, ламали нове віття, реготалися збираючи в траві ягоди, майже не звертали ували на засуджених, мовби не бачили їх. І ця байдужість жовнірів до великої тайни смерти, до горя і болю нещасних дратувала Зажицкого. Він ненавидів в ту хвилю своїх жовнірів і його це дуже боліло, дуже, коли дивився на українців думаючи без упину:

Не розстрілю я, розстріляють другі, треті а в додатку мене жде кара, глум і сміх і кпини з боку товаришів. Я мушу виконати наказ, я лише колісце в цій машині, я зброя, я вояк і мій обовязок сповнити наказ. Впрочім я слуга вітчини, слуга ідеї волі а вона вимагає жертв безпощадности. Так я сповню наказ — вмовляв в себе Зажицкі але сам не вірив своїм замірам. І линула друга думка:

— Я слуга волі? ідеї? алеж перед хвилиною цей засуджений казав також, що він гине за правду, за волю.

Чиж був я тоді завинив що, коли за стремління до визволення вітчини мене провадили на смерть? Так і ті старшини як колись я, ішли, трудилися, наражували своє життя за Батьківщину. Мені тоді даровано кару а вони мають згинути з моєї руки? Чи ті, що видали засуд і назвали злочином працю для вітчини, не засудили тим самим і не назвали злочинцями тих тисячів наших борців, що гинули на засланню, в Сибірі і мене?

Ішли й хвилинами Зажицкі забував, куди він іде, не вірив, що він в силі сповнити наказ убивати людей. Прийшли на місце. Тут чекало вже двох духовників; вони завше являються там, де злочин і гріх. Уставили засуджених в один ряд і всі почали трястися, тремтіти, неначе від якоїсь пропасниці.

Наймолодший голосно повторяв якісь незрозумілі слова, наче відривки молитви, і лише часом чути було різке голосне благаюче: „Спаси мене Боже, спаси."

Йому виступила піна на устах, очи заплили кровю. Двох прочих тупо поглядали навкруги, не знаючи, що з ними твориться. Зажицкі і досі не знав, чи він сповнить наказ, чи ні.

—Моліться діти!—озвався священник і дрожачим голосом зачав проводити: „Отче наш, іже єси на небесіх". Тільки двох засуджених повторяло молитву, двох гляділо байдуже, сонно на священника; здавалося, що вони нічого не розуміли. Двох найстарших стояло майже спокійно, рівнодушно. Священник провів всі молитви і зачав 10 заповідей:

— Четверте шануй отця... і матір...

....Шануй отця.. матір...

— Пяте не убий...

— Не убий! — майже крикнуло двох засуджених — не убий.

— Не убий! — заревів наймолодший запіненими устами, дрожачи мов в пропасниці... ламаючи руки. Священник встав, замнявся, понурив голову і повторив ще раз: Не убий! —

Не убий! — заквилів наймолодший, підніс руки в гору в розпучливому, божевільному благанні.

Настала тишина. Всі відчули в цій заповіди мов таємний наказ Єгови із за тисячів літ, гомін... придавленої совісти. Всім здавалося, що ця заповідь звучить страшною іронією, кпинами з дійсности; навіть салдати збентежено поглядали на себе. Зажицкі стояв розбитий, зворушений. А священник мовчав безрадний, розсіяний. Тільки наймолодший засуджений знімав руки до неба і повторяв своє зловіще: Не убий... Не убий!..

Всі присутні жовнірі не знали, що діяти.

— Скорше кінчайте! товариші, відваги! За кров нашу пімстяться другі! Кров наша спаде на голови тиранів! Хай живе Україна! — Так крикнув найстарший між засудженими а другий повторив ці слова сумно, несміло: Хай живе...

І слова ці ударяли о струни душі Зажицкого, як ударяють пальці о клявіші розстроєного заржавілого розбитого фортепяну, що видає із свойого лона дикі дісгармонійні звуки... брязк і скрегіт пірваних струн:

Так само перед роками дня 16 липня рішений був я крикнути: Хай живе Польща — ні, ні я не можу, я знаю що значить це геройство... я не в силі, нехай хто другий!

— Сєржант Котовскі — командуйте ви! — кликнув, мов непритомний.

Сєржант став перед четою і голосно, сміливо крикнув:

„Позір! набити кріс!“

Закламцала" мувіція, яку вкладали жовнірі до крісів, закламцала мов люті скажені собаки гострими зубами.

А... А... А... А... А... Заревіло несамовито двох засуджених. Оден зімлілий упав на землю.

А... А... А... А... А... лунало дике різке крикливе, начеб хто кидав сотками кинджалів.

А.. а... а...

До стрілу готов! — крикнув сєржант і двайцять крісових дул звернулося до засуджених... грізні... німо... ще момент... гряне сальва, покотяться трупи.

— Хай живе Україна, крикнув хтось здавлено, тихо, мов останками сил.

Так хотів я крикнути! Ні, ні, не можу, не смію! подумав Зажицкі. І грізна картина зперед 13-ти років станула перед його очима ясно, релєфно неначеб то був не спомин а дійсність.

Він вичарував силою уяви свій тодішний жах, розпуку... Він пережив все те, що засудженці і на хвилину десь зник, пропав весь жах перед вищою владою, всі обовязки супроти неї видавалися йому чимсь дрібним в порівнанню до злочину убийства людей. Голос обовязку супроти влади був тихий, блідий супроти

голосу совісти, як ляскіт батога у відношенню до рокоту громів.

Совість вивісила побідний прапор. Душа його була напнята, напружена і крик цей вдарив об душу, об її напнятті напружені сили а вони лопнули як пірвані струни в часі якоїсь шаленої гри на інструменті. Не знати яка сила пхнуха, кинула Зажицкого з місця:

Став між четою а засудженими і крикнув слова наказу.

— На плече кріс!

І наказ цей упав, як стріла з напятого лука. Жовнірі як один взяли на плече кріси.

— Чвірками в право в бік! Сержант—заведіть чету до касарні!

— Після паказу, пане поручник.

Військо відмашерувало. Зажицкі звернувся до засуджених:

— Ви Українці розходіться куди очи понесуть! У мене сьогодні свято, роковини звільнення від засуду. Я звільняю вас і беру відовідальність на себе. Хай убють а я убивать не в силі в цей день... нехай... не можу...

Трох засуджених кинулось на грудь Зажицкого з голосним риданням і радісними окликами. Двох подало руку вдячно усміхаючися, лиш наймолодший стояв байдуже усміхнений божевільним усміхом, повтаряючи: Смерть, смерть... не винен...

Він вже збожеволів з жаху.

Увільнені старшини пішли через Збруч на Україну а Зажицкі сам зголосився до вязниці за несповнення наказу. Коли опинився в тюремній келії, почув, що в гості до нього прийшов спокій, почуття радости і вдоволення. Неначеб з його груди знято важкий тягар. Сидів на тюремному тапчані усміхнений, вдоволений повторяючи: — Шіснайцятого липня, шіснайцятого липня...

ПОЕТ І ПРОСТИТУТКА.

Мій молодий товариш поет, що від кількох літ серед важкої боротьби за істнування, серед нужди й голоду здобував знання, ідучи тернистою дорогою до святині мистецтва і слави, прийшов одного дня до мене в гості і почав оповідати:

Я вчера був у проститутки. Не твоє діло судити, мене, чому я ходив до неї і навіщо.

Коли я вже сповнив злочин продажної любови, мене огорнуло гнітуче почуття відрази, досади, обридження до себе і до цеї проститутки.

Замовкла пристрасть тіла і заговорила моя душа, забунтувала проти бруду й насильства матерії над духом.

Десь там у куточку серця у мене заплакала туга за чистою любовою, непорочними цілунками невинних уст, яких ще не торкнулися брудні уста розпусти і платної роскоші.

Тіло моє було опоганене гріхами, але крила моєї душі залишилися сніжнобілі.

Я встав з ліжка і одягався хапливо та нервово не дивлячись на жінку, яка натягала свої ярко-червоні панчохи, заплітала руді коси, погані, гидкі, брудні — які ще перед хвилиною манили мене, опянювали своїми пахощами.

Тепер одиноким моїм бажанням було вирватися, увільнитися від товариства проститутки. А вона зловила мене за руку і глядїла гірким, болючо жалібним поглядом — як покірна собака, що просить шматка хліба. Я проти своєї волі глянув на її обличчя і не запримітив на ньому цего безстидного, цинічного виразу, питомого всім проституткам, у яких мороз життя обтрусив всі пелюстки цвітів соромливости

й невинности. Навпаки — в очах цеї проститутки причаївся якийсь лиховісний усміх — усміх, що є найвищим виразом смутку і болю.

— Ти вже відходиш? Покидаєш мене? Підожди, дай надивитися на себе. Мені так гарно, так любо з тобою, як з ніким... Лишися... мій гарний, єдиний.

Мені трохи стало ніяково. Ніколи я красунем не був, тай не буду.

— Ні, ні! Я не можу! Я мушу йти! забелкотів я вириваючи руку.

— Лишися! Ти даєш мені своєю присутністю проблеск чогось ще ясного, недільного, чистого—за чим тужить давно моя душа.

— Ти? за ясним... недільним? спитав я здивовано.

Усміхнулася беззвучно.

— Так, так... Не довіряєш, що в домі розпусти можна найти тугу за невинністю, чистотою... Не віриш... А колиб ти вглянув глибше, то побачив би, що навіть в душах тих, які сиплять на кожному кроці цинічні слова лайки криється туга за... чистим святим і ясним. І їхні цинічні слова, це часто засіб до заглушення цего голосу туги і плачу серця, зойку потоптаної душі.

Ну-ну, нехай! я вірю але я мушу йти, іду — до побачення.

— Ідеш? І навіть не цілуєш мене на пращання?

Я спаленів, прямо налякався, відчуваючи, що я не в силі цілувати тепер уст проституки. Ні, я не можу... Я погорджував-би собою ще більше як тепер... цілувати уста жінки... що за хвилину буде цілувати другого, третього, сотного... за гріш... Не можу.. Перед очима моєї душі явилося усміхнене личко моєї прекрасної невинної, ангельсько непорочної дівчинки Галі... Я почув, що паленію із сорому.

— Вибач... Я... я не люблю цілувати дівчат—взагалі не люблю—і тебе ні! Це глупо цілуватися!

Усміхнулася зловіщо, сердито. У її очах блиснула іекра гніву і злоби.

— Ха ха ха! Чому ти брешеш? Навіщо? Чому не скажеш прямо, що тобі гидко цілувати уста проститутки, що ти любиш цілувати тільки чисті, невинні

уста багатих дівчат, яких доля не приневолила упасти на дно?

Ну признайся, яж бачу, читаю це в твоїх очах! Кажи! Тобі гидко цілувати мене?

Дивилася в мої очі вперто, настирливо а на її устах тремтів вираз болю і душевної муки.

Я стояв як на жаринках, знаючи, що скривати я не вмію нічого, бо моє непослушне повне виразу обличчя і мої очі зраджували мої найтайніщі думки, почування, заки я встиг сказати хоч слово.

— Ні, ні, вибач — чогож гидко, всі люде... ні не те — ех, чогож тобі забажалося цілувати мене? До побачення!

— Підожди! Сідай... я розумію тебе — розумію, не гніваюся. Сідай — плювать! Тобі гидко, що я проститутка, а не бачиш, не розумієш, що всі люде проститутки... розумієш? Всі... всі...

І ти проститутка і я...

— Як?

— Скажи мені яка твоя професія?

— Я поет.

— Поет? Ха, ха! Тим більше! Всі поети це найгидкіщі проститутки під сонцем! Найпоганіщі, найбезстидніщі повії.

— Дай спокій, скінчи цю розмову!

— Алеж так! Скажи, що ти називаєш проституцією?

— Все, що не родилося в любови, що в момент роскоші, чи творчости, не є метою для самого себе... все що не освячене любовю.

— Скажи: чи як ти твориш поему, чи драму, ти твориш її для самої творчої роскоші?

— Так...

— Брехня! Як би ти творив для самої творчости, ти не друкувавби своїх творів, не обнажувавби своєї душі перед очима товпи, не позволивби оглядати за гріш красу і чари твоєї душі, як проститутка тіло, не позволивби дотикатися твойого серця, заглядати в його тайники, всім хто бере том поезій до рук і любується ними або погорджує, профанує усміхами, кпинами як той богач, що оглядає моє тіло цілу ніч, роскошується його чарами за гріш, не для краси а тому, щоби роз-

будити свої похоти, розпаліти кров! Скажи: в якій ціли ти оспівуєш найінтімніщі відрухи свойого серця, хоч знаєш, що слово писане кровю, є для других пустим звуком, що твої сльози збудять усміх а що найвище нудьгу й позіхання у читачів?

— Не знаю. Може творю часом для слави.

— Так, для слави, тому що слава дає тобі гроші, гарне життя і дохід! Проститутка також старає здобути собі славу, вивищитися своїми здібностями понад других, виробити собі опінію, що вона знає більше штучок, має повніше тіло, кругліщі груди. Так само і ви стараєтеся перекричати другого не во імя краси а гроша, так само імпонуєте вибагливістю форми вірша, крикливістю тонів, красок, як ми яркими сукнями і панчішками! Коли я бачу в книгарні на виставі ваші твори, з ориґінальним заголовками, вінєтками, мені пригадуються проститутки, що виходять ориґінально визиваючо одягнені на вулицю, щоб заманити любовника, гріш! Пригадуються повії, що відслонюють груди, фарбують уста! Ні! ви поети сто раз гидкіщі від проституток, бо ми не реклямуємо свойого тіла в пресі, в журналах, на сцені, так як це чините ви із своїми душами розголошуючи її цінности в критичних статтях, рецензіях, викладах і т. д.

Ти знаєш це? Я була колись артисткою: цебто я сміялася на сцені за гріш, танцювала за гріш, любила за гріш, словом чинила все, що роблять всі артисти, щоб добути хліб. Мене прогнали з театру, бо я раз розплакалась там, де в ролі треба було сміятись.

І повір мені, коли опісля зі сцени я пішла ось тут мені поясніло в душі: там я продавала на сцені душу а тут тільки тіло... тіло... Ох, тяще продавати душу як тіло — і менше поплатно. Співаючи на сцені в голоді і холоді для розради богачів я почувала більше терпінь, як тепер, я почувала себе більше проституткою, як сьогодні.

— Так... відчуваю це і я нераз... — Але при теперішному ладі, інакше не може бути, коли всяка творчість стає засобом для здобуття хліба. І поети потрібують хліба а одинока їхня цінність яку можуть продати в заміну за хліб — це їхня душа.

— А у нас тільки тіло... Тому ви гидкіщі від нас, бо ми продаємо тіло а ви душу.

— Так... ти вирвала мені із серця ті слова... вони давно кипіли в моїй душі.

— Скажи: Чи ти пишеш свої твори тільки тоді як чуєш внутрішний творчий наказ, творчий примус, конечність?

— Ні, не завжди! Я при війську писав для корпусної часописі маршові військові пісні, щоби тільки сидіти за фронтом, зберегти своє життя й здоровля. Я писав маршові пісні для армії, яку ненавидів цілою душею. А і тепер я пишу вірші, патріотичні оповідання для журналів, щоб заробити гріш. Щоби прокормити тіло, я продаю душу, мою чисту душу, голодну, спрагнену краси і чистої творчости, я пишу так, щоби догодити хлібодавцям, заробити гріш. Вони керують моєю музою а не я і я мушу коритись їх подлим міщанським душам, щоби мати змогу жити в городі кінчити образування, пнятися в гору, хоч би за ціну хвилевого пониження. Я пишу аґітаційні вірші, хоч вся політика для мене смішна і глупа. А недавно я написав для гроша на замовлення віршом „Підручник для ветеринарії“ і „Історію церкви“, за це мене назвав один покровитель і поклонник чистої краси наймитом, безпрінціпним ляндскнехтом і проституткою. А яж тільки хочу служити мистецтву.

Я знаю також одного маляря який малює за гроші плащівниці, Матері Божі, Пекло, Рай, Ісуса Христа а при тій праці співає богохульні, цинічні пісні.

— Отже яка ріжниця між мною проституткою а мистцем? Мистецтво, так як проститутка, є лише засобом до викликання в душі хвилевого стану роскоші, забуття і опяніння, це сила, що каже нам забути журбу, клопоти, біль і прозу життя. Мистецтво це наркотик, так як жінка. Все, все однаково цінне: мистецтво, танець, невинне кохання, продажна любов, гашиш, опіюм, музика, горілка, пісня, молитва, містика, богослуження, бо все дає одно і це саме — екстаз. Впрочім я також віддаюся всім і вся не тоді, коли у мене є потреба кохання, а тоді, як треба гроша, так як ти. Чомуж люди погорджують мною а тобою ні?

Чому ні? Є у нас прекрасні, чисті душі творців, естетів, що погорджують мною, гидяться мною, тому що я творю для хліба Але я прощаю всім, що погорджують моєю продажною музою. Бо чи виноваті вони, що люблять і цінять лише творчість, що є метою сама для себе, що є чистою і святою, так як я люблю жінок непорочних і невинних? Честь тим, що погорджують мною. Я люблю їхні душі незбрукані поганю духової проституції. Я люблю... люблю ті чисті душі, що не люблять мене тільки тому, що мене не розуміють. На світі не розуміє себе і двоє людей, хоч живе їх міліярди. Люде погорджують мною, а я тобою й другими — бо всі ми вміємо бачити сірий дим а не бачимо ясного полумя, що родить його, бачимо брудний потік, що забруднився по дорозі до моря а не бачимо чистого жерела, звідки він витікає... ясний, прозорий...

— Тож чому погорджувати собою, як ми всі проститутки?...

— І ви що продаєте тіло...

— І ви поети, що за гріш продаєте душу...

— І малярі, мистці, що малюють богів, страшні суди, матерей божих, щоб заробити гріш.

— І артисти, що на сцені оспівують радість і роскіш а думають над тим, за що купити хліба на вечеру.

— І священники, що ціле життя кривлють свою душу перед престолами, голосять науку, в яку самі не вірять, впоюють в народ доґми, з яких самі сміються, щоб тільки заробити на хліб... здобути гріш.

—І журналісти, що лають володарів, доки не дісталися до їх жолуба а опісля стають наймитами і лакеями уряду.

— І жінки, що покидають улюбленого за це, що він без гроша а виходять заміж за зненавидженого богача, щоб тільки не згинути з голоду.

— Так, так... сьогоднішний устрій суспільний змінив весь світ в дім роспусти а всіх людей в проституток... Ми не будем погорджувати собою, бо погорду знають тільки люде, що судять наслідки не знаючи причин.

Прости мені, що я гидився цілунком проститутки, бо я також проститутка, що страдає, мучиться, паленіє із сорому продаючи душу й талан.

Прости мені..

— Прости мені... Сестро... сестро моєї недолі мойого смутку...!

Я кинувся її в обійми і цілував її уста з великою роскішю й насолодою, якої не зазнав ніколи.

— — — — — — — — — — — — — —

Я перебув з нею цілу ніч на невинних пестощах і розмові а була вона рідною і дорогою для мене. Бо вона проститутка і я проститутка з ласки судьби, якої нам не умолити й не побороти.

ПОВОРОТ ІЗ ВЯЗНИЦІ.

Поспішний поїзд мчався стрілою, минаючи стацію за стацією, села, ліси і поля покриті білим саваном снігів.

В куточку ваґону між натовпом пасажирів сидів сивобородий старенький священник, виглядаючи разураз через вікно туди... де в передвечірних сумерках синіли високі, задумані великани Карпати... що своїми верхівями зливалися із сірими... сніговими хмарами...

Старенький священник дивився на гори і змарніле його обличчя набирало лагідного виразу радости... неспокою... і напруженого ожидання. Думки линули туди до синіх гір... мов стадо білих ягнят гнаних голодом на провесні, на полонину.

Священникові очевидно було дуже спішно, бо що хвилини звертався до свойого сусіда руденького жидка:

— Яка це стація?

— Н... відповів жид.

Ах, це ще.. раз, два, три стації! Господи! Як цей потяг волічеться помалу мов слимак!

— Що? Як слимак? — спитав напів гнівно, напів здивовано жидок.

— Цей потяг, то ерсте кляссе! Він так жене як блискавка, я жалую, що не поїхав звичайним, особовим, бо мені на скрутах аж зі страху в очах темніє! Таж він від стації до стації тілько мах, мах! — А ви кажете, що він їде помалу? Ви певно спішитеся дуже, тому вам так здається. Чому це вам так спішно?

— Ах, таж сьогодні святий вечір. Боюся, щоб не спізнити на вечеру...

— А позвольте спитати єґомосць: ви звідки вертаєте?

— Я? З арешту!...

— Що? — недовірчиво аж крикнув жидок, відсуваючися обережно від священника і поглядаючи згірдливим оком на арештанта, то на свою валізку та пальто.

— Так, я з арешту... як політичний вязень... сидів...

— Ага! За політику! це зовсім друге діло! відповів усміхнений жидок, присуваючись назад до священника. Нахилився над ухом „арештанта“ і шептав:

— Єґомосць! Ті вороги вже і священників замикають? Ай, вай! Скачуть вони, скачуть! Але вони щось собі вискачуть! Я вам кажу! Ви тепер вертаєте з арешту, то на певно в дома будете щось продавати, щось купувати — може заїхати до вас? Я завжди тримав руку з Українцями. Я 1918 р. був ліферантом худоби для української армії.. Ша! Ша! Іде жандарм! Ша!

В дверях дійсно явився жандарм, товстопузий із грізвим фельдвеблівським обличчям. Зажадав від пасажирів леґітимацій. Побачивши у священника документ звільнення із вязниці, запитав голосно урядовою мовою:

— Ви довго сиділи в арешті?

— Десять місяців.

— Гм! України вам захотілося!

Жандарм усміхнувся злобно і віддаючи документ засичав мов гадюка:

— І пощо ту голоту звільнюють? Я би їх усіх казав вивішати, як собак!

— Ха! ха! ха! — реготалися пасажирі вдоволені і раді з патріотизму жандарма.

Але священник видно вже привик у вязниці до цього роду жандармських диспут і тільки байдуже усміхнувся не звертаючи уваги на його слова ані на сміх пасажирів. А Жидок бачучи що діється, відсунувся далеко від „арештанта“ і щоб відвернути від себе увагу, витягнув з кишені книжку і почав її читати, оглядаючися полохливо за жандармом.

Священник встав, нервово подав жидкові руку вибігаючи жваво з вагону повторяючи урадувано: „Нарешті я в дома... Моє дороге.. дороге... село... мої прекрасні гори!

Слава Богу!... Слава Богу!...

І зняв руки свої в гору, мов до молитви...

На небі усміхалися ясні зорі.

— — — — — — — — —

Подвіре.. усе знайоме.. усе дороге... рідне як колись... перед 10-ти місяцями... як вечером вивели його жандарми з хати... Як гнали вулицями... Як у слід за ним линули ридання сімї і цілого села... Тоді, тоді, як вився смуток... як падав на душу біль... мов хмара на верхівя Чорногори...

Станув під вікно і чув, що бється його старече серце, мов налякана птиця...

Нахилився до замерзлої шиби і бачить... бачить... сидить його дружина біля стола а поруч з нею його донечка десятьлітна Володя .. і старший синок Глянув і якась таємна сила потрясла його ціле єство, як трясе нераз буря лісами Верховини Якась солодка хвиля радости вийшла з невідомих жерел і розлилася по цілій душі як весною розливається Черемош по розмороженій долині... залитий сонцем... скупаний проміннам... Підбіг до дверей і наслухував: Тихо, ні слова. І несподівано маленька Володя поклала ложку на столі і сумно... сумно запитала:

— Мамо! Чи таткові там в арешті дадуть куті... мамо... чи в арешті є також ялинка?

І не було чути відповіди.. Лиш чути було як бідна мати утирає ревні сльози... І здавалося старенькому священникові.. що сльози ті падуть розтопленим оловом на серце його...

— Мамо! Чого ти плачеш? Тиж казала, щоби я не плакала за татком, бо він терпить за Україну... за правду.. Не плач мамо! Не плач.. бо я... буду також плакати... мамо!

І щось нагло обірвалося в душі священника мов хмара градова... і розлилося дощем сліз горячих, сердечних.

...Донечко... моя... донечко!

Не тямив, не знав коли і як відчинились вихром двері і вбіг до кімнати жваво й весело мов молодий хлопчина, що приїхав на вакації...

Припав в обійми дружини... і сльози його злилися з її сльозами радости...

Взяв на коліна свою маленьку доню, яка зразу не пізнала свойого батька і пестив, голубив її та радів нею як віднайденим скарбом. Маленьке дівчатко не знало з радости, що їй робити: Показувало свої забавки, прикраси на ялинці а при кінці довго-довго приглядалося батькові і несміло запитало:

— Татусю! Чому в тебе така велика борода? Чому в тебе посивів волос на голові? Тиж не був сивий ідучи до арешту. Татку! А чи в арешті кожний мусить посивіти?

— — — — — — — — —

Поклали донечку до сну а обоє посідали під вікном. Розповів їй всі пригоди а потім обоє замовкли... Задивлені на ясний зоряний небозвід... Мовчали. Бо коли говорять душі то мовчать уста.

Перервав тишину...

— Знаєш, що пригадує мені цей ясний, морозний вечір?

— Що?...

Такий був святий вечір тоді... коли ми перший раз святкували обоє зараз після нашого вінчання...

— Так... такий ясний, тихий...

— І такий радісний ..

— І радісний...

— Ми були тоді молоді... щасливі...

— І щось відізвалося в їх душах мов гомін далекої пісні...

Мов згадка першого кохання... перших вечерів прожитих разом під спільною стріхою...

— Чи ти відчуваєш, як радість обнимається з журбою..? Наколиб я не був терпів у неволі, у вязниці я не відчувби радости стрічі з тобою.. А я тепер... забув... забув всі терпіння... Як це все втекло далеко... і є тільки радість така, яку я відчув тільки тоді... як святкувала ти перший раз у мене...

— Так... так... з журбою обнімається радість...

Із неба упав ясний метеор... мигнув... засяв веселим світлом і розсипався... згинув на віки...

А раннім ранком як ще навіть сніжнобілі гори не зарожевіли, як тільки запіяли перші кури, сходилися Гуцули до сільської церковці. Виходили із ялинових хат на дороги... мороз скрипів їм під ногами... Холодним вітром дихала Верховина. Було тихо, спокійно... а тишина мала в собі щось святочного, щось урочистого. Здавалося, що й ціла природа і ясні зорі і величаві смуги гір — все це святкує велике свято рождества. Так здавалося Гуцулам, що йшли до церкви розмовляючи!

— Ходім до церкви! Та най нам хоч дяк заспіває „Рождество Твоє“, най хоць разом заколядуємо.

— Та ніби ходім! — Але вже там в церкві тої веселости не буде як колись. Чи тямите, як то єґомосць потягнуть „Рождество Твоє“ то здавалося, що всі гори тремтіли з радости... і відповідали шумом своїх борів на слова єґомосця!

— Та якже мені не тямити? Або як то булася зробила тота Україна, то єґомосць як втяли на різдво казанечко про Україну, то мой! Тоді хотілося і мені взяти рушницю та йти під Львів на ворога. Молоді ґазди тоді аж топорами стукали до підлоги така їх охота взяла до війни.

— Ех, за такі казанєчка то вони тепер покутують в арешті!

— Ая! Ая! І не знати, ци їх коли випустє на волю, ци таки замучє в арешті на смерть.

— Замучє! Певно замучє! А нащож би вони їх тримали, як би не хотіли замучити?

Хиба що може бути яка зміна, то їх випустє!

— Або ви куме ще надієтеся зміни?

— А щож! От вчера я вернув з Коломиї то там наші студенти читали в ґазеті, що на весну напевно буде зміна, що на великдень вже прийдуть наші.

— Ой, Господь би з вас говорив... щоб ти добрим пророком був та ще й на різдво! Ти мой! Тобисми си на друге різдво попили, попили, якби так позбулися ми тої панської голоти. Але знаєш я щоє

не дуже вірю, бо то вже нераз говорили „на весну“ та тої весни не видно.

— О! цеї весни то вже напевно! Бож вони ось там зараз за Карпатами... ось там за тими горами в Чехах.

— Ех, я щось туди не дуже маю надію! Мені здається, що як не повіє вітром там зпоза Збруча зі сходу... то нам весни не буде...

— Та най буде із сходу ци з полудня, щоби лиш ворогів позбутися...

Ось так говорили Гупули йдучи до церкви. Прийшли у храм а він вже був битком набитий. Старий кашлявий дяк виводив псальми сумовито й монотонно мов на похоронах. Старі сивоволосі ґазди, жінки... і челядь все це клячало, молилося а властиво всі думали про єґомостє. І якось так сумно було в церкві дуже сумно... як ніколи... Всі відчували, що тут у храмі недостає когось. Бо подумайте собі: що то варта церков без єґомосцє та ще на Різдво? Смуток уносився в гору із словами молитв, стелився по святині як колись, давно дим кадила... біля престолу...

І як десь там в куточку якась дівчина перешіптувалася з хлопцями і ущипнена рукою леґіня розсміялася голосно, як це діялося давніще що неділі, то стара Пилипючка найпобожніща жінка в селі і старша братова не видержала гніву і крикнула на всю церков:

— Та що ви розуму немаєте в голові, чи Бога в серцю, що сьогодні смієтеся та ще у церкві? Отклякнулаб одна з другою та змовила „Отченаш“ за єґомосцє. Вони десь бідні тепер в арешті напевно за вас моляться!

І ці слова упали усім на дно душі. Дехто важко зітхнув а навіть старий дяк перервав псальми і крізь сльози промовив дрожачим, захриплим голосом:

— Ая люде добрі! Помоліться за єґомосця, бо хто знає, чи ми вже побачимо його, чи дадуть йому вороги хоч на другий рік заспівати у нас коляду!

І голосне зітхання вирвалося із соток грудей, мов стадо птиць чорнокрилих з криївок своїх.

...Отче наш... іже єси на небесі... голосно молилася ціла громада... І щирі прості слова молитви... яку

виголошувало сотки уст зливалися в один могутній... глибокоторжественний акорд сердечної скарги... болючого благання... до того Бога... невідомого Бога... Якийсь спільний, один настрій опанував безліч розмолених душ, обєднав розєднаних... скував кайданами спільного болю і жалю...

...Да будет воля твоя...

Але нагло зір усіх богомольців звернувся до дверей закристії, з якої вийшов старий, бородатий незнайомий „пан" і станувши біля одвірка пильно розглядався між Гуцулами...

І ніхто не знав, хто є цей пан і чого бажає. Навіть один Гуцул нахилисся до другого і шепнув по тихо:

— Це певно якийсь комісар з міста прийшов гнати нас на форшпани або стягати драчку. Люде втікають від паничів з хат, а вони хотять тепер в церкві виловлювати нас, так як це було в сусідному селі.

— Так? На Різдво? А бодай їх смерека! — і в очах Гуцулів блиснули іскри гніву. В декого навіть засвербіли долоні.

Але що це за диво? Цей старий бородатий пан стає коло дверей... а очі в нього такі якісь знайомі, та такі радісні... добрі.. ласкаві...

— Слава Ісусу Христу!—кличе пан тремтячим... зворушеним голосом.

І здивована Гуцулія не відповіла.

І хвилину запанувала мовчанка... тишина...

Але стара Пилипючка, що стояла найблище престола, як не плесне в долоні, як не крикне що сил:

— Йой, та то наш єґомосць! Хиба ви не пізнали? Та яби їх пізнала хоч би не знати яка в них довга була борода!

— Слава Ісусу! повторив священник.

— Слава на віки!—відповіла громом Гуцулія і такий вам гамір вчинився в церкві та вереск... що прости Господи начеб то була не хрещена церков а жидівська звичайна божниця. Старі сивоволосі ґазди припали по рук свойого душпастиря а він цілував їх срібні голови, як батько синів.

А цілий „бабник" так хотів бачити з близька єґомосця, що всіх хлопів випхав гет за закристію, за цар-

ські врата. „Хлопи“ просили, щоби опамятатися, не псувати порядку, ну але хто в силі переконати упертих баб та дівчат?

І такі вам плачі були між жінками, як побачили посивілого бородатого „дядя“, що ні описати ні змалювати. А стара Пилипючка не видержала, тай знов на цілу церкву заголосила:

— Ой, щем си тільки си не уплакала від весілля війтової доньки. Кумоньки... як її до шлюбу виряжали... ой...

— Нема чого дітоньки плакати — відповів священник втираючи також сльозу—от ходіть люде добрі до закристії убрати мене до служби божої.

І тут всі ґазди побігли до закристії і кожний з них, навіть війт, завидував паламареви, що він має щастя одягати „дядя“ до служби божої, який гордий зі свого обовязку, натягав на єґомосцє фелон, епитрахіль і нарукавники, поглядаючи згірдливо і бундючно на війта та радних.

І як відчинилися царські врата, то Гуцулам здавалося, що небеса відчиняють свої брами перед ними.

А як по церкві задзвеніли радісні звуки „Рождество твоє“, то всі Гуцули повторили цю пісню так грімко і щиро, що десь було чути аж до Коломиї. Старі баби так любовалися цею піснею, так витягали її довго та сердечно, що не чули коли скінчив дяк і зачав вже співати антифон. Мусів бідний дяк обернутися і вимахуючи свічкою в напрямку бабника крикнути: „Гей, баби досить! Я вже давно скінчив!“ —Але баби і дальше не слухали дяка і кожна тягнула доки духу стало і доки кому хотілося.

А як душпастир підніс чашу з хлібом і вином, щоби по десятьох місяцях перший раз благословити своїх вірних, то стара Пилипючка так горячо і з вірою вдивлялася в золоту монстранцію, начеб там таки дійсно бачила живе тіло і кров нарожденного Ісуса.

— — — — — — — — — — — —

Скінчилася Служба Божа і священник промовив казанєчко. Витав своїх парафіян, оповідав про свою недолю в тюрмі і потішав, щоб не тратити надії, бо Господь визволить колись дорогу Україну...

Скінчивши казання він відозвався:

— Браття! Уклякнім і помолімся за тих, що там страдають в тюрмах і неволі, та на вигнанню... помолімся за Україну!

І упали Гуцули на коліна й молилися щиро... горяче як ніколи перед тим...

По полудни зійшлося ціле село до дому єґомосця щоби послухати оповідань свойого „дяді“ про свій побут в тюрмі і про тяжку неволю.

І слухаючи розказів про страшні знущання і насильства леґіні так постукували топірцями, що най би тепер прийшли жандарми арештувати єґомосця, то вони топорами розбилиби всіх на прах, хоч би їх було і сто реґіментів.

А вечером урядив старенький священник для своїх парафіян таку коляду гучну та веселу з вином та з музикою, якої ще не бачило Жабє, тай не скоро й побачить.

Львів, 30. I. 1922.

ПЕРЕД ЦЕРКВОЮ.

Ти ідеш до храму помолитись? Іди молися... Мила — я так люблю тебе бачити після молитви... Коли ти виходиш із церкви чарівна і прекрасна мов весталька, що вертає із святині принісши офіру перед престолом.

Коли ти випливаєш із притвору безплямна душею мов лебідь, що скупав у криштально чистому озері крила свої...

Коли розколисана юрба богомольців виносить тебе на церковний майдан, як розбурхане море викидає із свойого дна на береги найціннішу перлину.

Коли ти являєшся мені мов цвіт конвалії умитий поранковою росою із пилу й пороху придорожнього.

Коли очі твої ще палають проблесками молитовного натхніння, мов небесна блакить, на якій ще не погасло проміння сонця, що скрилося вже за горами.

Іди молися...

— — — — — — — — — — — —

Я знаю...

Ти клякнеш там перед образом Марії, як невинне немовля, що благає ласки у матері..

І очі піднімеш до небес мов дві сині незабудьки, що звертають пелюстки свої до благодатного світла..

І коли душа твоя на крилах молитви вітатиме у стіп цариці небес, то погляди очей твоїх упадуть на хвилину на дно моєї душі, як влітають два радісні метелики в понуру, мертву і холодну катакомбу, в якій лежать похоронені радощі мої.

І може ти усміхнешся до мене як колись — своїм усміхом, що криє в собі море смутку і краплину ра-

радості... усміхом, який я назвав давно сміхом без утіхи...

І своїм дитинно ніжним поглядом ти запитаєш мене без слів:

Чому ти не молишся разом зі мною?

І мої очі втомлені та сумні як тайна осінного вечора дадуть тобі відповідь єдина:

Не в силі я молитися, не в силі! Як би знала як гірко бажати молитись і не могти, не мати кому; як важко не вірити в нікого і в ніщо, не вірити в творця... в людство і його високолетні, безсилі ідеали, не вірити в себе і навіть не вірити в своє безвіря.

Як лячно плавати по безмежному океані життя— без керми, вітрил і провідної зорі...

Ти знаєш...

Я стану у храмі в обіймах сумерку і тишини та буду вдивлятись в твоє ангельське обличча як у провідну зорю свою, що веде мене до країни щастя і радощів неземних...

Я ловитиму музику твоїх молитовних шептань як ловить вітер пахощі лісового зілля...

Я буду молитися красі твоїй, покланятись чарам твоїм, співати в душі моїй тобі радісне „осанна“ — як мойому єдиному Богу.

Бо ти душа моїх крилатих душ... ти володарка мойого серця, ти натніння, творець і матір моїх пісень молодотонних...

Мадонно моя!

ГОЛОС НАРОДУ.

Молодий теольоґ Михась Безрідний сидів в понурій кімнаті духовної семінарії, снуючи свої тихі мрії. Сидів самотно в темному кутку, задивлений в образ розпятого Христа, що висів на стіні.

На блідому змарнілому обличчю теольоґа розлився вираз якогось утомленого спокою, рівнодушности й примирення — вираз, який можна бачити тільки на лиці тих, що терпіли богато, пережили безліч душевних катаклізмів і вкінці дійшли до рівноваги, гармонії з самими собою, дійшли до пристані по бурі.

Картина за картиною, спомин за спомином виринали, являлися на незримому екрані втомленої душі теольоґа.

Перед чотирма роками він, молодий ґімназіяст покинув батьківський дім, добровільно вибираючися на війну. Жадобу боротьби збудили в його душі не лише національні кличі, що лунали тоді від села до села; він пішов на війну, бо гнала його з під рідної стріхи надія на пригоди, переживання, потреба руху і емоцій. Він не розуміє і досі чому покинув свою матір але знав, що війна має в собі якусь страшну таємну силу, що манить і потягає як море, як пожежа. Та сила пірвала його, кинула в круговорот боротьби, знищила фізично й духово а вкінці відтрутила, викинула з рядів своїх слуг. Війна — це коханка, що любить тільки сильних і мститься над слабими.

Він тямить, як виряжала його мати на війну і як радів він, що покидає душну маломістечкову атмосферу яка дусила його своєю сірістю і буденщиною; він спо-

дівався пережити щось великого, глянути у вічі всім загадкам боротьби. Мріяв про военну славу, поглядав із завдрістю на молоденьких офіцериків за якими пропадали дівчата, линучи до їхніх блискучих ґузиків і шаблюк, як метелики до світла. Він знав, що дівчата люблять блеск і брязк, так як дикуни і діти, — і це була також одна з приман, що гнали його до війська.

Але це було колись — перед чотирма роками. Страшна дійсність війни змінила його погляди, обернула горі корінем. Сьогодні він називав війну найбільшим злочином людства, военних героїв, яких колись боготворив, уважав за звичайних бандитів і розбишак. Важкі переживання вирізьбили в його душі незатерті сліди. Вся його жвавість і бадьорість зникла, пропала на віки як сон. На їхне місце прийшла втома, задума і зневіра. Так як колись горнувся він до людей гнаний голодом, спрагою товариства, так тепер втікав від товаришів, ненавидів гамору всею душею. Став мізантропом, не любив людського товариства.

За щож він міг любити людей — тих мясоїдних хижаків? — як називав він їх.

Він не зазнав від них нічого крім злоби, він бачив на полях бою, до чого спосібна людина, і він зненавидів її. Руки кожної людини купалися в крови, як же він міг стискати її дружно? Серце кожної людини палало гнівом, жадобою крови, — щож можна було сподіватися від неї?

Михась був неспосібний бачити це, що всі ці „злі“ люде були самі не менше нещасливі як він, згиналися і падали під тягарем війни так як він і були іграшкою долі, жертвою своєї глупоти, жертвою історичних законів — а не виновниками военних злочинів. Не розумів, що на війні ставали люде злими як раз з розпуки й туги за добром і красою.

Він терпів—а терпіння це несправедливий суддя. Він втікав від людей, поринаючи в морю самоти і понурих рефлексій. Його колись раціоналістичні погляди, що не признавали нічого поза матерією, змінилися. Душа покривджена в цему реальному життю шукала винагороди де инде, душа розбита і втомлена шукала заспокоїння у вірі в життя засвітне, замогильне, в життя

що булоб краще, вище від цего, яке давало тільки терпіння і муку.

Людина, що бачила страшні жнива посіву національної ненависти, затужила за ідеєю любови, обєднання і миру. Біблія і Евангеліє стали його улюбленою літературою і цей колишній „безбожник“ прогнаний двічі за „богохульство“ з ґімназії опинився на теольоґії серед понурих мурів духовної семінарії, де перевищив побожністю всіх своїх товаришів.

Вийшов він на війну — як птиця, що вилітає з криївки, щоб побуяти по просторі, поборотися з вітрами. Але ударили морози, повіяли громові бурі, налякали, втомили птичку і вона скрилася в криївці — в семінарії.

І ось тепер сидить він в своїй кімнатці і згадує минуле:

...Бачить... бачить себе в рядах Усусусів з початку війни... лава за лавою, чета за четою... тисячі жвавих молодців... цілі полки... Бачить, як через віконця заглядають дівчата, кидають цвіти, вимахують хусточками— радіють і плачуть з радости. — Гей, як не радіти, таж пятьсот літ не бачила галицька земля рідного війська!

...Тямить, тямить... як недовірчивість уряду завдає стрілецтву перший удар, завертає до дому половину стрілецької сімї... До його села вже докотилася північна лявіна — його не пускають до дому... забирають до австрійського полку, мучать цілими місяцями на полях вправ, силою втовкають в голову вояцькі мудрощі і висилають на фронт. Голод, холод, воєнні труди вбивають постепенно сили, вливають до серця полин отрути, біль, тугу і знеохоту до життя... зневіру до людей. Минає місяць за місяцем, рік за роком... а кожна хвилина безмежна як море, а кожна година важенька як гори ..

Життя в жовнірських закопах, в лісах серед снігу нищить його сили... йому доводиться пережити довгі місяці в лічницях „. відчути смуток шпитальних стін... зрозуміти горе опущених... забутих. Бо про жовніра так як про собаку, дбають — доки він здоров а опісля лишають на ласку судьби...

Вичерпаний із сил він вирвався нарешті з касарні на волю... Надвишка сил була виладувана—його

тіло і душа жадали одного — спокою, відпочинку, забуття... Забуття всіх страхіть війни, боротьби.

І офіцерський мундур замінив він на довгу, чорну рясу.

— — — — — — — — — — — —

До кімнати увійшов його товариш Павло, тип теольоґа, що опинився в духовній семінарії тільки тому, що на инші студії не стало батькові гроша. Він радше бувби вимахував шаблюкою, як кропилом, чи кадильницею.

— Михасю! Що це ти так вічно сидиш та роздумуєш? Годіж тобі вічно молитися! Богові, що Боже, цісареві, що цісарське. Ходи до городу! Поглянемо в парк, погуляєм на вулицях. Там стільки гарного, цікавого! Я вже маю дозвіл!

Михась усміхнувся втомлено гіркою усмішкою... як усміх сонця зпоза хмар... осінної мрачної години.

— І щож я там у городі побачу? Офіцерів, які чваняться, що убили багато людей, прочитаю плякати із закликами до боротьби, прочитаю в ґазетах спис вимордуваних тисячів полків.

— Ах, ти все одно! Всюди бачиш тільки ќров і кров...

— Так так – бо все теперішне життя це кров, вся преса, поезія, мистецтво це кров, все людство це кров і ненависть; з уст дволітної дитини ти вже вчуєш слово „ворог“, „кров“ і війна... всюди кров... говорив Михась спалахнувши весь полумям власних слів.

— Незадовго конець і війні. Чи ти чув, що Українці обіймають владу в нашім краю?

В очах Михася щось блиснуло наче незамітний промінь радости... і згасло; вираз лиця став на ново понурий і смутний.

— Я чув — хай Господь допомагає Українцям — щоби тільки без боротьби, без війни, без проливу крови.

— Буде боротьба! Товариш Кош був на вулиці, каже, що в городі кипить як в кратері і кожної хвилини може наступити вибух.

— Невжеж людина мусить вирішувати всі спори кровю і трупами так як звірюка? Колиж зрозуміють

всі, що людство буде щасливе аж тоді, як весь світ виповість безкровну війну крівавій війні? Коли вже раз запанує любов і мир між народами? О! все, тільки не війна, за всяку ціну мир і любов.

— Е — ти вже сів на свойого коника і їдеш; що скажеш ти тоді, як ворог потопче волю і право твойого народу?

Чи і тоді будеш благати миру, мріяти про любов?

Для народу раба хай буде найсвятішим кличем „воля“ для вільного народу одиноким законом і метою „любов“. Мусимо бути вовками між вовками, коли не хочемо пропасти! Не пора говорити про любов і тишину, не пора на фільозофію, як нам приложено ніж до горла. Раньше ратунок — потім фільозофія і любов. Інстинкт самоохорони сильніщий всіх ідеалів любови і братерства.

Чи ти розумієш? Нація воскресає, бореться за волю. А щож дороще ти маєш від слова „нація“?

- Нація? Ах, я знаю одно — що слово „нація“ означає смерть! Чиж не культ нації довів Европу до руїни, змінив в одно цвинтарище? Чиж не во імя нації вимордувано міліони людей? Чиж не принесено гори трупів, не залито землі, не затоплено в крови, не спалено всіх здобутків світу і його богацтв у жертву страшного мольоха — Нації!

Нація? Україна? Хто це є? Цеж тих 35 міліонів темних, напів звірячих хлопів Іванів, що поза хлібом і салом нічого не бачуть і не бажають, цеж горстка інтеліґенції, що живе наскізь звірячим життям і турбується тільки справами жолудка не знімаючися духом і на хвилину, не думаючи про вічність, Бога і смерть. У них одинокий Бог це свій еґоїзм, кишеня, жолудок. Чи ти думаєш, що коли хто з них буде боротись за Україну, то з яких ідеальних мотивів? Піди, поговори з ними а почуєш, що кожний мріє про медалі, звіздки і про нагороду доброю посадою по війні. Я бачу велике стадо ненаситних жерунів а не націю.

Скажи, чи є яке почуття спільноти, між нашим напів диким Бойком а варварським козаком з над Дону, чи Кубані? Вони собі чужі, думають тільки про себе а ви уроїли собі націю.

— Алеж інтеліґенція повинна стреміти .. до освідомлення...

— Наша інтеліґенція більше чужа для Наддніпрянця, як для Серба, чи Чеха. А між нашими партіями більша пропасть, як між Москалями а Українцями. Отже слово „нація“, це пустий звук. Наш Подолянин більше погорджує Гуцулом ніж Поляком, до якого чує пошану: А чи я повинен боготворити ту пропасть, що істнує між Подолянином і Гуцулом? Це булоб глупо! Так само є глупо боготворити націю.

Любов до нації, це пієтизм і культ до штучно викопаних пропастей міжь людьми, це любов до рани і недуги людства, яку треба лічити. Нація, це найтяжча хороба людського роду і найбільша помилка історії. Національні святощі і кличі, це найлучніші фетиші, які утворило людське безглуздя. Цеж відома річ, що любов вітчини, це привичка і нахил, результат виховання, традиційний божок, якому люде поклоняються по привичці замість зруйнувати його. Патріотизм це забобон збережений дорогою духового автоматизму в думаню і браком критичної застанови, це атавістичне рабство в ярмі пересуду, це [illegible] шани проти якого підняти чоло ми не маємо відваги. Моя вітчина — вселенна а ідея — Бог.

— Алеж во імя прав до цеї вселенної, во імя права до всього, що дав нам Бог, во імя рідної культури...

— Культури? Що це є культура? Чи культура це ті кулемети і гармати, чи ті бляшки та прапори якими вводиться у божевільний екстаз своїх і в скажений гнів і лють „ворогів“. Та ваша культура віддалила нас від Бога і щастя а не наблизила.

— Чогож ти бажаєш?

— Культури духа.

— Культура духа можлива тільки тоді, коли здобудемо волю...

— Волю духа здобувається не в боротьбі Правдива революція і визволення духа відбувається в тишині в самоті, в задумі над загадкою світів а не на барикадах. Хто не визволив себе сам у самоті, того не визволить барикада

Подивися, що принесла боротьба і революція на Сході? Кинено на барикадах найсвятіщі ідеали і оплюгавлено їх, забагрено кровю; на місце одної тиранії поставлено другу. Чиж не ті, що горлали про рівність і братерство, любов, розливають сьогодні на Сході ріки крови викрикуючи рівночасно: „Проч з карою смерти“?

Чи не ті самі, що голосили рівність, свободу народам, топчуть права і волю чужих країн і замість чорної неволі несуть червону? Воля нації, чи кляси, це ще не є воля Духа.

Чиж син визволених народів не страдає так як і син народу поневоленого? Чи своя рідна пявка менше буде ссати кров з народу, як чужа?

Чи у вільних державах гинуть насильства над волею одиниць?

О коби ви могли визволитися від матеріяльних інтересів будня а бути синами Бога, ви булиб вольні без боротьби, яка ніколи не дає щастя. Що принесла війна?

Чиж нація, що вчера визволилася сама не увязнює другу. Всяка визвольна боротьба, всяка революція національна чи соціяльна на барикадах без революції духа мусить згинути як недоплодок, як овоч недостиглий як дитя недоношене в лоні матери. Зверніть лице до Бога, змініть свого духа і серце а устрій суспільний сам змінить ся, неволя упаде сама.

І жадна боротьба ані побіда не принесе визволення ані щастя. Людину визволить Бог і краса Його творів та самота.

— Як це ти розумієш? Самота?

— А так, що мрію про поворот людини з поля бою, з базару до храму і до самоти.

Коли ти роздумуєш про велич господніх творів, то у твоїй душі гине все дрібне і буденне, у тебе родиться туга за чимсь великим, святим, прекрасним і вічним. Коли ти глядиш у небесну блакить засіяну зорями і вслухаєшся в музику світів, то тоді і смішно подумати про боротьбу, ненависть і злобу до чужої нації. Ти підносишся тоді на висоту, де не може жити це, що дрібне і короткотреваюче. Ти наближуєшся до Бога.

І там никне, гине ненависть, як імла на сонці... Значиться треба підняти людину на ту висоту, приневолити її вічно жити на верхівях духа, молитви а тоді загине кривда, боротьба і неволя.

О! коби життя людства могло бути вічною молитвою: воно булоб і вічним щастям і волею. Иншої волі, ані щастя не шукайте! Всьо инше сувта сует, всяческая сувта. Одна думка про Бога, смерть і про красу господніх творів, більше зрівнує, визволює, обєднує, освячує людей й освідомлює, що всі ми сини Бога, як боротьба за рівність. А при всіх боротьбах, революціях всі говорять про рівність а навіть провідники революції ненавидять робітника і убогого духом, бо бачуть нарід, не Бога, бачуть життя не думаючи про смерть. А всі народні вожди, що на мітінґах і вічах розпинаються за рівність, за народ, вони далекі душею від народу, вони ненавидять його і серед гамору вічевих спорів мріють про самоту, проклинають народ, тужать за тишиною, за чимсь незнаним, а це значить, що самота і тишина це призначення людини, що людина тужить за молитвою і Богом.

А в святині на самоті, коли ти роздумуєш про Бога, чи ти в силі ненавидіти ворога? А слухаючи музики Шопена ти в силі сказати, що Шопен це Лях, а читаючи Ґетого, ти думаєш над тим, що він чужинець? Значить, чим ближче краси, ідеалу і вічности, тим менша ненависть. В царстві духа нема нації ні ворожнечі.

— Цілого людства не піднесеш на висоту Шопена чи Ґетого.

— Доки цего не буде, то годі і думати про волю духа. Людство недостигле і тому бореться, так як бються молоді хлопці прозиваючи себе, дразнячи поганими прізвищами. А підростуть, то будуть соромитися своєї глупоти і ворожнечі. Народи переживають свої діточі роки, шкільні часи, „Kälberjahre“ і тому бються. А коли дозріють, то для них буде важніще питання, — скільки ніг має метелик, як повстає у воді одноклітинна істота, як прозябає зерно, як розцвітається цвітка і що жде нас по смерти, ніж політичні демонстрації і боротьба.

— Ти якась мертва людина, твій зір задивлений не в життя а в смерть.

— Так, я умер, бо людина умирає для других, не тоді, як винесять її на цвинтар, а тоді, як позбудеться всіх іллюзій, романтизму і гляне дійсности у вічі. Але для себе, для свойого індівідуального життя людина родиться аж тоді — як умирає для других, для світу, для боротьби, для турбот будня.

Як би ти знав як гарно умерти для світу, народитися для себе, для бога... для свідомости... Як гарно є прийти до переконання, що найвищим щастям, це перестати бажати щастя і шукати тільки спокою, гармонії душі і мудрости...

Як гарно не шукати иншої вітчини крім вічности.

— Але як би ти знав, як гарно переживати все, що переживає нація, жити її болями, відчувати радість її побіди! Як солодко бути побідником!

Михась став серед кімнати, глянув ласкаво товаришеві у вічи, усміхнувся якоюсь уміраючою... невиразною усмішкою людини, для якої знані ці сказані слова давно... давно, опісля приступив до маленької полички, зняв якусь пожовклу стару часопись і розкривши її перед приятелем промовив:

— Поглянь! Це щоденник французьких революціонерів 1798 р...

Як прочитаєш його, вдумаєшся... то запал твій погасне як і мій... погасне як полумя свічки під вітром. Читай: Тут почуєш ті самі шумні заклики революціонерів, ті обіцянки неба на землі, що і тепер; довідаєшся, як то засуґестіонована товпа падала на коліна перед Робеспєром.. Як ішли борці на ешафот з радістю і усміхом думаючи світ спасати своєю кровю... Довідаєшся як вороги революції гинули в переконанню, що гинуть за слушну справу... Побачиш палкі заклики до походу на чужинців — словом все те, що і сьогодні... Нема нічого нового під сонцем... А що лишилося із слави Робеспєра, Наполеона, що значать марні зусилля революціонерів сьогодні... коли вони змінилися в крихту пилу? Які марні... марні... їх пориви. Нема нічого в життю та-

кого, щоби гідне було захвату.. Крім тайни вічности... і Бога...

Все, все минає як шум.. піна хвиль на океані — лишається тільки без зміни океан — вічність... Бог...

Чомуж мені думати про марну хвилеву піну, шум хвилі — а не про глибину океану... не про вічність? А в боротьбі ти все думаєш про марну хвилю... тільки здалека від боротьби на самоті ти бачиш океан. Життя друже зачинається там, де кінчиться боротьба. Я ворог боротьби.

— І ворог мілітаризму?

Так! Мілітаризму і всякої товпи! Людина є сином Бога тільки на самоті. Кожна людина ідучи в товариство одягає своє тіло в як найкраще одіння, а на самоті ходить часто в дряних лахах: противно душа: Вона одягається в гурті в брудне лахміття а в самоті в найкращі ризи дум і мудрости. Через це в гурті почуває себе людина нещасного, бо бачить людей без їхніх кращих риз: тому кожний з нас думає, що тільки в його души є краса і туга за нею. Мілітаризм, це заперечення індівідуальности і самоти, через це в армії люде ходять вічно у брудних душевних лахміттях хоч мундур у них блискучий — бо не знають самоти.

— Треба признати, що мілітаризм криє в собі багато поезії, наприклад наша Козаччина.

— Козаччина? Друже! Історія любить рожеві маски і фіґове листя! Козацтво зблизька, це була така сама дика, хамська бандитська, пяна зграя, як всі сьогоднішні армії, революційні і нереволюційні, а властиво тисячу разів дикіща! Якби ти побачив своїми очима дійсно козака так з часів Наливайка, Хмельницького, козака пяного, вічно брудного, жорстокого, кровожадного, ти переставби ідеалізувати козацьку добу нашої історії.

— Ти нещасна людина! Від дотику твоеї холодної аналізи облетіли пелюстки із цвіту твойого життя і тобі, друже, лишилося в руках сухе бадилля, без запаху і краси.

— Чому бадилля? Облетіли пелюстки, бо цвіт достиг і лишився овоч життя — свідомість.

— Я більше люблю цвіти, як овочі; цвітка краща від овочів і тому хочу вірити в щастя і радість життєвої боротьби, я радію, що буде боротьба і що мій нарід буде вольний.

— Я мойому народові не ворог але може удасться як полагодити спір без проливу крови? Нарід, що бажає свободи то може зрозуміє стремління нашого народу?

— Ге, ге, друже! Це не з панами!

Шляхта любить брязк шаблюк. Хай буде боротьба, коби Україна була вольна!

Хоч знаєш, це вдеюму для священників невигідна ця Україна! Селяне готові відобрати від них всю землю, сконфіскувати церковні добра; таке наше селянство збільшовичене.

З грюкотом відчинилися двері і на порозі станув ще один теольоґ Василь.

— Товариші! Я був в городі. На вежі ратуша український прапор, але вороги готовлять напад. Зараз мабуть буде бій.

— Що це? Чуєте?

Глухо, зловіщо гукнули десь перші стріли... стріли, що дали почин довгої братовбійчої боротьби...

— Вже стріляють! — крикнув Павло вибігаючи з кімнати. За ним відійшов і Василь. Михась лишився сам. Чув, як билося серце радісно на вістку про український прапор на вежі, чув, як мимоволі защеміла грудь на вістку про боротьбу. Бажав народові волі але ненавидів боротьби, боявся проливу крови Трівожно, сумно слухав він гомону крісової стрілянини . лице його прибрало вираз болю, жалю і розчарування.

Упав перед образом розпятого Христа і щиро голосно молився:

— Од повітря, глада, огня і войни, і войни — сохрани нас Господи...

На вулицях кипіла боротьба. Клекотом скорострілів сміявся, реготався Великий Марс з молитви теольоґа.

. . . .

Цеї ночі не могли заснути молоді семінаристи. Гомони боротьби, що долітали з далеких вулиць розганяли їхні сни. Дивні дива творилися в їхніх серцях:

І радість і жах і боротьба ріжних стихій хвилювала колись спокійні душі:

Лежали на ліжках і наслухували.

— Знаєш - казали мені, що в городі є вже пятьдесять ворогів забитих! — озвався один.

— Чорт їх бери! Коби їх всіх вимордували до ноги!

— І ти це говориш, Павле? Ти? Теольоґ? А щож любов до ближнього? — запитав Михась, хоч на дні душі бажав собі також повного розгрому ворога і зрадів на вістку про убитих.

Всі замовкли не маючи відповіди на тисячі питань, що насувалися на голову, не маючи сил зорієнтуватися в життєвих контрастах.

Ми противорічимо самі собі! — озвався Михась, бажаючи розмовою заглушити голос боротьби, що ішла в його души.

Ех! Всі люде противорічать собі! Все життя це ряд противорічний! Ось наш ректор проповідує любов до ближнього а сьогодні так розмахнувся, що в голос сипав проклони на ворогів, бажаючи їм загибелі! — гнівно відповів Павло бажаючи видно оправдати себе перед собою.

— Боротьба українців, це власнэ боротьба за правду, це боротьба во імя правди і любови! — додав хтось

— Алеж Христос казав любити і ворогів — замітив Михась.

— Як всі Українці будуть так думати як ти, то вороги побідять, знищать і поневолять нас. А тоді Христос не прийде рятув...

— Тихо! Бо... що це ти? цеж богохульство!

— Ех!

Всі замовкли, але в тій мовчанці боролося десять молодих душ, кидалося в тенетах питань і сумнівів, терпіло — і мовчало, не бачучи рятунку ані відповіди.

Михась снував свої думки:

— Я мрію про любов і обєднання? Таж до обєднання народів можна дійти через визволення а не поневолення націй! А ворог хоче поневолити нас... Яка може бути любов і обєднання між народом рабом і паном, між вязнем а сторожем тюрми? Наше безсилля будить погорду до нас а не любов, лише наша сила змусить ворога числитися з нами і помиритись на все... Наша воля   це крок до згоди. Я мрію про те, щоб всі національні потоки злилися в одно море? Але якби не було потоків, висхлоби і море! Чомуж один потік має заливати другий, як Бог призначив кожному окреме русло і шлях? Чому не видвигнуть всесвітних ідеалів народи вольні, великі? Ні, моя ненависть до боротьби це звичайна маска для заховання лінивства і самолюбія... яж чую, що серце говорить що инше.

Старався заснути, щоб увільнити себе від думок, що розпалювали, розривали його мозок.

Збудив його Павло:

— Одягайся! Підемо в город. Боротьба затихла. Здається перемиря. Там чудово! Цілий ринок замаєний прапорами! Подумай! Українські прапори! Краса, роскіш! На вулицях наше військо!

Серце Михася забилося радісно на думку про українські прапори, армію але подумав, що вид рідної армії ще більше захвилює спокій і рівновагу його душі, знав що загальний запал похолоне і його, приневолить відчувати все, що відчуває товпа, вийти поза круг його дотеперішних думок і почувань з якими йому було так затишно і мило, та в серці вже щось кликало, бунтувалося, примушувало мріяти про Україну і її визволення хочби за ціну моря крови, за ціну потоптання всіх Христових наук.

. . . .

Стояв біля брами і бачив машеруючі українські відділи добровольців: бачив старенських селян з крі-

сами на рамени, бачив пятнайцятьлітних дітей з баґнетами при боці. І бачив радість і завзяття розлите на обличчях старців і молоді — бачив готовість умерти за ідею. І якась легесенька тінь сорому покрила душу його. На хвилину бажалося йому взяти кріс і станути в лаву із стрільцями. А чета машерувала за четою. Мандрували старі ляндштурмісти, що тількищо вернули з італійського фронту, що не встигли навіть побачити своїх рідних — все це знищене, втомлене війною спішило на рятунок вітчини.

І один старий вже напів-сивий капраль поглянув на молодого теольоґа і сумно захитав головою:

— Ти такий здоровий, молодий а стоїш і приглядаєшся нам. Чому не береш кріса, не йдеш рятувати батьківщини?

Михась збентежився, почервонів, замнявся:

— Я — я. Я теольоґ...

— Ти теольоґ? Ти лиш молишся? Побємо ворога і тоді будем молитись! Молитвою ворога не проженеш! Чуда минулися! Треба самим творити чудеса.

В словах капраля тремтів гнів і жаль до Михася, жаль, який відчуває кожвий вояк на фронті, бачучи иншого, що не йде на війну, хоч сильніщий і молодий.

— Чета зареготалася із слів капраля і помашерувала дальше. Пішов і капраль.

Михасеві було соромно, дуже соромно.

— Так, так! Вони погорджують мною — і слушно; так, так! молитвою ворога не проженеш.

З вулиці надбіг Павло, сумний, затрівожений:

— Горе нам друже! Ворожі війська виперли наших з городу на передмістя! Нема підмоги!

Команда дала відозву, закликує до війсвка всіх, хто живе! А війська нема, нема... Ще кілька днів і наші уступлять.

— Це неможливо! Щоби не найшлось у нас сили удержати в руках один город? — спалахнув Михась і в души його затремтів біль.

— Е — я бачу що ти змінився дещо, — як побачив, що ворог не жартує, не фільозофує як ти — а бореться і загрожує Вкраїні!

Михасеві стало ніяково, він наче засоромився своїх колишніх слів проти боротьби.

— Так, знаєш, бувають у людини всякі настрої: Я наприклад бажавби в цій хвилині помогти народові хочби з крісом в руках. Чую бажання боротьби...

— Ха! Ха! Ось тобі фільозофія! Життя сміється із всіх фільозофій і переконань!

— Так, так — не можна вірити в переконання; нема переконань, є тільки настрої!

Я тепер дуже нещасливий; у мене захитана рівновага і гармонія в душі.

— І в мене також.

— Я думаю, що в згоді із собою, в гармонії і рівновазі живуть тепер тільки ті, що борючись на фронті, сповняють обовязок.

— Ну щож — будемо жити без рівноваги.

— Я не можу — відповів сумно Михась. — Роздор в душі убиває мене.

— То іди до війська. Ха! Ха! Теольоґ при війську.

Алеж ти друже говорив, що тобі байдуже нація, що ти любиш тільки мріяти про Бога в самоті.

— Я вже не можу бути самотним. Що з того, що я сиджу одинокий в кімнаті, як тисячі думок мучать мене, як в душі моїй боротьба! Страшна, жорстока!

— Чудак ти і більше нічого! Сам не знаєш, чого хочеш!

— Так! Сам не знаю, чого хочу...

На другий день боротьба в городі притихла, проголошено перемиря. Михасеві неначе хто камінь з груди зняв, облекшуючи тягар: Раз, що була надія на мир і безкровну побіду Українців, а друге це увільняло його від роздвоєння, від конфлікту між національними й релігійними почуваннями. Ненависть до ворогів зникла з вісткою про перемиря і молодий теольоґ був в згоді з самим собою, був вдоволений, щасливий, бо щастя — це гармонія всіх духових сил і спокій духа.

Але другого дня знову вдарили гармати, засвистали кулі.

— Ворог наступає! Ворог вже на вулиці К. — линули зловіщі вісти вулицями, як сполошений табун диких коней.

Михась станув біля вікна, задивився в мрачну сіру далечінь і побачив, як з узгіря збігали озброєні ворожі жовніри, бачив, як стріляли на друге узгіря до Українців і побачив, як з другого узгіря втікали українські розбитки, як останні рідні стежі покидали передмістя.

І Гнів, могучий, лютий Гнів спалахнув в душі теольоґа... невимовний біль здавив його за горло...

О! Пімсти... пімсти... — зойкнув теольоґ...

Боротьба на горах затихла але в його душі кипіла борня ще сильніща і завзятіща як там на вулицях. В його душі піднімалися дві могутні сили, що движуть світи і всебуття... піднімалися дві сили в страшному дужанні. Побіда хилилася на цей то на другий бік — тріюмфувала одна сила то друга. В його душі боролася Ненависть і Любов.

Бо де є любов — там є ненависть — як світло і тінь.

. . . .

І знов заклекотіли стріли під самими вікнами, на вулиці далися чути крики, гамір, зойки. Михась глянув на вулицю і побачив, що українські розбитки війська втікають в паніці і безладді. Втікали ранені, босі, обдерті із словами проклонів і розпуки на устах.

— Ворог побідив! — лунав крик на вулиці.

І щось нагло зойкнуло в душі молодого теольоґа болем і терпінням, щось захиталося в душі, щось упало розторощене, розбите як дуб поражений громами.

І думка линула одна за другою:

...Я заперечую націю, життя і щастя.. Я кажу звертати свій зір до загробного життя, до вічности... Ануж життя людини кінчиться з її смертю? Нема безсмертности духа і одиноким дійсним життям це наше життя? Чомуж не боротись за його свободу, щастя і право до істнування? Чому не створити реліґії життя а не смерти?

Чому не створити культу людського щастя? Я кажу, що нація ілюзія .. Таж в життю все ілюзія. Ануж мій Бог і Христос і релігійні ідеали і вічність — це ілюзія і пережиток, забобон...

Всі ідеї, думки, рефлєксії розсипалися пошарпані міцною спонтанічною силою як павутиння і він чув в серці один великий голос:

— Всі ми, що говоримо про любов а дишемо ненавистю — лицеміри. Я повинен піти за голосом серця — бути щирим і чесним з собою — і йти боротися.

Глянув до вікна. Вулиця була вже пуста, глуха, дихала непевністю, трівогою. Десь упав один заблуканий стріл...

— Кожної хвилі може надійти вороже військо — подумав Михась і на цю думку затрясся цілий в пориві гніву, задрожав, затремтів... Глянув на Христа і йому хотілося благати, проклинати, кликати о пімсту, на уста насувалися слова гніву, богохульні слова!

Було тихо... А з далека, з далека долітали гомони скорбної пісні нещасних розбитків...

...Ой ми тую червону калину підіймемо...
А ми тую славну Україну .. розвеселимо...

Линули звуки... а що один звук... то мов одна сльоза з очей народу, мов капля крови...

І звуки пісні як важкі кроплі горячого розтопленого олова... падали на серце його... тремтіли... пекли... розпливалися. . Слова пісні кликали, манили, благали кидати холодні мури і йти піднімати калину, розвеселити Вкраїну...

І впала знов одна стріла... від ворога... що наближався...

І гук ворожого стрілу збудив у грудях теольоґа дивну силу титана, ґіґанта, яка потрясла душу його до глибини. Він готов був зрушити світи із їхніх основ, щоб запротестувати проти поневолення народу, йому бажалося двигнуть гори цілої земської кулі, щоб кинути їх на шлях, спинити ворожу лявіну, яка йшла, заливала рідну землю. Ах, як радо він втопив би в крови всі ті ворожі полки, що вже ішли, наближалися... наступали як чорна хмара...

... Іде... іде... ворог... Наші втікають!—хтось крикнув розпучливо в коридорі.

Наші відступають...

І на ці слова защеміло, заболіло серце у теольоґа як болить серце у матері... коли хтось скаже: „Твоє дитя умирає!“

І всі думки про надземні сфери, про самоту, про любовь і ідеал зникли, змарніли, пропали зметені хвилею одної думки: „Відступають!“

Всі почування замовкли, лишилася в душі тільки ненависть до ворога грізна, невмолима як Бог і безмежна любов до своєї армії. Замовкли стріли, затихли пісні. На вулицях далися чути голосні розмови ворожих вояків, радісні оклики населення, що витало переможців.

Теольоґ припав до стола і закрив очі руками. Сльози капали із його віч.

Наступила чорна хмара і погасло ясне сонце радощів; повіяло холодом морозним, западним. Прийшли чужинці і запанувала безпощадність, Гнів. Розстелився по городах і селах смуток — як імла, упав як іней на серця.

І як не старався молодий теольоґ отрястися від цего холоду, що віяв від чужих полків – надармо. Шукав забуття в книгах святих — але кожна буква здавалася крівавою точкою, кожне слово звучало як крик потоптаного народу. Чезез вузонькі віконця вдиралися до кімнати чорні вісти з городу, припадали до дверей, полошили своїми крилами спокій і тишину і крякали зловіщо, сумно:

— Там розстріляно десятьох Українців, там замкнено всі школи, там збезчещено святиню, там побито дволітне дитя за це, що говорило рідною мовою, там тюрми заповнені невинними...

Такі вісти линули без упину, невгомонно...

І сумна була душа молодого теольоґа як ніч, здавалося, що кожна вістка гасить якийсь промінь в душі і в ній стає темніще і темніще. І здавалося що кожна вістка про звірства ворога будить, воскрешує... замовклі струни любови до народу... струни пірвані, ржаві...

І туга за рідною армією росла, міцніла як цвіт. І кожний гомін гарматних вистрілів там іззаа лісів...

ізза борів... ловив молодий теольоґ як обявлення... як голос з раю... утраченого...

Недавно одержав вістку, що Українці відступили на схід і тому зажурений ходив по коридорі роздумуючи:

На сходах явився Павло з ґазетою в руці:

— Михасю! Я дістав ґазету! Ходи до кімнати прочитаємо, щоб префект не побачив... він заборонює читати ґазети!

„Українські відділи змішнені чисельно заняли село Б. і посуваються до Н. з метою окружити столицю...“ читав Павло задихуючися з радости.

— Господи! Невжеж це правда? Ісусе! Допоможи їм! — перервав ентузіястично Михась і понуре його обличчя засяло радістю.

— Ха, ха, ха! — засміявся сердечно Павло —

Алеж ти, Михасю, змінився! Чи ти забув свої антимілітарні і антинаціональні балачки? А тепер ти аж палаєш з радости на вістку про наступ Українців.

Михась почервонів із сорому і усміхнувся винувато.

— Житя мініще за наші переконання. Я ще раз сьогодні готов признати, що переконання взагалі не існують — є тільки настрої змінчиві і хиткі. Хто говорить, що має сталі переконання, цей бреше!

— Правда твоя! Ти принайменше щирий, не удаєш, не маскуєшся.

До кімнати увійшов старенький священник—учитель доґматики. Був сумний, прибитий на душі.

— Діти мої — озвався до теольоґів. — Моліться, щоби Бог дав нашому народові перемогу... Горе нам! Хиба Господь спасе нас! Військо відступило! Нарід байдужий не спішить з допомогою... Ворогів не богато а спинити їх ми не в силі.

— Тут кожна одиниця дорога... Часом один борець може рішити про судьбу народу... один кріс може перехилити в инший бік колесо нашої історії .. шептав Михась в якомусь пориві, нервовому натхнінню, що межувало з болем і розпукою.

— А народ мовчить і жде — відповів сумно духовник заляканий, прибитий.

— Що народ? Народ темний, несвідомий, але ми... ми бувші австрійські офіцери, що боролися за Австрію три роки... тепер приглядаємося байдужно як важиться доля нації!

— Алеж ви... ви теольоґи, заступники Христа... апостоли любови! Що ви виговорюєте?

— Коли ми не признаємо боротьби, то чогож бється серце з радости на вид побіди своїх, а крівавиться з болю як бачу тріюмф ворога? Не беремо чинної участи, то не маєм права переживати радости в душі! Я кажу вам отче, що в душі людини є щось міцніщого від всіх заповідей, щось міцніщого від евангелія, вищого від самого Христа! — майже кричав Михась. Довго здержувана пристрасть і душевна боротьба розірвала всі перепони як бистрий потік розриває гать і розлилася в словах горячих і палких.

— Алеж хлопче, що ти говориш? кликнув духовник дрожачи із зворушеня і здивування.

— Так! Любов до народу міцніша за всі ваші закони Ми фарисеї, лицеміри! Ми в душі хочемо боротьби, крови ворога, тріюмфу нашої нації а словами говоримо про любов до ворога, про всепрощення і людство!

- Ми мусимо... миж ближні.

— А чому ті ближні готові втопить нас в ложці води, збезчестити наші храми? Чому людство не подасть голосу протесту на кривди нашого народу? Чи людство побачить нас, заговорить про нас як упадемо заковані, закуті до ніг ворога? Тоді і Христос нам не поможе! Ні, отче! Ненависть і сила сильніща нашого Христа і любови!

— Хлопче! Не хули Господа... молися... щоб Господь повернув тобі спокій духа... Багато загадок не збагнути нам умом... тут треба віри, сліпої віри і молитви... Молися сину, щоби Господь вернув спокій твоїй душі...

Священник вийшов.

А Михась взяв до рук псальми Давида і почав їх читати.

Але нагло десь далеко загуділа гармата... застогнала... загомоніла.

Поклав книжку на столі і заслухався в глухе гудіння гармат. І щось гомоніло в тих відгуках як поклик, щось викликало ряд споминів приспаних на дні душі. Стогін гармат розбуджував в серці теольоґа давно забуті настрої, що панували колись над ним... Боротьба здавалася йому знову чимсь прекрасним, великим, могутнім... Коли втихали гармати, йому ставало сумно, на гук гармати він ждав нетерпеливо, як жде коханок слова милої.

Не знаю: Може це будиться в моїй душі голос борців предків, може це голос атавістично збережених кровожадних інстинктів – але я чую дивний чар війни бачу в боротьбі поезію і силу... яка манить мене до себе, пянить серце бажанням і тугою за полем бою...

Від гуку гармат я забув про всі мої злидні на війні... і в моїй крови я чую знову бажання боротьби... О війно! яка ти могуча! Як кличеш ти мене, як чаруєш — роздумував Михась.

Одного дня відвідав Михася його брат ґімназіяльний ученик. Привиталися.

— Що чувати? Що там в ґімназії.

Ґімназист усміхнувся досадно:

— Нічого! Школу замкнули вороги, богато товаришів і учителів арештовано. Одну ґімназистку бив сьогодні жандарм в лице. Я вже не в силі дивитися на це, що тут твориться! Цими днями я порішив перекрастися через фронт до української армії.

— Таж у тебе тільки шіснайцять літ!

— Нехай! Сьогодні і діти повинні вступати до армії! Лучше смерть як таке життя! – відповів молодий ґімназист.

— Так так — ліпше смерть — прошептав сумно Михась.

Десь на горах, за містом грянула сальва крісових стрілів.

— Чуєш? — зірвався ґімназист спалахнувши. — Це розстрілюють Українців! О прокляті! – крикнув дрожачи із зворушення.

— Прокляті!

Знов упала сальва і заболіла душа теольоґа начеб ті стріли упали в його грудь...

— Там гинуть, гинуть браття, ллється кров...

— Так — я наче бачу як ллється кров... як хиляться скрівавлені трупи борців.

— І якже мені сидіти туг, слухати, як розстрілюють братів, і чекати, як може невдовзі поведуть і мене за леда слово...

— Знаєш — я завидую тобі, що ти можеш йти до війська, боротися, бути між своїми... заговорив теольоґ. Не будеш бачити ворожих варт, не почуєш їх пісень, не побачиш їх прапорів... а що найважніще у тебе буде почуття сповненого обовязку... я завидую тобі...

— Чогож завидувати? Кидай ці мури і ходи зі мною!

Кому придалося твоє аскетичне життя? Брате! Віра без діл є мертва! Діла треба, ось що!

— Алеж я теольоґ!

— Теольоґ! Не розумію чому духовним вільно благословити других на війну а не вільно самим боротись? Цеж лицеміря! Одурювання Бога і самообман.

— Самообман... у мене бувають хвилі, коли я бажаю всею душею покинути ці мури і замість книжки взяти кріс до рук.

— Отже послухай цего бажання і ходи зі мною! Як знаєш, я завжди був противний твоїй аскезі і волів бачити тебе в одежі офіцера з шаблею в руці ніж з кропилом...

— Ах, брате, як би ти знав як я терплю.. страдаю...

— Що тут терпіти? Будь чоловіком! Сильним треба бути! Надумайся! Я перед відходом ще загляну до тебе.. мушу ще попращатися із своєю дівчиною. До побачення..

— Пішов пращатися з дівчиною. Він... напів дитя... зриває пригорщами цвіти життя а я... О як гарно булоб повернути до війська...

Я вірив, що щастя людини в оглядані краси господніх творів, в подиві, наближенню до Бога, в самотній молитві. А тепер бачу, що і це щастя доступне тільки синам вільного народу.

Народ невольник не сміє думати про красу, про Бога, про вічність — він мусить думати про свою ганьбу й неволю і ярмо.

Кайдани на крилах стягнуть і найміцніщого вірла з небес в багно.

Поборені не мають Бога, їхнім Богом переможець, тиран і неволя, їхньою молитвою зойк і плач, їхня святиня — тюрма, а престол—шибениця.

. . . .

Дивна зміна зайшла в души Михася від хвилі, як в йому явилася перша думка повернути до війська. Там далеко кипіла боротьба і здавалося, що якісь невидимі хвилі пливуть з місця бою і захоплюють його душу, заливають, змивають всю втому, зневіру і знесилля. В городі палали крієаві заграви пожеж і здавалося, що полумя їх обхоплює душу Михася, спалює всю ненависть до боротьби, очищує зацвілі криївки серця, гартує, сталить вдачу його.

Минуло кілька днів і за весь час не зазнав Михась Безрідний спокою. Свої думки про добровільний поворот до війська називав він нісенітницею але вони вертали до него знову і опанували його щораз більше. Розділилися його думки як бистрі ручаї на два русла, розсіялися, мінилися, гинули в просторах як краплини водограю в соняшному промінню, що іскряться, розсипаються в атоми, розвіваються з вітрами імлою:

— Чи я в силі бувби повернути до війська? Зануритися з головою в хвилях брудного салдатського життя, покинути свою сферу, де почуваю себе так гарно, щасливо?

Згадав всі злидні вояцького життя, горе і недолю военного скитання, уявив собі всі темні сторони сірої, мрачної долі борця і здрігнувся з обмерзінням та огидою так як цей, хто з високих підхмарних соняшних скель мусить зійти в гниле багно, болотяне і брудне...

— Яж утік від цего життя на верхівя абстракних міркувань, задушевних стремлінь і переживань.. і знов манить мене... манить якась таємна сила... кличе мене війна в свої обійми як безстидна проститутка кличе непорочного молодця, щоб дати хвилину

дикої роскоші а потім знищити, зруйнувати, заразити смертельною недугою, затроїти кров і душу та покинути із сміхом, цинічним глумом безстидниці.

Чого кличе і зове мене мій народ? Я так пізнав людей, так зненавидів, що не бажаю від них нічого — крім спокою, тишини Чомуж душа нації простягає руки сюди в келію, розвіває спокій беззвучним кличем? Хто має право влазити в душу мою, вдиратися в серце як злодій?

Чого хоче від мене нація, це марне, пусте слово без змісту? Яким правом вдирається в душу мою цілий народ і топче, гуляє по цвітах моїх мрій, моїх думок і почувань, як пяна салдатська зґрая по ніжних ліліях?

Невжеж не пірвав я всіх ниток, що вязали душу мою з товпою?

Невжеж ці незримі нитки сильніші від моєї волі?

В ту мить загула глухо гармата.. зойкнула.. якось благаючо.. несміло.. сумно. Здавалося, що хтось сильний і могучий кличе теольоґа гомоном гармати на ратунок, підмогу: Вставай! — Ходи! Вставай!...

І якась дивна краса була в гарматних стогонах, на гук яких озвалися в душі пориви до боротьби, туга за змаганням, за поезією війни.

А думки линули за думками:

Я покинув арену боротьби, щоб жити чарами самоти, втік від людей, щоб не бачить їх гидкої наготи духа на війні. Війна обнажує людську душу як Хам пяного батька...

На війні виринає на поверхню все, що найпоганіше, найлекше а тяжке і гарне йде на дно. Рев гармат будить все найтемніше в серці людини, все, що спало тисячі літ...

Війна зриває з людьми останній фіґовий листок і обнажує оплюгавлює...

Коли я зіткнуся з армією, я зараз зненавиджу її вдруге... я не в силі винести тягару боротьби і жорстокости военного життя. Я знов упаду на шляху...

Але линула друга думка як птах:

— Я християнин? Я хочу голосити любов? Самовідречення для блага ближнього? Алеж я покинув бурхливе життя для власного спокою, я скрився в мурах семінарії для власного щастя і вигоди і то в хвилину може останнього змагання народу... Моя втеча від боротьби це найбільше самолюбіє і заперечення ідеї Христа! Ті люблять дійсною любовю, що життя свойого не жаліють за волю народу .. це найвища любов і самовідречення...

Той лише любить, хто душу свою покладе за брати своя...

Христос так любив свій рідний Єрусалим... плакав над його недолею а я не люблю вітчини коли сьогодні безчинно приглядаюся як ворог забирає за пядою пядь нашої землі... як опановує столицю. .

Глянув через вікно на вежі... свято-Юрського храму залиті золотими лучами заходячого сонця... і тихомолитовний настрій... опанував його... безмежна любов залила серце його в щерть:

— Вітчино моя... як люблю я тебе... Як бажаю я служити тобі... Як дорогий ти мені мій Єрусалиме... Глядів на храм св. Юра... піднісши руки як до молитви.

Теольоґи станули біля вікна а вулицею машерувало військо із співом музикою, прапорами І здавалося Михасеві, що все це військо не машерує по дорозі але топче по його грудях, ступає по голові співаючи пісні.

А за хвилину надійшов другий відділ, ведучи із собою українських полонених —обдертих, босих по снігу. І перед самим вікном оден з полонених виступив з ряду на бік, щоби набрати в руку чистого снігу з дороги, погасити спрагу свою. Це побачив фельдфебель, прискочив з криком і лайкою та ударив що сил полоненого в лице... Червоні каплі крови .. поплили з уст нещасного стрільця і упали на білий сніг.

Заболіло серце у Михася начеб його ударено а не стрільця.

— О Боже... Боже... за що ця кара? На нашій землі... бють нас в лице... вони наїздники...

І гнів затряс цілим його єством.

— О яке щастя булоб піти до своїх... почувати себе борцем, визвольним борцем... слугою народу... О! не можна, не можна бути щасливим — доки нещаслива вітчина.

Вулицею котився радісний гамір...

Михась переходив через ринок.

Закрадався, мовби сповнив який злочин, не міг чомусь глянути в очі ворожим офіцерам, що стояли на усіх роздоріжжах, чванилися своїми побідами, лаючи Українців, глузуючи з їхніх святощів.

Михась почував себе чужим на своїй рідній землі, присутність ворожих військ дратувала його. А найбільше бентежило його те, що у його серці будилася страшна ненависть до ворога, так — зовсім не християнська ненависть.

І нагло залунав на вулиці гомін дзвінка. Оглянувся. Це український священик ішов з тайною Евхаристії до якогось недужого. Дехто з прохожих клякав на голос дзвінків, дехко здіймав тільки шапку.

Михасеві довелось клякнути зараз поруч ворожих офіцерів.

Один із них здіймив шапку і хотів клякнути; другий почав глузувати із нього:

— Чи ти здурів? Клякаєш перед руским Богом? Встид! — А звертаючися до священника, крикнув: Ей, попе! Гайдамако! Ти напевно десь у церкві переховуєш скоростріл, а тут удаєш святого!

— Бий! Бий Русина Караїма! — гукнули инші офіцери, щоб тільки налякати священика.

— Вивішати їх як псів до одного! — додав якийсь фельдвебель — як сміє руский піп йти по нашій землі? Вивішати їх!

Священник поблід але спокійно йшов дальше.

— Він молиться за Україну! — крикнув знов озвірілий фельдвебель і піднявши велику грудку болота кинув за священником.

Грудка землі розсипалась, ударила об священниче чоло, об чашу.

Священник поблід, захитався... Чаша випала йому із рук на землю...

— Господи... Господи... велика твоя кара... визволи нас! — шептав священик... знімаючи очі до небес.

В очах Михася потемніло начеб його хто ударив молотом, сльози бризнули із віч!

— О Господи! І це діється на нашій землі! О Боже верни нам волю!

. . . .

Останками сил поплентався вулицями до дому.

Гнів клекотів в його груди як лявіна... Гнів і святе велике обурення...

— О! Горе... горе... побореним...

Vae victis!

. . . .

Офіцери самі засоромились вчинку свойого товариша і тихцем скрилися в переулках.

На другий день в ранці відвідав його брат:

— Я сьогодні в ночі покидаю місто. Іду до своїх.

— Ах брате... я вчера бачив як били наших в лице... як кидали камінням за священиком... у мені закипіла кров Мені соромно сидіти тут безчинно і приглядатися знущанням!

— То ходи зі мною! Я вже казав тобі!

— Знаєш, я не спав всю ніч. І сам не знаю: кажуть, що нам не слід боротися. А хтож як не Бог дав мені в грудь цей порив до оборони народу, цей гнів на вид кривджених братів? Цей гнів, цей бунт в душі, ця туга за своїми, це голос Бога, якого я повинен слухати!

— Але по що тут фільософія? Є факт, що треба бити ворогів і тому ходім до війська!

— Ні, це не можливо.. Ні... Ах, як тяжко рішитися!

— Я хочу щоб ти понехав мрії про життя попа аскети! Хочу щоб ти жив як людина. Я жду на тебе вечером о семій на полі біля цегольні під хрестом. До побачення у вечір!

До побачення! Підожди. Я ще не знаю!

Пішов, не оглянувся.

Молодий теольоґ стояв довго поглядаючи вслід за братом непевно, нерішено.

Зітхнув глибоко і важко:

— Ах... що мені діяти... Цілий день боровся зі собою і терпів не постановивши нічого. Але коли вечером подумав, що брат жде на нього, що брат буде невдовзі між своїми... а він сам буде змушений слухати що дня ворожі пісні... носити почуття рабства — зникло його хитання.. нерішучість... Одиноким бажанням було вирватися з городу... втечи з ворожої атмосфери, що давила його.

Була ще година до вечера, як знов захиталася його постанова. Але він вже так зжився з думкою про втечу з городу, що хоч ясної постанови у нього не було, він всеж приготовлявся в дорогу, майже несвідомо пакував свої річи, немов в горячці переодягався, мов непритомний брав палицю до рук не маючи певности чи піде, чи ні Але коли вже все було готове, він наче помирився з тим, що він мусить іти, погодився з думкою про втечу із семінарії. Це здавалося йому чимсь конечним, неминучим, звичайним і бажаним.

Виходячи з кімнати глянув ще раз на образ Христа, очі його заясніли полумям гніву, завзяття і виразом готовости до боротьби, посвяти.

Не зводячи зору із образу прошептав:

— Боже! Ти одурив нас! За любов і правду треба боротися а не прощати кривду і злочин

Христе! через ненависть — до любови, через кров до мира! Ти опустив нас і ми мусимо стати богами самі для себе!

Не утеча від життя і людей а любов, що життя своє жертвує за братів своїх спасе нас. Не прощення і молитва а боротьба і чин! Не правда, але сила ізбавить нас . і дасть нам волю, мир і царство боже на землі..

Бо ми самі для себе і правда і сила і закон Бог...

. . . .

Вийшов з кімнати...

Спізнився і брата не застав. Тільки якийсь робітник сказав йому, що бачив молодого хлопця який

чекав довго під хрестом а опісля пішов туди через гори. Сумно стало теольоґові, почував себе прибитим, пригнобленим, не знаючи, що почати з собою...

— Ні, я вже не вернуся, не можу вертатися...

Десь далеко на хмарному обрію, палала заграва пожеж.. грізна, могуча.. Глухо гуділа гармата... морозила жахом душу Михася але і манила, кликала, чарувала своїми тайнами. Ішов за її гомоном як очарований... без волі і сили опертися таємним голосом... Вагався, хитався, зупинявся кілька раз... Хотів вертатися. Але як подумав, що там коли поверне, побачить знов вороже військо... побачить тих, що бють, знущаються над полоненими, він несвідомо йшов дальше... дальше наче вела його таємна, незнана сила, якій годі опертися.

Ішов і мріяв про те, що завтра, завтра побачить своїх... Може обдертих, голодних, але своїх... рідних...

І серце билося радісно, весело.. від надії на велике щастя.. Ішов цілу ніч...

. . . .

Серед темного лісу далеко за городом спочивали розбитки українських військ Розклали вогні, варили вечерю. Біля ватри стояв старенький, сивий полковник розглядаючи карту. Перед ним станув молодий теольоґ в чорній довгій киреї.

— Пане полковник, я бувший австрійський старшина голошу слухняно прихід до вашого полку!

— Алеж ви теольоґ!

— І теольоґи бажають боротися за Вкраїну!

— Честь вам! Як ваше імя?

— Михась Безрідний!

— Ось там на возі сидить наш фельдвебель. Ідіть до него він дасть вам одяг, кріс і муніцію. Вечером ідемо до наступу. Підете з нами!

— Піду!

— Ідіть по зброю!

— Слухаю! Після наказу, пане полковник!

. . . .

Дістав кріс, одяг і муніцію.

Пішов до першого бою і згинув.

ВЕЧЕРОМ.

На струнах холодного дощу видзвонює вітер свою монотонну пісню.

На гарфах мойого серця виграє любов одвічну пісню... пісню безсмертну, невміручу — як Бог.

Стою біля твойого дому моя мріє, слухаючи обох мельодій — холодного вітру і палкого мойого серця... обох пісень...

Здалеку лине до мене гамір міста мов клекіт океану невгомонного, невтишимого...

Там кипить запінена хвиля життя... переливається мерехтить міліярдами красок і тонів... там... наче блискавки у хмарі родяться міліони дум, бажань... поривів і мрій... Родяться і гинуть.

Там горе і смуток давить своїми крівавими кіхтями цілі покоління, там падуть знесилені в боротьбі народи і світи, з якими вязало мене тисячі ланців, до яких провадили мене мости над рікою байдужности і самотного щастя...

А ти, дівчино, пірвала ті ланци як павутиння... спалила мости як безсиле пірря... спалила ти... мріє...

І я лишився біля тебе... за рікою... загубив шляхи до цілого світу... згубив дороги.... за тобою йдучи... за тобою...

І у моїй душі царствуєш тільки ти... у цілому світі... я бачу тільки образ твій. Яка ти могуча дівчино — яка могуча...

Недоглядними чарами відвертаєш мій зір від бебрегів життя і боротьби... недозримими силами приковуєш мою душу до своїх стін, як безвільного раба... царівна із казки...

Якаж ти всесильна дівчино... яка всесильна.

Таж був я мов той лев всевладний у пустині, що не знає жаху ні пана над собою, що вміє коритися тільки своїй волі...

І дрібненькою лілійно-віжною ручкою ти приборкала мене і змінила у покірне ягня готове слухати голосу твойого і йти на край світу цілуючи сліди за тобою...

Таж був я мов орел хижацький, гордовитий, що купає крила у хмарах поранкових і з погордою глядить на світ цілий.

А ти однiським поглядом голубиних віч замінила вірла у дрібного соловія, що послушно співає пісні на честь і славу твою...

Якими силами ти привела мене перед вікно твоє... веліла скитатися болотяними шляхами, мов бурлаці безприютному і радіти щастям, що можу бачити заслонку твойого вікна і камяний поріг, на якому ти залишила дрібні сліди ніжок своїх...

Тихо... лиш шелестить струнка береза у твойому городі...

Тихо... лиш сміється рояль у твоїй кімнаті... Це ти прядеш срібні акорди біленькими пальцями...

Ти не знаєш... я тут... прийшов радіти почуттям, що я недалеко біля тебе... прийшов ловити кожний звук рояля... як скарб... Тихо... у вікні... темна... висока тінь... ти..! це твоя тінь... так... це твоя тінь... мріє... леле... дівчино... єдина..! годі... я щасливий... у серці маєві співи... доволі... я бачив твою тінь.. я бачив... тінь... твоєї божеської постаті...

А ти не знаєш... ти не бачила мене... мене бачила тільки струнка плакуча береза що береже входу до твойого дому. Тільки струнка береза, дорога... прекрасна... люба люба береза... Щось вона шумить, шепче про тебе... Тиж бачиш її що дня...

Урву я один листочок із неї на спомин цього вечера... один листок... зівялий... листок...

Добраніч мріє... добраніч!

СТРІЧА.

До австрійської офіцерської школи, в місті Радимно зігнала судьба в одну кімнату 20 Українців і 15 Поляків Це були т. зв. „Freiwillige mit Gewalt genommen“ як говорили глузуючи місцеві жиди. Зійшлися ці молоді люде припадково, зігнані в одну кімнату судьбою, як листя осінних дерев, ріжних родів і лісів злітаються під подувом хуртовини в один куток — в якому мають вянути, пропадати. І ніщо не обєднувало тих людей, ніщо не лучило їх крім спільної туги за миром, ненависти до війни. Єднало їх це, що єднає птиці ріжних пород замкнених у клітці за кратками для чиєїсь забаганки і вдовілля. Ці молоді люде нененавиділи себе. Гіркі келихи військового життя затроювали полином ненависти замість осолодити його любовю.

А впрочім, чи хто в силі любити кого небудь і що небудь у такому пеклі як касарня? Цвіт любови procцвітає там, де красота і щастя, а в касарні всім було зле і всі були злі.

Так як стає злющою найлагідніща собака на припоні, голодна, на морозі, котрій господар каже показувати ріжні штучки, що дня, що години, одні і ті самі.

Ненависть між Поляками і Українцями росла і кріпшала безупинно. Як терня, як бодяче під тином, де не заглядає сонце. Коли вечером збиралися Українці в гурт вигукуючи своє „Не пора“, то Поляки збігалися зараз також у громаду, та співали свій гимн. Словом усі демонстрували на кожному кроці свій дешевий патріотизм і шовіністичне безголовля.

Духовим ватажком Поляків і діріґентом їхнього хору був Смеречаньскі, молодий, легко запальний студент. Він не любив і хвилини посидіти спокійно. Був

вічно занятий своїми патріотичними обовязками та спорами.

„Ходяча політика“ називали його товариші; поза політикою він не бачив світу, не уважав людиною нікого, хто не був Поляком.

Провідником Українців був Катавай, удачна копія Смеречаньского, тільки перемальована на жовто-блакитно.

Цілу свою молодість він ходив у вишитій сорочці, на всі концерти одягав сиву шапку, а навіть тепер при війську носив гарасівку і на австрійській відзнаці причіпляв український герб. Недавно просидів за це два тижні в „айнцли“, але відзнаки не скинув. Свою працю тут при війську обмежив він на тім, що кожному Полякові старався вчинити якусь прикрість а особливо Смеречаньскому.

Цей знову відплачувався Катаваєві хлібом за хліб: коли Смеречаньскі мав нічну службу, то не дай Боже Катаваєві спізнитися по 9. годині десь на селі серед дівчат: Смеречаньскі вже чекав на нього при брамі і прямо з місця тягнув до вартівні, до рапорту і т. д. Як знову Катавай дежурував, відбувалася ця сама комедія, тільки із заміною роль. Оба вони посиділи цим способом рівно по 3 рази в арешті. Так минали дні.

— — — — — — — — — — — — — —

З гуком, гамором, сміхом, проклонами влетів до кімнати перший „цуґ“. Молоді хлопці загартовані, вишколені, із лицями, що пашіли румянцями, радістю. Скінчилися вправи—тепер дві години спочинку. Кожний вішав кріса на клинок, скидав „мантлю“, дехто клався на ліжку спочити, дехто зїдав шматок хліба або і заглядав поза пазуху — як „звикли при войську“. В кімнаті носився гамір; кожний старався перекричати другого, почванитися успіхами на вправах, викпити і висміяти зненавиджених офіцирів.

І тут до кімнати влетів як стріла Катавай. Станув гордо серед кімнати, погладив бундючно буйну чуприну і закричав:

— Товариші! Замовчіть! Маю ґазету. Дуже цікаві новинки!

— Читай, читай! Браво наш диплъомат! Вже скоро і ґазету вимацав! Читай!

Все замовкло: Цей кинув з рук щітку, той недочищеного кріса, цей перервав лови за пазухою і. всі окружили Катавая. А він почав читати:

— „На мировій конференції в Берестю підписано договір, силою якого Холмщина признана для України.“

— Славно! гукнули нараз усі Українці. — Нарешті! Може діждемося і ми! Хай живе Україна!

Почалася оживлена розмова, рад сні оклики, запити і т. д. Але тут з другого кутка висунулася худа висока постать Смеречаньского:

— Будете ви бачити Україну і Холмщину тоді, як я своє вухо! Підождіть ще пару місяців, а побачите чия буде Холмщина! — гнівно, з досадою пробормотів він.

- Що це ти пхаєш носа? Не бійся! За нами Німеччина! У нас держава! А у вас що? Купка шляхти, що лається, веде спори і хитається сюди й туди. Ех, шкода часу з тобою сперечатися! Авуте хлопці гукнемо „Не пора“.

Але як тільки залунали перші звуки цеї пісні, польський гурток затягнув: „Nie damy ziemi“.

Счинився сабаш. Смеречаньскі не стерпів цего, що польські голоси не перекричали українських і він як розлючений когут прискочив до Катавая, крикнувши на всю губу:

— Мовчіть хами, як шляхта співає!

Цего вже було Катаваєві рішучо за богато і він не надумуючися довго, замахнувся рукою — і кров потекла із шляхецького носа.

Поляки кинулися на Катавая, Українці стали в обороні. блиснули навіть баґнети. На щастя в кімнаті явився офіцир, один з Українців й крикнув: „habt Acht!“ і все замовкло, втихло як зачароване. На вид старшини замовк патріотизм, погасло полумя ненависти. Десь зникли борці патріоти — лишилися тресовані, вишколені дисципліною медведики, бездушні манекіни.

Катавай і Смеречаньскі опинилися у військовій вязниці, де вони знову побилися до крови. Їх розміщено опісля в окремі келії. Відбули місячну кару і від тоді

ненависть до себе зросла до нечуваних розмірів. Вони присягали собі пімсту і мстилися один на другому.

Курс науки скінчився, їх обох розкинула судьба в ріжні сторони, в ріжні полки, на ріжні фронти.

Так минали місяці...

Розвалилися старі тюрми народів, а на їхнє місце побудовано нові, скінчилася одна війна — почалася друга. Пішли в кут старі давні тирани, виступили на сцену нові, але з тим самим репертуаром, з тою самою траґі-комедією, крівавою, жорстокою. А старі тирани не згинули, тільки пішли в ґардеробу переодягнутися, в нові маски ідей і кличів, щоб виступити знову на сцену.

Два народи розпочали боротьбу.

— — — — — — — — — — — — —

Здовж узлісся в'ється українська боєва лінія. В ровах, за горбками скрилися українські стрільці і спинюють ворожу навалу. Стрільців не багато, у них заледві по кілька набоїв.

Командантом цеї застави Катавай.

Хто знав його перед двома роками в Радимні, не пізнавби його тепер: змужнів, постарівся; втомлений вираз лиця вказував, що життя не раз вдарило, грянуло його своїм великим молотом у скрань. Вже зник з його обличчя вираз самопевности, гордости і бундючности.

Стояв зараз за дубом і втомленим пригаслим зором стежив за ворогом. І ненадійно упало кілька стрілів... бризнуло, зойкнуло, стукнуло об дерева, загреміло поміж конарами. Не встиг Катавай охолонути, скритися, як з боку ізза узгіря показалася ворожа кінниця, замаяли прапорці на вуланських списах.

— Стріляти! — наказав Катавай і поспішно почав ладувати кріса і сам. Упало кілька стрілів — і замовкло.

— Огонь! — крикнув Катавай знову.

— У нас вже немає муніції! — відповіли залякані стрільці. Безрадний Катавай не знав, що почати із собою.

— Назад! — крикнув не надумуючися і почав сам втікати.

Кіннота була недалеко, наближалася... Катавай оглянувся, зарядив в бігу останній набій... і огорнуло його почуття, немов би потапаючому вирвала з рук бистра хвиля останню дошку рятунку.

Вистрілив — і бачив, як один їздець захитався на коні, замахав руками та упав між низькі кущі... Але кіннота не спинилася — дігнала їх. Катавай бачив, як один з їздців змірив до нього дуло револьвера — і більше не бачив нічого.

— Упав непритомний... на зелені трави... як підкошений цвіт.

— — — — — — — — — — — — —

Відкрив очі... Якісь хмари... імла.. жовті вогники... пятна.. блукають, мигають... пливуть... неначе півсон. мов привиди. Не відчуває сил, життя... тільки в грудях щось давить... гнете тягарем. Якийсь далекий шум... наче гомін бистрої ріки... далекий.. чарівний... якісь відривки думок... як метеори... мигнуть, погасають... розпливаються.. і знову ніч... темна... непроглядна..

Будиться... неначе із сну.. твердого.. неспокійного... без свідомости. Де він... і що з ним діється? І за хвилину розпливається імла... мов під подувом тихого леготу — і ясніща... яркіща думка виринає... як сонящній промінь з поза імли і хмар...

— Я ранений! Чи убитий? Живу? З невідомого наказу інстинкту життя він хоче піднятися, схопитися — встати — і тут біль — пекучий, гострий озивається в його правому боці. Голова безсильно упала знову на землю... і він засичав, застогнав із великого болю.

— Ранений в грудь! — мигнула думка, гострою, холодною стрілою через голову — і затемнила, замрачила знову його свідомість і зір; темним серпанком застелив очі біль і жах...

Стрепенувся... Ніч.. темна, понура... глядить у його вічі — і лякає своєю таємничістю, говорить шумом недалеких кількох самітних сосон — навіває жах. І думки чомусь пливуть повільно, важко, як розтоплене олово, мов потік серед багон...

— Опущений... забутий.. покинутий серед піль... на ласку судьби, на певну загибіль — так, як це було нераз на війні — знає це з оповідань.

І біль, страшенний біль завив у його душі, — біль страшніщий від пекучої рани. Хотів крикнути — але уста його тільки тихо ворухнулися і не були в силі видати жадного звуку. Останнім зусиллям пробував ще раз і тихо, тихо заквилів — голосом стрівоженого пискляти:

— Ратуйте!

І клич цей був тихий, безсильний — що майже губився, розпливався в шумі вітрів... шелесті листя на деревах... Напружив всі свої сили, відкашляв запеклою, горячою кровю що накипіла в його раненій груди і благаючим, різким голосом крикнув знову:

— Ратуйте!

Ніхто не відзивався.

Тоді Катавай знятий смертельним жахом виняв з кишені бандаж, шматок вати і дрожачою рукою відсловив свою груддь.. У світлі місяця побачив широку закрівавлену рану. Ціла грудь була залита кровю, що затвердла, заципиніла, на холоді счорніла, закрила отвір в рані.

Задрожав цілий — побачивши страшву рану, засичав з болю і зрозумів, що не буде в силі перевязати бандажем раненої груди. Поклав на вату бандаж, і втомлений смертельно, спітнілий, повалився на трави. Опритомнів і крикнув в друге:

— Ратуйте!

І неначе відгук поміж деревами озвався недалеко тихий, придавлений, розпучливий стогін — один-другий. І стогін цей електричною струєю ожи вив, оволодів душу Катавая.

— Хтось є в лісі! Боже! Я не самітний... не опущений!

Почув нагло приплив сили, скріплення, радости, віри і надії на рятунок. І неначе прояснілo в його голові, мовби розійшлися хмари і ясне сонце кинуло на мрачну околицю сніп свойого проміння: Мов небо розкрилося.

Слюзи радости поплили із віч.

І думки свіжою, жвавою хвилею поплили одна за другою.

— Хтось є в лісі! — і легенький, незамітний усміх надії осіяв скривавлене обличя, мигнув у вигасаючих очах таємним блеском — і завмер на устах — як проміння сонця у слотисту днину, — виглянув і погас.

Наслухував — весь замінився в слух, напруження нервів додало йому горячкової жвавости і він підняв голову, оперся на руках. Тихо...

— На поміч!... на поміч!...

Залунало десь сильніще.

— Хто там?! захрипів, заверещав Катавай, відкашлюючи кровю — і наслухував дальше із трепетом в душі.

— Ратуйте! — повторилося знову і Катавай зрозумів, що десь тут дуже близько, заледви кілька кроків від нього лежить ранений. І пекучий біль розчарування огорнув його душу, затроїв наболіле серце трійлом розпуки. Упав безсильно із зойком на землю, мов би брами небес закрилися.

Щож ранений раненому допоможе?

— Ратуйте! — чути було опять. Катавай усміхнувся гіркою, зїдливою усмішкою:

— Що я йому поможу, уміраючий? Я сам надіявся від нього помочі!...

І в цій хвилині ним оволоділо могутнє бажання долізти до раненого, побачити його.

— У двох лекше і вмірати — подумав — і бажання його зросло, міцніло, опановувало всю його істоту. Жадоба побачити людину, почути голос, бути близько живого єства справляла йому майже фізичний біль, як голод, як спрага.

Відчув ясно, глибоко, що в двійку буде розрадніще, здавалося йому, що зараз зникне весь неспокій душі, передсмертний жах, що зменшиться біль.

— Я мушу, мушу бачити цю людину! — О, найбільше щастя умирати з другим, а не самотою..

І не знати, чи сила волі, чи бажання побачити людину, вирватися із страшного почуття самітности, опущености, додали йому сил: Він піднісся на руках важко постогнуючи, що хвилина хапаючися за

болючу рану... і, неначе вуж, на животі повзав в напрямку звідки долітав стогін, благання. Рачкував повільно, довго. Наблизився може на пять кроків до раненого і упав безсильний між комишами. Але зойк повторився знову, він схопився і поліз дальше зливаючи свій слід кровю...

— Ще крок... ще крок! — і в світлі місяця він побачив темну сильветку лежачого вояка, запримітив бліде лице і звернену до нього покрівавлену, благаючу руку.

— Ratuj bracie!

Зойкнув ранений радісно — і в зойку його задріжав гомін надії на ратунок... як один веселий тон у сумній пісні болю.

— Поляк! мигнула думка в голові Катавая.

І якесь почування жаху, чи здивування оголомшило його на хвилину, він вхопив простягнену руку назад почувши польське слово — неначеби шукаючи птиці у гнізді — натрафив — раненого вужа.

Він жеж від кількох місяців не бачив Поляка інакше тільки з крісом в руці, як ворога, що чаяв на його життя. Кількомісячна боротьба розятрила ще його давню ненависть, розпалила пристрасти і хоч тепер все це десь було прибите, притаєне на дні, то польське слово захвилювало, затронуло всі довго плекані інстинкти, пристрасти, що увійшли в кість і кров.

— Pomóż mi, jeśli możesz! — благав Поляк.

І ці польські слова разили вухо Катавая як скрегіт зеліза по шклі. Але він відчув... як опускають його сили, як ниє його рана, — нагадав собі — своє грізне положення, близкість смерти — і все обриджекня, ненависть десь зникли, замовкли — як мовкнуть птиці в гнізді, запримітивши яструба.

— Щож може через хвилину смерть поєднає нас обох, подумав — і вся ненависть, давня боротьба видалася йому чимсь дрібним і безглуздим. Глянув на раненого і цей явився йому вже чимсь блищим, спорідненим страшною спільною судьбою, близкістю смерти.

— Ти ранений друже... де? — запитав ніжно, ласкаво.

— Ранений — в груд... прошептав другий. — Друже — як можеш, перевяжи рану, щоби кров не витекла, — умру!

Катавай — підняв голову і уважно ловив кожний звук голосу раненого, як найцінніщий скарб. Щось знайомого чув він в його словах, щось колись уже відчутого - але де — коли не знати.

А Поляк благав:

— Ох друже... кров випливає... умру... не хочу вмирати..

І знов якась знайома нота бреніла в цих словах.

— Я його колись знав, його голос нагадує когось! — подумав.

— Ти звідки друже? — спитав Катавай дрожачи з болю і зворушення. Але його товариш вже мовчав, чути було тільки тихі стогони і зойки.

— Я мушу, мушу знати хто він!

Катавай нахилився над обличчям раненого... і широко отвореними очима глядів у вічі товариша.

Місяць скрився за хмарами, стемніло — годі було розпізнати скрівавлене, темне обличчя.

Але в цій хвилині виглянув місяць зпоза хмар, кинув своє проміння на чоло раненого і Катавай задрожав, зойкнув:

— Ти Смеречаньскі! — крикнув голосно над товаришем... відсуваючися від нього.

На звук свойого прізвища ранений відкрив очі, стрепенувся неначе із сну і здивованим, наляканим голосом запитав:

— Ти хто? Хто? Єзус... Марія. Катавай, Катавай... Боже!

Оба замовкли... Наколиб сто громів ударило з ясного неба, вониб не здивувалися і не злякалися так їх, як тепер — пізнавши себе. В їхніх хворих, горячкою спалених мозґах мигали неясні спомини, думки.. Картина за картиною... як на екрані.

— Школа, сварні, спори... вязниця, фронт, бої... зустріч ..

Мовчали довго — задивлені в себе... в свої погасаючі очі:

— Яка дивна, стріча... Як глузує із нас доля...

— Проклята доля — відповів другий і закашляв кровю..

— Зійшлися вороги — шептав сумно Смеречаньскі...

Замовкли оба — але відчували оба, що кожної хвилини у них думка одна, що розуміють себе; відчували що щось обєднує їх, мирить, щось міцне непоборне глузує з колишньої ненависти.

— Друже я чую . чую... смерть іде — зашептав Смеречаньскі — рана... рана... перевяжи...

— Іде... іде... і до мене... упадають сили... Я не в силі... перевязати тобі рани... а може... може... не знаю...

Піднявся, дотикаючись рукою раненої, окріваваленої груди товариша і безсильно упав лицем до землі.

— Не можу... сили опадають... не перевяжу.. умру...

— Умрем оба... у наші вічі глядить вже смерть... вічність .. загадка. . тайна..

— Чуєш. як шумлять ліси а завтра ми не почуємо... Буде вічне життя... не буде нас...

— І може це ти убив мене, може я тебе .. може ми оба ранили себе підчас бою...

— Пощо? Навіщо? Таж так само сяють зорі... блукає місяць між хмарами — мовби не було нашої смерти і ран...

— Яка марна наша боротьба, спори і ненависть! Друже, що значить наша колишня ненависть, боротьба і спори в обличчю вічности, смерти?

— Ха-ха-ха!

— Ха-ха-ха!

Оба реготалися сміхом, у якому був зачарований біль і глум з безглуздя ненависти і боротьби...

— Ха-ха-ха!

Здавалося, що їх устами регочеться велика могуча смерть із людського засліплення і безсилих змагань, та безцільности злочинів людства, що називаються ідеалами життя а служать смерти.

Лежали поруч себе заслухані у свій біль, задивлені у зоряний небозвід. І чули, як їхні душі злива-

ються з душею всесвіту, вилітають на крилах болю і жаху у засвітне, невідоме і таємне...

— Глянь: у безмежні простори кинені рукою творця міліярди зір..

— І серед океану світів... одна краплина земля.. як пилинка, що пропаде від подуву бурі..

І на тій пилинці розсілися мізерні черви, люде, черви, що пожирають самі себе...

Як хробаки на дорозі, що не бачуть колісниці вічности, яка їх роздавить, чи борються і спорять вони чи ні.. А ті черви не думають про колісницю, тільки про грязь і пил...

— І хробаки поділилися на стада, що триватимуть кілька хвилин.. і дали тим стадам прапори та імена, за які ллють кров...

— Черви... Хробаки... Стоноги...

— Марне шумовиння, піна на поверхні моря, що за хвилину затоне у безодні вічности...

— Як би людство хоч на миг обхопило всю велич життя, прочуло його тайну так як ми на порозі могили — та зникла би боротьба.. всі зрозуміли б жах божевільного танку над пропастю вічности.

— Один миг ясновидіння убє ненависть...

— Хто глядів раз смерти у вічи, той знає тільки жах і любов до людини... нещасної бідної людини...

— Вязня життя...

— Невольника Фатума і терпіння...

— Раба тайни, загадки і конечности.

— Іграшки долі і таємних богів...

— Пощо воювати за чужу землю, здобувати її, коли і своєї вистарчить нам усім на могилу, на гріб.

— Во імя чого ми убивали себе, во імя якої цінности, коли одинокою цінністю є життя людини?

— Друже... друже... я аж тепер чую... бачу, що ми чинили злочин, ідучи на вашу землю... шептав Смеречаньскі. — Не наші ці лани, ці села, бо манить мене мій рідний край... Я чую. чую, що гину на чужині а не на рідній землі.. О яким холодом чужинецьким віє від цих піль.. Якоюсь гнівною мовою шумить ця сосна надімною... Здається земля стогне і грозить, що не прийме мене чужинця до

свойого лона за гріх братовбійства. Миж ішли сюди як Каїн, убивати Авеля із заздрости.. а ви тільки боронили себе... Боже... я чую, як кров із моєї рани всякає в чужу землю... не рідну..

О земле чужа... земле ворожа... прости мені.. прости мій злочин і гріх над твоїми синами. О земле... я чую як злобою дишеш і знаю, що ти мстишся на мені за мій гріх моєю мукою і тугою за рідними нивами... О земле чужинецька... прости!

Умираючий вився на землі у передсмертних судорогах, конвульсіях, руками вигрібав землю.. зубами вгризався в чужий скрівавлений чорнозем... з'давалось боровся і моливсь до нерідних скиб.

...Замовк. . занімів... і тільки його стогони і зітхання свідчили, що він ще живе і страдає.

Минула хвилина і він озвався вдруге. тихо, благаючо... болюче.

— Друже! Як завидую тобі... завидую, що ти умреш тут... на рідній землі... серед рідних ланів... Боже, як бажавби я умерти там.. там... за Сяном... в рідній стороні! Я умру тут, щоби твої браття ішли біля моєї могили і шептали між собою що дня і що року:

„Чому він прийшов умирати на ту землю? Ми до нього не ходили ніколи".

І може колись твої браття прийдуть. розкинуть мої кости по широкому полі — кости наїзника, ворога, що забрив у їхню країну — проливати кров...

І може могилу мою переоруть залізними плугами і посіють зелену пшеницю. .

Так.. я відчуваю — що умираю на чужому полі, в чужій країні, де загнала мене ненаситність братів. О проклін, проклін тим, що народ гнали на схід проти народу! Проклін! Вони — творці війни житимуть, а ми помрем... помрем... а там... загадка... небуття...

І в голові Катавая мигнула думка плекана довгими роками про те, що він умирає за вітчину, на рідній землі, за честь і волю...

Але ці думки і слова про вітчину. волю, славу, чужину, рідну землю тепер в обличчю смерти і вічно-

сти явились йому чимсь марним безумно мізерним, що він тільки болючо усміхнувся сам із своєї думки.

— О друже! Свята є тільки любов і життя людини а більше нема святого.

— О проклята війна, ненависть.. і кривда... і смерть..

— О, хто мав право відбирати нам життя? Війно! Проклін тобі, проклін! На порозі могили і вічности... проклін війні!

— Проклін!

— Проклін тим всім, що в цій хвилині може, бенкетують... і радять над новою війною...

— За чаркою вина... Ха! ха! з патріотичною піснею на устах... сто миль за фронтом...

— Проклін...

І лише відгомін серед темного лісу відповів:

— Проклін...

— По хвилі мовчанки озвався Смеречаньскі знову:

— Брате! Прости мені! Все прости!... Останнє слово упало тихо... ледве чутно... і далося чути ще тихе зітхання.. і Смеречаньскі замовк — на віки..

— Умер! — зойкнув Катавай і дрож смертельного жаху обняла його, зірвався, глянув в бліде лице трупа і упав без сил обличчям на обличчя мертвого товариша.

Чув як опускає його свідомість, як заливає мозок якась лявіна байдужности, мертвоти.. спокою... солодкого чарівного...

Ще на хвилину мигнула в його голові свідома думка: „смерть“ і він судорожно пригорнувся до товариша... обняв його... міцно, міцно, чув холод його мертвого чола на своїх устах... І померкло все... десь ще відізвалися солодкі звуки матерньої пісні... колискової пісні... десь ударили воскресні дзвони церковні в рідному селі.. замовкли... заніміли... сконали... умерли. Ні... це умер він.

— — — — — — — — — — — — —

Рано, в ранці найшли санітети серед кущів вільшини двох „ворогів“ — у обіймах. Уста Українця

спочивали на мертвому чолі Поляка, мов закаменілі в останньому поцілунку.

Санітети стягнули із трупів одіння і чоботи, забрали кріси і викрали гроші з кишень. Лежали два трупи побіч себе в одних покрівавлених сорочках... оба бліді, з тавром скаменілого терпіння на обличчях; Лежали оба такі похожі до себе, як рідні браття.

— Бачиш, як подібні вони тепер до себе — озвався старий сивобородий санітет.

— Похожі... всі ми по смерти похожі один на другого — відповів сумно другий, копаючи могилу

Старий, вічно пяний санітет станув над трупами і над чимсь роздумував довго, напружено Вираз його понурого обличчя скривився в гірку, злорадну усмішку.

— Похожі два трупи на себе. Гей — як би так скликав сюди дипльоматів цілого світу, всіх патріотів, міністрів, королів — чи пізналиб вони, хто з цих трупів Поляк, хто Українець? По смерти всі однакові...

І чому боротьба, чому?

Якийсь вираз погорди до цілого світу, ненависти до всіх людей явився на обличю санітета — він штовхнув ногою обох трупів і нахилившися над ними засичав, закричав голосно, дивлячися вперто в їхні мертві, широко відкриті очі:

— Гей, ви! Герої! Патріоти! Радійте небіжчики! Один з вас доборовся Польщі від моря до моря, а другий дістав самостійну Україну лиш не від Сяну до Дону, а на чотири сяжні!

Казали вам... що варто жертвувать життям — а я вам кажу, що жадна ідея не варта людської крови!

І всі ідеї не варта одної краплини.

— — — — — — — — — — — —

Піднявся... плюнув з досадою і гнівом, неначеб плював цілому людству в лице...

— Поховаймо їх обох у спільній могилі, так як: разом померли — казали санітети копаючи яму.

Але надійшов офіцер і дуже розгнівався на них

— Як вам не сором хоронити нашого товариша разом з Українцем, з Гайдамакою? Копайте другу могилу!

— І лихі люде розлучили і розєднали навіть це, що злучила і помирила смерть.

— — — — — — — — — — — — —

На узліссю над Дністром стоїть дві могили. На одній високий, заквітчаний хрест із дорогою написею: „Tu spoczywa oficer Smereczański. obrońca wolności“.

А під зеленим кущем вільшини, стоїть маленька притоптана, запала могилка без хреста, без написі і цвітів, як символ ненависти, кривди і людської злоби.

ПЛАЧ ВІЧНОСТИ.

Станула Вічність на роздоріжжа століть і заплакала, гірко заридала.

І від ридання її потемніли світи, як меркнуть простори від затьміння сонця, а від плачу її покрились присмерком небесні світила.

На безконечній гарфі світів грала Воля Всебуття во славу Вічности невгомовне „Gloria!..“ А світи линули, а зорі линули як звуки пеану...

Далеко у безмежних просторах як пилинка у заверусі стихій мерехтів атом, якому людське безумя дало імя центру світів, землі.

Линула земля як один півтон у орхестрі.. до стіп Вічности.

А Вічність плакала як мати над могилою любої дитини.

А стежкою мережаною не росами а зорями надійшла як буря у роскішному танку розсміяна, розспівана вітрокрильная Сила, женучи світи у невпинний рух батогами громів і блискавок, як жене пастир покірне стадо.

— Чого ти плачеш Вічносте? — запитала вона.

І мовчала Вічність, тільки плач її змагався як похороннеє подзвіння.

— Чи плачеш ти Вічносте за тими міліонами людей, що згинули від Меча великого бога війни, в потоках крови, за марні ідеали; які створили самі собі на свою загибіль і згубу?

— Не за людьми ридаю я. У мойому царстві не має смерти. Смерть родиться із життя а життя із смерти, як день із ночі а ніч із дня.

Смерть істнує тільки в уяві людей, що в переміні і визволенню духа з оков часу і простору ба-

чуть жах неістніння, якого не знаю я — Вічність. Все, що жило дійсним життям Духа, буде безсмертне а хто молився Хвилині а не мені, той байдужий і немилий мені: Він не дитя моє, він син мого ворога Хвилини і Матерії..

— Чи може терпіння і сльози людей скаламутили твій спокій і радість твою?

— Ні! Не жалію я людей, що терплять. Я радію із людського терпіння, бо тільки терпіння наближує людей до мойого царства бо терпіння це огонь, що очищує людину від бруду і пилу будня, бо терпіння це крила, що знімають людину на верхівя де царюю я — Дух.

— Чи плачеш ти, що правду прогнали люде із своїх осель, обкинувши її болотом брехні і брудом лицеміря?

— Не жаль мені правди, не жаль: Вона не дочка, не дитина моя, бо не гостила вона ніколи у моїх чертогах, ні у храмах мойого брата Абсолюту, Правда, це твір людської туги за рівним приділом хліба і землі; Правда зміняє своє обличчя, що дня і години, як райдуга краски.

Волочиться вона по світу із старим поломаним метром, яким можна міряти тільки так, як вигідно володарям світу і з розбитою вагою, котру нахиляє в свій бік всякий, хто сильніщий. Кожному століттю, кожній людині являлася Правда у иншій масці, а лиця свойого не показала нікому. І тим доводила до боротьби, бо всі народи вірили, що борються за правду, яка відома тільки їм одним. І боролися усі за її маску.

А одинокою Правдою є це, що ніхто не знав Правди і не знає. Не жаль мені цеї Комедіянтки, не жаль!...

— Чи може тобі жалко Любови, що гине, умирає на землі поранена ненавистю?

— Не жаль мені Любови не жаль. Від соток літ покинула вона мене, як блудна дочка і скиталася по домах розпусти а не в святинях, вилежувалася в плюгавих берлогах гетер і повій, служила красуням за посередника до здобуття гроша. Служила тілу а не душі. Любов не дочка моя.

— Чи може донечка твоя Краса покинула тебе і спричинила твій лютий біль?

— Гей, вгадала ти сестро моя, вгадала рідна моя: Донечку мою єдину, красу неповинну лихії люде зневажають, та висилають на вигнання у гірські полонини безлюдні, у села убогі забуті, у ліси і діброви зелені... Пішла вона у мандрівку на скитання із сестрою Тишиною... Там, де розстеляла Краса свої пишні ризи, там чорніють закурені фабрики і копальні; де бреніла її безжурна пісня, там розлягається дикий свист льокомотив і гамір брудних богатолюдних міст...

Красу, красу проганяють люде, якої рукою я креслила свої безсмертні знаки у людських поганських душах — красу, в якої обличу проявляла я себе людям, як сонце у плесі океану.

В чарі її слів я голосила свої заповіти. Я дозволяла всім в обіймах краси мріяти про мене і бачити Вічність, як бачить дитя свою матір у сні.

Там, де розвішувала Краса серпанки рожевої несвідомости, імлу іллюзії, хмаринки містичної екстази і реліґійних поривів, там людина посилає промінь світла із свойого марного мозку і найкращі цвіти Краси стинає ножем холодної аналізи.

Чи тямиш давні покоління, для яких одиноким богом була Краса і Сила? А сьогодні видвигнуло людство нових богів: Поглянь, Сило, на людей!

— Там, де серед дівичих лісів і степів жила велика сімя синів природи і простоти, що уважала одиною чеснотою бути красним, одиноким законом бути сильним — там де святістю була Сила а гріхом безсилля і неволя — там люди віддали себе в неволю і рабство своїх іллюзій, що звуться Мораль, Закон, Право і Реліґія.

І тут глянула Сила на землю і побачила, як мільони людей трудилося біля руйнування храму Краси і Сили. На його місце ставлено престоли перед золотим тельцем Мамони, якому покланялося все людство співаючи голосне, побожне „Осанна!“

На місце, де колись бенкетувало прекрасне племя Гелленів, вели хороводи дочки Риму, там тепер

метушилися бліді, обезсилені сини культури із одиноким голосним скиглінням на устах:

„Хліба... Гроша... Слави!“

Станули Вічність і Сила на роздоріжжа століть і обидві заплакали, гірко заридали.

Львів, 1922.

ПОПРАВИВСЯ.

Перебувши кілька літ на війні, Іван змінився до непізнання. Люде шептали між собою, що военна заверуха перевернула Іванову душу з корінням, як перевертає буря високу тополю.

І справді: Перед війною ціле село уважало Івана за найпобожнішу людину між наймолодшими господарями: Таж досі памятають люде, як то Іван був завжди перший у церкві, як ревно бив поклони і як щедро гримав пястуком у груди, мовлячи: „Боже милостив“ що аж любо було дивитися. Таж старі батьки показували тоді Івана своїм гулящим синам, як добрий приклад чесноти і богобоязливости.

А скільки то раз Іван лаяв парубків, що збиралися в читальні підчас вечірні читати книжки про Луця Наливайку замість іти до церкви співати „Світе тихий?“

Так було перед війною.

Іван повернувши з війни, не застав своеї жінки між живими; вона померла залишивши маленьку донечку сиротою.

І коли люде побачили Івана перший раз по війні у церкві, то здивувалися: Він тільки перехрестився, станув у куточку, оглянувши бундючно свій військовий підофіцерський мундур і поглядав на селян якось дивно і неначе згірдливо. Ну, але старі ґазди вже привикли до цего, що ними погорджували всі вояки, які „були на війні, виділи пів світу“. Важніще це, що коли священник обходив престол з Евангелієм даючи всім цілувати святе письмо так само як свою руку, то Іван не поцілував Евангелія а тільки глянув на священника, та чомусь усміхнувся запалими, розумними очима.

Цего вже було рішучо за богато: Старенький дяк не видержав і шепнув несміливо до Івана:

— Ей, куме Йване! Таж ви вернули слава Богу з війни, то аж пасує підійти до єґомосця, та поцілувати в руку.

Іван нахмурився:

— Або ксьондз що? Він такий самий чоловік як я. Він мене не цілує по руках, тай і я його не буду!

Ця герезія так збентежила дяка, що він довго стояв роззявивши рота, не знаючи, що відповісти. Таж таких слів він не чув, хоч дякує тут в церкві 25 літ.

— Ой, тота война! Якто вона попсувала людей! — зітхнув сумно дячок, хитаючи невдоволено головою.

А коли селяне вертали до дому, то стався новий шкандал: Всі люде переходячи біля фіґурки Матери Божої знімали капелюхи, хрестилися побожно, а Іван навіть не глянув на „фіґуру“.

— Куме Йване, а ви вже забули здіймати капелюх? — питав дяк.

— Мені зимно в голову.

— Ого диво! Таж тепер весна.

— Ей, що ви знаєте! Мати Божа була така сама жінка, як котра небудь з нашого села жидівка.

Ну і що мали добрі люде на такий гріх відповідати? Сплюнули тільки з огидою на дорогу, тай пішли дальше.

— Кінчиться світ — повторяли старі баби, піднімаючи в гору побожні очі.

. . . .

Із цеї пори відносини селян до Івана змінилися: Молоді парубки, колишні жовніри радо приставали з Іваном, але старші поважні ґазди оминали його, збуваючи при стрічі кількома словами або удавали, що не добачують.

А коли хто говорив про Івана, то завжди додавав: „Іван? Ага! Той безбожник!“

. . . .

Ціле село говорило про те, що Іван пє рано каву без молитви і то часом прости йому Господи навіть

лежачи в ліжку. Не знати, чи то правда чи ні, але люде балакають, що Іван їсть мясо у пятницю і сміється з сусідів, що постять, як Бог наказав.

Іван коли розбалакався з молодими парубками, то все їх „бунтував". Казав, що ксьондзи, це вороги народу, що треба перестати їм лизати руки, а навіть раз відважився сказати, що то не правда, що єґомосць в церкві балакають. Казав, що є на світі такі книжки і люде, що учать інакше як ксьондз. Розуміється, що старші поважні люде йому не вірили, але нерозважна молодіж слухала його.

Одного дня занедужала Іванова дочка, тай померла.

— Аж тепер мусите, куме Іване, поцілувати ксьондза в руку — говорили йому старі господарі.

— Не знати! — відповів Іван.

І по Службі Божій він приступив під церквою до священника, ще нестарого, поважного панотчика, здорового, румяного на лиці як яблоко, завжди вдоволеного, гордого, хоч добродушного.

— Моє поважання! — повитав Іван священника.

— Слава на віки — відповів духовник, здивований чудним привітом, подаючи Іванові руку до поцілування.

Іван подав свою руку і привітався не цілуючи священника.

Священник збентежився: Це перший селянин, що осмілився не цілувати його руки!

— А диви! Іван витається з ксьондзом, як з колеґом за пані-браці! — шептали селяне, що приглядалися всему.

— Що скажете Іване? — спитав невдоволено отець духовний.

— У мене померла дочка. Прошу її похоронити.

— Добре. Але за 15 тисяч.

— Що?

— Кажу... 15 тисяч. Ви богатий господар, не повинні жаліти гроша для дочки...

— Для дочки я не жалівби, та вона грошей не потребує, а для вас тільки не дам, бо похорон то ваш обовязок.

— Ви мене хочете вчити?

— Або що? спитав гордо Іван.

— Ви мені людей псуєте, ви безбожник, ви большевик ви до мене говорите як до свого наймита... я... я ре..

— Таж ви є сільський наймит, наш слуга.

— Що? Як ти смів! Забирайся! Я не піду на похорон!

— Мусите! Я більше просити не буду. До побачення. Іван пішов до дому.

. . . .

Прийшла година похорону, а ксьондза нема, тай нема. Зібралися добрі люде з цілого села, а єґомосця годі діждатися

— Ідіть, куме Іване, попросіть єґомосцє ще раз. Може послухають. Поклоніться низенько!

— Від поклону ніхто не згорбатів і ви не згорбатієте!

— А покірному всюди добре! — радили селяне.

— А я вам кажу, що покірному всюди зле — відповів Іван.

Догаряли свічки над помершою донечкою, дехто з людей вже почав розходитися до дому, а священника не було.

А старий війт, щоби не допустити до „публіки" пішов сам тихцем до священника розпитати, що діється. Згодом вернувся.

— Ну, що сказали єґомосць? — питали селяне.

— Біда! Єґомосць кажуть, що не стерплють того, щоби якийсь там Іван наказував їм. Доки Іван не прийде перепросити, доти не прийдуть.

— Куме Іване! Ідіть ще раз попросити єґомосцє!

— Я привик при войську при рапорті просити тілько раз; два рази не пасує.

— Зібрані селяне чекали в напруженню, як це все закінчиться.

Коли минуло кілька годин від тої пори як мав приїхати священник, Іван спокійно привіс з комори трумну, поклав її на лавку і почав гасити свічки біля помершої. Опісля мовчки нахилився над дочкою і отерши слезу поцілував її в чоло, та підняв на руках. Було тихо, як в церкві. Ніхто не ворухнувся;

всі ждали занепокоєні, залякані, не знаючи, що він задумує

— Що ви робите куме Іване! — кликнув війт.

— Нічого! Буду сам хоронити свою дочку без ксьондза.

— Господи! Сусе Христе! Як можна! — зойкнули присутні жінки Жах і трівога перелетіли між селянами.

— Чому не можна? На світі все можна, чого людина хоче. На війні похоронено міліони трупів без ксьондза і ніхто з гробу не встав, то і моя дочка не встане; як я був санітетом, то хоронив денно сотки убитих без ксьондза, тай ніхто по смерти не прийшов просити кропила ані ксьондза, тай моя доня не прийде.

— Але то була война! А тепер вам гріх хоронити дочку в непосвячену землю!

— Ат! Вся земля свята, бо вона нам дала життя і смерть і вся земля проклята, бо полита кровю і сльозами.

— Алеж душечка небіжки буде по смерти нарікати на вас! — просили крізь сльози жінки здержуючи силою Івана, щоб не забирав дочки із стола.

— Ей, що ви баби знаєте! Або ви знаєте, чи є душа в чоловіка чи нема?

— Свят, свят! Та як так? Без душі?

— А от може так ми люде як і ростини, як звірина, як скот згниєш тай по всьому.

— Алеж куме! Через марних кілька тисяч ви робите собі встид.

— Діло не в тисячах! Але чому такий ксьондз, що сидів цілу войну в дома коло жінки, хоче, щоби я старий підофіцер, який проливав кров на війні просив його, кланявся? Чи він знає, що ми на войні натерпілися? Я австрийський цуґсфірер девятого полку інфантерії і український фельдвебель, котрого так любив капітан Курц, буду кланятися дармоїдам?

Так кричав на ціле горло Іван, а вкінці вирвався з бабських рук, приступив до дочки і цілуючи її опять, ніжно та ласкаво заговорив:

— Ходи донечко! Я тебе похороню сам а кланяти ся не буду. Бо я сходив пішки з торністрою пів світа, від Адриятику по Чорне Море, а ксьондз там не був і я не хочу йому поклонитися.

Ходи донечко, ходи...

А ви люде мені не перебаранчійте, бо ви у світі не були, тай нічого не знаєте. Вам здаєсі, що як умерла дитина, то незнати що, а я бачив трупів не мало, то знаю, що людина так як муха: умерла, закопають — тай шлюс!

Але люде схвильовані незвичайністю події, безрадні і налякані кинулися на Івана, силою витягнули його з кімнати на подвіря. Хтось побіг до священика і розповів, що сталося. Наляканий священик прибіг сейчас до хати Івана і похоронив його дочку без гроша і без прозьби.

І коли перші грудки землі упали на трумну дочки, то Іван таки розплакався як дитина і роздумував:

— А Бог його знає, чи чоловік по смерти не жиє, так як муха. А може жиє? А так хотілося, щоб донечка жила... або щоби хоч по смерти ще побачити її.. по смерти...

І сльози капнули із його віч на свіжу могилу... як краплини роси..

Щирі, батьківські сльози...

— — — — — — — — — — — — —

Життя гоїть як найтяжчі рани і на чорні шляхи, на згарища спопелілого щастя розсіває нові цвіти радости...

Іванові треба було конечно женитися. Велике господарство, богацтво, ну і молоді літа не дозволили йому остатися вдівцем.

Мимо „безбожности“ за Івана вийшлаби радо не одна дівчина, але Іванови було трудно вибрати.

На краю села жила богата, молода господиня Марійка. Перед самою війною вийшла заміж за останнього пяницю, який побивав її часто і тому вона покинула його, після чого він пішов на війну і пропав без вісти.

Вже 6 літ ніхто не чув і не знав ніщо про нього: Дехто казав, що він упав в бою, инші говорили, що

він помер у полоні, а були такі, які запевняли, що її чоловік живе десь на Україні і незабаром поверне.

Марійка була першою красунею в селі, до неї залицявся не один, але непевність, що до смерти її чоловіка не дозволяли нікому одружитись із нею. І так жила вона самотою.

Коли Іван „безбожник“ одного разу зайшов до Марійки позичати борони, то заговорився в хаті щось трохи за довго. Не знати, чи Марійка не хотіла позичити борони і він мусів довше просити її, досить, що слуги чекали на господаря і борону кілька годин і не дочекалися.

Господар повернув від Марійки дуже пізно; хвалив міцно борони Марійки, але в поле вже чомусь не ходив. Кажуть, що того дня він ходив ще раз до Марійки позичати плуга. В суботу вечером дехто бачив як Іван стояв з Марійкою під яблунею в саду, а в неділю вже говорило ціле село:

— Чи ви знаєте, що Іван ходить до Марійки?

— Але? От сором! Чоловік не вернув ще з війни а вона другого шукає.

— І-то ще такого безбожника!

— Ба! та вона також не ліпша! Нераз замість йти до церкви вона читає ґазети...

— От такий нині світ, такий. Не дивниця, що Бог нас карає війною, тай польським пануванням.

Одного дня Іван знову приступив до священника і подаючи йому руку заговорив:

— Отче! Я просивби дати мені шлюб.

— З ким?

— З Марійкою.

— Алеж Іване схаменися! Марійка покинула свого чоловіка, який може незабаром поверне з війни.

— Вона і так з ним жити не буде.

— По закону господньому вона мусить з ним жити; вонаж присягала досмертну вірність.

— А її чоловік мабуть десь згинув і вона хоче віддаватися.

— Я не дам шлюбу розвідці. Це проти закону.

— То я буду жити без шлюбу.

— Як? Ти смієш мені це говорити? Мені? Свойому душпастирю?

— Та ви, отче, тільки на селі так тримаєте нарід моцно в руках. А чому у Відни так богато панів жиє без шлюбу з жінками і Бог їх не карає. А чи то мало ксьондзів любить від чужих жінок?

— Безбожнику! Як ти смієш? Будь здоров, більше не хочу говорити

Священик побіг скорим кроком до дому, схвильований, сердитий, зворушений.

Станув на свойому подвірю і довго, довго глядів на село, що розкинулося в низу здовж рікою.

— Чому ти так дивишся на село начеб його ніколи не бачив? — запитала його жінка.

— А ти знаєш, що я дійсно перший раз сьогодні бачу село — відповів сумно священик не зводячи зору із сільських хат.

— Що це ти говориш? Ти з ума зійшов, чи що?

— Ні! Але я дійсно перший раз бачу село — те нове село, молоде... яке народилося. Старе село умирає. Ти знаєш, як корилося мені те старе село, слухало. поклянялося, А тепер я побачив нове село, непокірне, буйне, що стає проти мене. Я чую, що родиться нове покоління, яке вже не буде слухати нас ані Бога ані церкви а буде молитись тільки собі, а слухати голосу своєї природи. Війна принесла в село новий дух — як заразу.

Попадя мовчала, не знаючи, що відповісти.

— Заходило сонце.

— — — — — — — — — — — — —

— Марійко! Ксьондз не хоче нам дати шлюбу.

— Я знала, що так буде — відповіла молодиця а на її гарному личку появився вираз смутку, розчарування.

— Але ти мусиш бути моєю! —

— Як?

— Як? Будемо жити без шлюбу. Коби наші серця пошлюбилися а без иншого можна жити.

Марійка довго гляділа мовчки в його обличчя своїми розумними, чорними очима неначе надумувалася.

— А що село скаже? — спитала недовірчиво.

— Нехай говорить, що хоче. Ми живемо для себе, а не для села, тому слухаймо тільки себе, а не села. Невже через село ти маєш жити самотою до смерти? Тиж сама казала, як гірко жити самітно молодій вдові, одинокій.

— Ой гірко! Як камінь гризти!

— І з господаркою ти ради не можеш дати.

— Не можу. Все марнується без господаря.

— Тай таки молодости шкода. Годіж тобі самій красу марнувати. Двічи не будеш молодою. Молодість і краса не вертається.

— Не вертається! — зітхнула сумно Марійка обвила Іванову шию білими здоровими руками і поцілувала його горячо, щиро.

— — — — — — — — — — — — —

Цеї ночі дарма чекала служниця з вечерою на Івана. Його не було; вечера захолонула.

І чомусь Іван перший раз не ночував у своїй хаті.

Де він переспав цю ніченьку, не трудно було догадатися.

Повернув раннім ранком, як над зеленими лісами сходило ясне сонце...

— — — — — — — — — — — — —

І село заговорило, загомоніло:

— Іван живе з Марійкою „на віру“.

Це була не аби яка подія, бо досі жив „на віру“ деякий двірський наймит, часом якась покритка із „зайдою“ але щоби того сорому і гріху допустився поважний господар — цего в селі не бувало, відколи світ світом.

Що правда, обурення проти Івана і Марійки було замітне тільки серед старшого покоління, котре тямило ті часи, коли „було ліпше, коли ніхто такого сорому не вчинивби“.

За це молодіж, колишні вояки підсміхалися байдуже і навіть чомусь любили Івана ще більше як перед тим.

— От розуміємо: Іван живе, як йому вигідно а всім до нього зась — говорили парубчаки.

— — — — — — — — — — — — —

І на дивне диво Марійку і Івана Господь не тільки що не карав, а поблагословив більше як других. Жили вони мирно, щасливо і в любови, що не одна жінка завидувала Марійці. Пшениця у них родилася на ниві буйна, як Дунай, а в хаті панувала радість і щастя.

— Чому то Господь не карає їх? — дивувались селяне.

— Бог терпеливий — казали другі.

Одної неділі мав священник у церкві „казанє". Говорив про страшну розпусту і зіпсуття, яке панує на світі, натякнув на гріх проти девятої заповіди і сипав громи на тих, що жиють із чужими жінками.

— Такому грішникови, що жиє „на віру" ви не повинні в церкві давати свічки до рук. Нехай почує своє упокорення, пониження, нехай стоїть у церкві мов хлопчина без свічки, то може сокрушить своє серце і поправиться. Від такої жінки повинні втікати другі жінки мов від прокаженої!

— То єґомосць про Івана і Марійку говорять — шептали селяне.

А Іван стояв у кутку церкви, сердитий, похмурий і засоромлений, здавалося, що от, от не видержить і відповість священникови.

Але Іван мовчав, тільки очі його блищали гнівно, мов у вовка.

Вернув до дому роздратований і прибитий на душі.

— Знаєш Марійко, наш піп намовляє на казанню людей, щоби оминали тебе і мене, та не давали нам свічки.

— То не будем ходити до церкви.

— Та ти знаєш, що я не дуже ходив до неї як вернув з війни, а тепер на селі я змінився: Не можу в неділю видержати без церкви. Як не піду помолитись, то так мовби що бракувало, мовби неділі не було. Я ксьондзам не дуже вірю, бо знаю, що вони за гроші моляться і сповідають і прощають гріхи, але якось без церкви не можу. Може бути, що в місті можна жити завжди без церкви; Там є театр, забави, кіно, а тут тільки в церкві можна забути всі клопоти; в церкві або в корчмі. Мовчала. Замовк і він.

— Над нами висить чорна хмара — зітхнула вона.

— Що закриває сонце — шепнув він — цілуючи її в уста

— Було їм сумно.

— — — — — — — — — — — — —

На другу неділю ішли обоє до церкви з почуттям неспокою, мовби ішли до чужих ворожих собі людей.

Коли стали в церкві, то Іван вже не міг чомусь держати так бундючно голови, як колись, а Марійка дивилась раз у раз до молитвенника і не сміла глянути людям в очі.

Чула тільки шепоти сільських баб і тихі розмови

Старий церковний брат роздавав свічки і йдучи коло Марійки та Івана поминув їх обоїх. Не дав свічки ані їй ані йому, удаючи що не доглянув.

Іван поблід, уста його затремтіли. Марійка ще дуще похилила голову.

Хтось між жінками злобно сміявся. Ціла церков гляділа на Івана і Марійку.

Іван перший раз чув себе упокорений. Хоч старався легковажити цю пригоду, то вроджене почуття гордости подразненої сьогодні терпіло і бунтувалося.

— Моя нога в церкві не буде! — кликнув до Марійки вертаючи з церкви.

— Ой, не обійдемося без церкви, без молитви... важко буде тобі через марну свічку церковцю оминати.

— Алеж вони сміються з нас!

— Мовчи! Я сама знаю.

— Чогож ти сердишся дурна?

— Сам ти дурний!

— Замовчи бабо — бо...

Перший раз у життю вони посварилися і відчули, що зачинають себе ненавидіти.

— Той ксьондз вже сіє між нас незгоду, говорила Марійка втираючи слезу.

На дзвіничці ударили дзвони і гомін їх був чомусь тепер чужий, далекий і наче сердитий. Якось

прикро було Марійці та Іванові слухати тих дзвонів колись таких милих і дорогих.

Із цеї пори в Івановій хаті дещо змінилося. Хоча Іван любив Марійку так як давніще, був для неї сердечний як колись, але став більше мовчаливий, понурий та байдужий до усего. В хаті наче повіяло холодом. Коли приходила неділя, то обоє вони наче лякалися чого. Як заграли недільні дзвони, скликаючи людей до церкви, то Іван нагло ставав понурий, неспокійний, лаяв без причини Марійку, а опісля лягав спати, хоч заснути не міг. Раз сталося навіть, що він зачувши церковні дзвони, пішов до корчми, впився до безтями і побив жінку перший раз. Минуло два місяці а Іван ані Марійка не ходили до церкви жадної неділі. Не ішли, відчуваючи, що хоч їм без церкви зле, то в церкві ще гірше стояти між людьми, які сміються з них і ненавидять та глузують з неї пошепки навіть підчас богослуження.

Одної неділі Іван таки не вдержав і пішов до церкви, але аж на прикінці Служби Божої. Станув у кутку і молився довго та горяче.

— Ти був у церкві? — спитала його Марійка.

— Був!

— Не можеш жити без церкви?

— Не можу. В місті, чи при войську, де чоловік має забиту голову ріжними дрібницями, де що мінути щось нового, там можна жити без молитви. в селі тихо, спокійно, тут у тихі вечері мусиш думати про Бога, про смерть, про життя. А в місті і при війську на це нема часу: там ціле життя всі турбуються про хліб та гроші. Я вчера вечером сидів самотно при вікні, глядів на гори, на цвинтар і думав про те, що колись треба умирати. І мені чомусь захотілося молити; ох — як захотілося йти до церкви. І в ту хвилину мене налякала та пропасть, що ділить нас від церкви. Я почув себе самотним на світі, мовби заблукав на морю.

— Так, ми самотні.

— І важко боротися самому проти всіх, проти всіх, проти села — так як плисти проти води. Я був колись щасливіщий, як ходив до церкви... О я тямлю

— як любо молодим, чистим серцем молитися Богу... як любо принести до церкви усі свої смутки, болі...

— А тиж вернувши з війська говорив, що те все, що каже ксьондз, це брехня.

— Та може і брехня, бо ксьондз за гробом не був, тай не знає, як там є. І тому інакше учить рабін, інакше турок. Але Бог мусить бути! Може він не такий, як учить ксьондз, не такий, як каже рабін — але він є! Він мусить бути, коли нам Його треба, коли без Нього я не можу жити.

— — — — — — — — — — — — —

Як минуло середопістя, то всі люде ішли до сповіди. Ішли очишувати свою душу і помиритися з великим Богом. Ішли пригадати собі, що вони діти Всевишнього, що вони його тіло і кров. . що створені на образ і подобіє Його... а Він створений на подобіє і по волі їх.

— Жінко, я піду до сповіди — сказав одного дня Іван.

— Іди, а я піду завтра.

Іван пішов до церкви, клякнув, молився — душу свою сокрушив, гріхи свої пригадував. А коли прийшла на нього черга, клякнув перед сповідником і визнавав свої провини. Щирі були його слова, як щире каяття...

Коли скінчив, священник запитав?

— А цего великого гріху, що ти живеш із чужою жінкою без шлюбу, чому ти не згадав?

Іван замовк.

— Чи ти розумієш, що це найтяжчий, смертельний гріх? Чи ти знаєш, що життям своїм деморалізуєш тисячі, як паршива вівця стадо. Чи ти не думаєш над тим, що ти псуєш молодь, дітей, що до тебе відносяться слова Христа: „Хто з вас зіпсує одно з тих невинних, краще, щоби привязав собі камінь на шию і затонув у глибині моря“.

Слова сповідника падали мов гостре каміння в грудь Івана, церковна тишина, велич і таємничість святої тайни.. грізна мова священника оголомшили Івана. Чув, як кориться його горда душа, як гнеться,

перед дивними незнаними силами, яким годі опертися!

— Сину! Схаменися! — кликав, благав сповідник. — За кілька літ щастя, роскоші на землі ти будеш терпіти вічно... Сину... Ти повинен покинути чужу жінку!

Іван аж схопився, аж піднявся, спалахнув вогнем...

— Я... я Марійку? Я Марійки не покину!

— А я не дам тобі прощення гріхів, не дам розрішенія, не дам причастія доки не покинеш чужої жінки.

Від того слова схилив Іван голову мов від тяжкого удару, очі його сльозами зайшли... думка його замрачилась, потемніло світло зору — схопився рукою за стіну, щоби не упасти.

...Він не дасть прощення гріхів... не дасть причастія... прийде перший великдень без сповіди...

— Ну! Я чекаю на відповідь! — питав священник радий, що Іван бореться із собою; сподівався перемоги ангела над діяволом і заслуги перед Богом за уратовану овечку.

Іван мовчав. Перед його очима явилася Марійка, добра, люба, прекрасна жінка... із очима чорнима... лагідними як молитва...

Любов заквиліла в душі як немовля. Забув на сповідь, на причастіє і тямив тільки Марійку, згадував її пестощі, цілунки, кожна роскішна хвилина виринула в його памяти, кожне її пестливе жіноче слово бреніло як музика... чув, чув, розумів, що без неї жити не може.

— Отче... отче.. я не можу покинути... Отче! Дайте розрішення... Причастіє... Бог ласкав... все простить... я Марійки не покину... благав, молився до священника.

— Не покинеш? Будеш на великдень без причастія?

— Буду! Мені лекше терпіти пекельні муки, ніж покинути її!

— Іди... іди блудний сину, іди... О, Господи! Наверни його на путь праведну.

Іван устав і хитаючися на ногах мов пяний вийшов із церкви.

— — — — — — — — — — — — —

Того дня гомоніло ціле село, що Іван не дістав відпущення гріхів:

— Господи! Та якже він буде їсти святу паску без сповіди?

— От окаянний! Через дурну жінку, та запропастив душу на віки.

— Вона зачарувала його! Чарівниця. Таж тут видно, що це якась нечиста сила...

— Пек її осина!

Повернув з церкви, як темна ніч, як осінь.

— Івасику! Чому ти такий невеселий? — питала ласкаво.

— Не питай! — ледви промовив.

Сіла біля нього на лаві, приголубивши ніжно, пестливо почала просити:

— Голубчику? Скажи мені, чого ти сумний? Любий мій!

Глянув у її ясні, тихі очі і ще дуще посумнів, як темна хмара.

— Ксьондз не дав мені розрішення. Хоче, щоби я тебе покинув. А я сказав, що краще вічні муки, ніж тебе покинути.

— Спаленіла як рожа. Мовчала. Схилила головку йому на грудь і заплакала, заридала.

Успокоював її, пестив як дитину, сціловував її сльози із віч — а в його очах також блестіли перлини. Того вечера Іван пішов до корчми, напився з парубками і в пяному стані побив до крови одного господаря. Сам повернув вранці до дому також скрівавлений, побитий.

— — — — — — — — — — — — —

Заграли радісно церковні дзвони, розбиваючи тишину, розтинаючи сріблистими мечами кирею ночі.

Розсміялися дзвінки на дзвінниці веселими співами, розлилися над нивами, потоками, гомонами радісними сповіщаючи велику новину:

— Христос воскрес!

Радуйтеся... веселіться людіє — Христос воскрес..

І ціле село, наче великий рій пчіл до улия, спішило до церкви.

Грають, грають воскресні дзвони.. несуться богомольні Христопоклонні пісні... гремлять моздіри і самопали та рушниці. А цілий майдан засипаний писанками, печивом і всякою господньою благодатю.

А люде стоять, а люде пливуть як хвиля, а на серці у них так легко, так любо, так солодко — що хочеться обняти брат брата... поділитись із цілим світом радістю та вдовіллям...

А ціла матінка природа радіє, тішиться, розсміяна, молода і прекрасна... здається, що зелені бруньки на верболозах, голубі та білі первоцвіти сміються і хиляючи головки у поклонах шепчуть вітрам велику новину:

— Христос воскрес!

— Во істину воскрес! — шумлять вітри підгірські, лагідні, весняні вітри.

І жайворонок зачуває ту новину... підлітає високо до небес і голосить і щебече... що:

— Христос... Христос воскрес...

Тільки Іван та Марійка хоч і прийшли вони під церкву, хоч принесли повні коші богатого печива, то чомусь не радіють і не веселяться, так як давними роками.

Станули обоє під церквою — такі чужі, далекі, незнані між людьми, мов би з далеких країв прийшли.

І бачуть вони, як люде витаються, христосуються, щиро сердечно. І знають вони, що до них не підійде ніхто, не закличе дружньо: „Христос воскрес!“ бо вони „жиють на віру“ і не дістали причастія святого.

Вийшов із церкви священик... вийшов між своїх вірних, як пастир поміж стадо... вийшов під радісні гомони дзвонів, під співи, що йшли із соток селянських грудей, співи прості, та щирі і глибокі, як душа простолюдя. Вийшов і благословив святими дарами ціле село, своє стадо, що упало на коліна, як скошена трава... на покоси...

А духовник стояв розмолений, зворушений... могучий у своїй силі і власти і піднявши високо золоту чашу над народом благословив його.

І коли він звернувся на схід, то як раз у ту мінуту виглянуло ясне сонце зпоза гір і цілуючи своїм промінням золоту чашу... пресвяту чашу наче сміялося, раділо... мов кликало безслівно зпоза лісу цілій вселенній:

— Христос воскрес!

І ясність розлилася по нивах, полях і душах цілого народу.

Але в цю хвилину хтось поза плечима Івана, та Марійки шепнув:

— Не знати, як Іван буде їсти свячене яйце без сповіди?

Іван аж клякнув — не був у силі стояти...

Греміли моздіри... гамірно розривалися дзвони, стелилися пісні .. йшли як повінь... заливаючи серце усіх...

І душа Івана линула кудись, блукала, била крилами об пороги тайни, не могла відчинити брам... вертала на низини, сумувала.

І нагло із соток грудей загуло:

— Да ісчезають грішници,
Яко ісчезаєт дим,
А праведници
Да возвеселяться...

Іван почав із другими також співати ту пісню але нагло урвав її... бо відчув, відчув, що він не праведник — він на великдень без сповіди святої...

Глянув на Марійку і чомусь ненавидів її в цю хвилю цілою душею.

— Я через неї запропастив душу — мигнула йому перший раз думка ..

Вертав до дому із свяченим, не озиваючись до Марійки ані словом.

Ішов заслуханий в гомони дзвонів і смутну пісню своєї душі.

Вернули із церкви до дому. Марійка покраяла свячене яйце на тарілку і подала Іванові. Він взяв

кусочок яйця до руки, тримав його довго перед собою а опісля поклав назад до тарілки.

Сів на лаві і закривши обличчя руками задумався.

— Чому ти поклав свячене яйце, чому не їси?

Мовчав.

— Лишенько моє! Що це з тобою, що ти скриваєш перед мною?

Мовчав.

— Іване, серце моє... Чому це ти не похристосуєшся зі мною...

Не дивлячись на неї відповів тихо, жалісно мов дитя, що жаліється матері:

— Марійко! Я не можу... не можу без сповіди... без причастія їсти свяченого... Нехай це забобон — але я... я не можу. Краще зовсім не їсти.

Не знала що відповісти. По хвилі:

— Марійко!

— Що?

— Ти знаєш, що нам годі завжди жити без людей.

— Я і сама знаю.

— Краще цілком не жити, ніж йти проти всіх.

— Знаю. Давно так думаю.

Взяв молитвенник і молився.

Вона розуміла, що щось станеться.

* *
*

Біля церкви, на майдані гралася сільська молодь гаїлки. Весь цвіт села станув у хороводах.

Рої дівчат у барвистих строях вилися віночками попід зеленими липами, юрба дітей розсипувалась по узгірю хрещатим барвінком.

Пісні, крики і сміх зливалися із невтомними голосами дзвонів, що не вгавали цілий день.

Священник стояв також під церквою і вдоволеним зором приглядався грі. Його три донечки молоді, чорнокосі циганочки, учениці ґімназії Маруся, Стефа і Таня вели також хороводи із дівчатами, співали Зельмана, в чому допомагала їм русявенька Галюся дочка сусідного священника, весела, співуча як соловій.

Священик любив раз до року наблизитися до народу і був вдоволений, що його діти бавляться із селянами.

Навіть сам часом підтягав своїм міцним, чистим баритоном:

— Воротаре... воротарчику
Утвори... утвори воротонька
Ярої, ярої пшеничоньки
Красної, красної дівчиноньки.

В цій хвилині до нього приступив несміливо Іван:

— Отче — я до вас із просьбою.

— Що сталося?

— Хочу висповідатися...

— Не дам причастія...

— Я... я хочу... Я постановив покинути жінку.

— Слава Богу, що ти отямився! О, який я радий! Ходи до церкви... Завтра запричащаю! А як смакувало свячене яйце?

— Я не міг їсти свяченого.

— От бачиш, що то совість! Слава Богу!

Почалась сповідь.

. . . .

Іван перший раз поцілував в руку священника. Після сповіди у великодний понеділок Іван покинув Марійку.

Ціле село полюбило їх знову, всі заговорили, що вони „поправилися“.

Іван не міг господарити сам і оженився із старою вдовою, тільки тому, що була богата.

Хоч з цеї пори Іван запивався в корчмі дуже часто, хоч в пяному стані плакав за Марійкою, хоч побивав свою жінку що дня зараз по шлюбі, то ціле село було вдоволене, бо шлюбну жінку на селі кожний бє, тай Іванови можна.

Старі ґазди поважали його, бо він вже не жив на віру і „поправився“.

Марійка також не була в силі сама господарювати, попала в довги і половину маєтку продала жидам.

Хоч вона збідніла, постарілася, то все таки дальше чомусь не любила людей, хоч вони в церкві вже давали їй свічку так само як Іванови.

Одного дня Марійка занедужала тяжко, тай померла.

Перед смертю закликала Івана до себе і останками сил шептала йому побліддими устами:

— Іваночку! Я вірю, що ми обоє могли бути щасливі, але лихі, нерозумні люде розігнали нас. І чує моє серце тут перед смертю, що Бог не такий сердитий, як казав ксьондз; я чую, що він ліпший від людей і що бувби нам все простив і так простить... О, я чую... Я вірю, що Бог добрий... милосерний... Бог ліпший, як люде, як сповідники...

Марійка померла, а Іван плакав за нею, як за своєю жінкою.

І від тоді знову чомусь зненавидів ксьондза та людей і перестав ходити до церкви.

І сьогодні ще називають його люде „відлюдком“ і безбожником.

Середне, Великдень 1922.

СВЯТИЙ ВЕЧІР ГАЛИЧАН В ОДЕССІ 1920 р.

(Із щоденника).

Святий вечір...

Армія вигнанців в аґонії.

Нагадує вона могутню горду львицю, втягнену зрадливим підступом в тенети, раневу, конаючу.

Втихає голосний її рев, що сіяв колись пострах між ворогами; Лише від часу до часу слабий рух чи стогін нагадує, що армія-львиця ще живе, ще бореться із смертю.

Частина армії в лічницях загнана туди всевладним богом тифом, частина на фронті гине від братніх і ворожих куль за чужу справу, а мене загнала доля в „Дім виздоровців“ в Одессі — над самим берегом моря.

Надходить вечір, закрадаються сумерки як злодії.

З високого будинку над самим береґом моря виходить „гусаком“ сотня галицьких стрільців, з їдунками в руках.

Один за другим, один за другим як тіни, як примари сонні.

Молоді обличчя покриває трупяча блідість, запалі очі чомусь нагадують темряву і смуток свіжо викопаних могил... На кожній стрілецькій скрані недуга залишила тавро своє.. Смерть покинула свій знак: Вониж тільки що вирвалися з обіймів смерти, вийшли з лічниць.

На цілу сотню не побачиш одного здорового обличчя, усміхнених радісних очей. Смуток... туга... і смуток.

Подерті, витерті австрійські „мантлі“ зімняті, покорчені у дезінфекції, обшарпані, часто кулями подіравлені шапки. Ціла сотня нагадує скорше громаду жебраків ніж відділ борців, перед якими недавно тремтіли ворожі полчища.

Станули в рядах на подвірю і ждуть.

— Вечера готова! — крикнув замазаний, закурений кухар виходячи з варехою з кухні.

Стрільці підходять до кухні втомленою, вялою ходою, чергою набирають горячої зупи до їдунок, кожний бере до рук надігнилого селедця. Сотня вертає сходами до своєї кватири — тихо без слова.

На подвірю лишається тільки отаман Гоффман, який розмовляє із старшинами про вибух повстання, про Павленка, Шепеля і про відворот армії Денікіна.

Я іду зі стрільцями. Обширна саля. Ціла домівка покрита брудною, стухлою соломою, яка служить стрільцям замісць ліжок.

Стрільці сідають на соломі, підстаршини розміщуються біля столика збитого на борзі з дощинок. Начинається „свята вечера“.

Мовчанка причаїлася в кімнаті, мовчанка засіла між стрільцями, як якийсь гість чужий, зловіщий і таємничий. Ця мовчанка давить груд, лягає лявіною на душі, гарпунами розриває на шматочки серця.

Усі мовчать. Але читаю у стрілецьких очах, чую в придавлених, спинюваних зітханнях, що в обіймах цеї мовчанки крівавиться із лютого болю сто молодих сердець.

Тишина, тишина — лиш сумно дзвонять ложки об бляшані їдунки.

І нагло паде голосне слово, розбиває тишину, як молитву, як камінь кинений у каламутне озеро:

— Не знати, чи наші там в Ґаліції вже сіли до вечері? — питає молоденький, блідолиций Гуцул. В його словах тремтить смуток, як на пелюстках цвітів роса.

І слова його пронизують наші серця чимсь гострим, пекучим... Хоч цей стрілець сказав слова, що горіли вогнем і в наших грудях, що дрожали і в нас на устах, ми чомусь сердиті на стрільця.

— Ех, не згадуй! Не задавай серцю туску! Мовчи лучше! — відповідає сердито похмурий, довговусий „десятник“ кидаючи з досадою ложку на стіл.

Молоденький Гуцул замовкає, з тихим зітханням підходить до вікна і довго, довго дивиться на безмежне, широке море, що дрімає сонно, нерухомо вколисане піснями вітрів.

— Гей, гей! І хто би був перед роком сподівався що ми будемо ці свята святкувати тут, над морем, в Одессі — озивається і пан десятник.

— А минулого року я був дістав з під Львова вурльоп. Гей раділи мої родичі і моя дівчина, що я був по козацьки вбраний! — додає хтось із стрільців.

І знов понура мовчанка царить в кімнаті, як тінь. Я знаю цю мовчанку. Бачу силою уяви, як сто молодих стрільчиків посилає свої мрії на крилах туги туди за Збруч... під рідні стріхи до батьків, матерей, дрібних осиротених дітей і покинутих дівчат.

— Ну щож! Годі хлопці сумувати! Дасть Бог — на другий рік будемо у Львові у ріднім вільнім краю.

— Будемо! Мусимо бути! Хиба немає Бога ні правди на землі — із запалом озивається молодий Гуцул, що до тепер глядів на море.

— Смуток нам не допоможе! Що Бог дасть, це буде! От ліпше заколядуймо дещо!

— Так, так! Нехай почує Чорне море нашу коляду. Воно ще мабуть від віку не чуло галицьких коляд! Колядуймо! просить Гуцулик.

Хтось споміж стрільців почав захриплим голосом стару українську коляду, йому завторували инші і над берегами, понад яри, понад запінені хвилі Чорного Моря полинула сумна пісня вигнанців:

Бог предвічний народився...
Прийшов днесь... со небес..

Смуток торкається мойого серця своїм чорним крилом, груд мою пронизує стрілою якась тиха, німа туга... тремтячі звуки коляди женуть мене мов батогами з кімнати над море на простір. Не можу слухати коляди, не можу глядіти на моїх товаришів не-

долі, не винесу їх сумного зору. Щось давить, дусить мене в цій кімнаті напів живих людей... що страдають в навечеря народин мученика за любов і мир на землі... якого і досі нема..

Виходжу на високу, стрімку кручу, що зніма-ється стіною над дрімучим морем.

Сідаю на лавці прибитий і сумний.

Передімною море — безкрає і таємниче — як душа людини. Злилося воно в обіймах із чорною темрявою, закуталося у покривало імли і хмар... і тремтить, тремтить під поцілунками вітру, дрожить як перса дівчини у роскішному сні.

Часом вигляне місяць зпоза хмар і тоді море іскриться міліонами барв, грається безлічю пустотливих хвиль, сміється, гомонить і плеще цілуючи високі скелі підомною.

І з шумом надморських вітрів, із гомонами стрілецької коляди лине моя мрія у рідний край.

— — — — — — — — — — — — —

Тямлю: Я ще дитя... маленький, кучерявий хлопчик...

Старенька моя добра матуся порається коло печі, а я із братчиком заглядаю у віконця, чи не мерехтить уже зоря на небесах... Мені так радісно і скучно... так хочеться діждатися вже вечера... а зорі на небі не видно, ой не видно.

Нарешті! Зійшла! з радісним криком я зіскакую з лавки і біжу босими ніжками до стодоли, до мойого батька. За мною біжить крик мами: „Ой шибенику! Та де ти босяком побіг?“

Але я не зважаю на ніщо. Я вже в стодолі...

— Тату! Тату! Давайте сіно, „діда“ бо зоря вже зійшла! Оченята сияють радістю, а маленька, червона від холоду рука показує батькові зорю на небосклоні.

Батько добродушно усміхається, гладить мене по кудлатій головці, бере „діда“ і іде до хати без шапки, повтаряючи слова молитви. В його очах відбивається спокій, якась неземська радість і молитовний, святочний настрій, натхніння — який можна ба-

чити тільки в очах побожних, віруючих селян. Холодний вітер розвіває його сиву, гарну чуприну... Очі його звернені кудись високо... високо... до небес...

Батько входить в кімнату, розстелює солому під столом, а пахуче сіно на столі. Я з братчиком влазимо під стіл і на весь голос співаємо:

„Квок, квок, сто курок
А один когуток,
Бу ме! Бу...

Моя матуся видно вдоволена мною, бере мене на лавку, одягає в чисту сорочку, миє головку і випитує:

— А ти знаєш, яке нині свято?

— Знаю! Ісусик сі народив в стайни!

— Файний хлопчик! Мудрий! Правда тату?

Вечера... пісні і настрій, який тільки панує в сельській родині на святий вечір. Батько оповідає як то народився Христос, як співали йому ангели „Слава во вишних".

І здається... що тепер в душах наших співають архангели свою пісню про радість і мир... так радісно і мирно на душі.

А потім ніч — о північі ідем до церкви... Палають сотні свічок... заливають хвилями багрового світла маленьку, деревляну святиню...

Із соток селянських грудей злітає пісня, як бистрокрила птиця, пісня могуча, проста, щира, як душа і серце гречкосіїв...

„Рождество Твоє Христе Боже наш!
Возсия мирови світ разума..."

— — — — — — — — —

А така ця пісня всесильна, що мертвих повинна би з гробу воскресити, а така якась радісна, що найбільший смуток може із серця зігнати — а така горда та нестримна, що двигає всі душі наші кудись у невідомі країни, у неземні сфери... там... де лише віра і любов...

Гей, кажіть собі мудрці і фільозофи, що це все пересуд і забобон, то я не віддавби одної пісні „Рождество твоє“ за всі науки про світ матерії, в якій не має місця ні корму для душі, серця, в якій панує холодний мозок і сліпа сила, з якою вислано духа на вигнання. Гей... безсильні ви фільозофи і марні супроти одної коляди.

А мені вирвано ті блаженні хвилі, які я проживав що року під рідною стріхою! Не нам вигнанцям мріяти про тихе щастя в сімї... про радощі родинні...

Десь там у низенькій сільський хатині сидить старенька матір, згадує мене, найдорощого сина... А син не прийде, ой не прийде, бо на марно слова Христа, на марно його мука, смерть... Як колись, так тепер панує злоба і ця злоба прогнала нас з рідної землі на смерть, скитання, тугу і недолю... Вже рік не має моя мати вісти від менэ... Може вона не живе... може померла не діждавшися свойого сина... може умирала з болем в душі, проклинаючи холодними устами ворогів, що прогнали сина...

І тиха, горяча сльоза пливе по мойому обличчю і кане у Чорному морю, що сміється безжурне, невгомонне. А в груди — бушує гнів — як те море.

І мовкне все в душі — лишається тільки безмежний жаль до ворожого народу, що прогнав нас, розділив кордоном від наших рідних. О, Христе! Деж Твої заповіти, Твоє царство Боже на землі?

І знов озивається пісня коляда... в домі виздоровців...

Берегами йде двох офіцерів Денікінців з паннами... підспівуючи. Зачули стрілецьку коляду.

— Кто ето пайот?

— Ето Ґалічанє!

— Ах Ґалічанє! Ізмєннікі! Сволоч мазепінская!...

І слова ті бють мене по серцю як каміння.

Грізно, грізно шумить, клекоче море, грає свою віковічну пісню... буття і руху.

А йому в акомпаніямент линуть, гомонять звуки коляди нещасних вигнанців — звуки благаючі, сумні... як молитва, як скарга до Бога:

— Глянь оком щирим
О Божий Сину!
На руську землю
Руську родину..

— — — — — — — — —

Вертаю до касарні... Буйний надморський вітер шарпає і похиляє до долу одинокий в Одессі, завішений над домом виздоровців український прапор...

А море шумить, а море не вгаває... і не вгаває наш біль... біль вигнанців.

Одесса, 1920.

ЛЬОҐІКА МАРСА.

Герой мій це був син Верховини. Називався Івась.

В душі його відбилася краса і чари вітчини так як відбивається віття прибережних дерев у плесі вод. Він нагадував радісний ясний поранок на провесні: жвавий і бистрий, як вільношумні гірські потоки, часами задумчивий і мелянхолійний, як шум соснових борів Верховини під осінь.

І взяли його до війська.

Коли до низької гуцульської хатини чорною галкою прилинула зловіща, вістка що Івася „забрали“, то старенька мати заплакала, заголосила жалібно-тяжко і вдарила об стіл головою: — Ой, не мойому синові кріс важенький носити, ой не мойому Івасеві цісареві служити, ой не мойому сизому вірлові у касарняній неволеньці жити. Деж вільному буйному вітрові покірним і слухняним бути?

Але взяли Івася і загнали у далеку чужину, понесла його каламутна хвиля війни далеко від рідного краю, як несе мутна ріка калиновий листочок у невідомі сторони. І одинокою мрією Івася було вирватися на волю, одиноким бажанням покинути касарню.

Яке йому було діло до всіх фрайтрівських мудрощів і капральських наук? Не слухав їх, не цікавився ними, хоч карали його і мучили за непослух.

Коли на полі вправ пан капраль викладав стратеґію і воєнні пляни та хитрощі, розставляв варти на горах, тоді Івась задивлений десь у далечінь думав тільки одно: „Чому людина не соромиться убивати людину? Чому нам в школі і церкві силою вповє держава любов до ближнього, пошану до життя людини, за марну кривду грозить карами, і ця сама держава

учить убивати міліони людей, підносить братовбійство на педесталь культу, науки і мистецтва, яким ці шабледзвонні різуни чваняться і глядять з погордою на людей, що бридяться крови?“.

А коли пан капраль гнав чету в темні ліси і викладав про ріжні засідки, лісові напади, то Івась леліяв тільки одну мрію: „Гей як чудно булоб сидіти в лісі в тіни ось цих дубів із томом Рабіндраната Тагора, Метерлінка, чи Верлєна в руці? Чи діждуся я коли такої роскішної хвилини?“

І так минали дні за днями, місяці за місяцями, його товариші вибилися в офіцери а він був і досі „залізним однорічником“ мусів коритися фрайтрам через свою любов до Метерлінка, Верлєна, Тагора і ненависть до „Dienstreglam'и“.

І як вислано його на італійський фронт, він налякався зразу, зажурився, але опісля зрадів: „Принайменше вирвуся з касарні, побачу світ, відвідаю прекрасну Італію, колиску поетів; може удасться попасти в полон і примістититися між Італійцями.

Снував золоті пасма мрій про мандрівки по руінах Геркулянум по звалищах Помпеї. — „Пізнаю італійський нарід, налюбуюся чарами природи, відітхну воздухом горячого півдня. Боротися на фронті я рішучо не буду: Що мені завинили Італійці? В першому бою я перейду на бік „ворога“ в полон. Нові емоції, нові враження ждуть мене, нові джерела душевних роскошей. Так мріяв Івась. І на війну глядів він оком поета, жадібного вражінь, переживань і серед воєнного бруду, в якому був змушений жити він дошукувався проблеску краси, поезій і серед безводної пустині шукав оазних джерел іллюзій.

— — — — — — — — — — — —

Станувши на кордоні Італії він дізнав цего вражіння, що прочанин, який по довгих трудах, походах, мандрівках побачив вимріяний Єрусалим. Він жеж так віддавна любив Італію, хоч не знав її, любив за поезію її величньої минувшини, за красу передтисячелітних подвигів, за роскіш і пишність вдачі її синів. Тепер вчинивши перший крок на італійських шляхах — він відчув дивне зворушення, релігійний підйом духа, немов на порозі храму. Найменша деревинка ви-

давалася йому чимсь незвичайним, чарівним, дорогим. Ішов розпромінений в рядах потомленного, байдужого до всего вояцтва усміхаючися радісною усмішкою щастя і вдоволення. Його манила природа так відмінна від нашої, ті безкраї скатерті огородів мережані виноградними візерунками і орнаментами, вишиті рядами морвових і фіґових дерев, перетикані плакучими задумчивими кипарисами, що знімали свої худощаві руки до небес в якійсь тихій мовчазній молитві.

„Rast!“ — кликнув капітан і весь спітнілий втомлений баталіон поклався в ровах, в тіни морвових дерев, як підкошений лан зеленої отави. Івась довго любувався ніжним настроєм італійського краєвиду, його душа спивала солодь роскішних почувань, які в дарі дає тільки огладання лиця Бога-природи; опісля виняв з „хлібника“ пімнятий свій зшиток і поклавши його на торністрі почав писати, переливати невидимі задушевні настрої у видимі форми вірша, почав вичаровувати чарами уяви свої мрії, думки і розстелювати їх дрібними словами на папір... на вічну память для людських поколінь. І вірш його плив свобідно, вільно як свіжа струя з жерела, що скрилося між цвітами й папоротями:

„Витай. Італіє, витай,
Колиско муз, пісень дитино.
Йду з крісом я в твій любий край
Прости мені, чудна країно!
Витай, Італіє, витай!
Цілую землю, пил дороги,
Якою йшов в далекий край
Безсмертний Дант до перемоги.
І може прийдеться мені
В бою синів твоїх вбивати.
Італіє! Прости — я раб
Що йде по наказу вмірати.
Витай, Італіє, витай!
Колиско муз, краси дитино!
Йду з крісом я в твій любий край
Прости мені, чудна країно!

Скінчив... і заслухався в далекий гомін реву гармат, що долітав з полудня, з над Пяви.., і важко стало

йому на души: За що? Пощо боротьба? Яку користь буде мати наш Гуцул коли ми здобудемо хочби цілу Італію? Що провинив Італієць супроти Бойка нашого, що він покинув зелені гори і аж тут забрив і пішов над Пяву умирати?

„Auf! Weiter marschieren!“

Ішли селом. З мурованих камяних домів вибігали діти, дівчата, селяне Всі вони ненависним оком поглядали на Австрійців, зненавиджених розбишак, злодіїв, що забрали у їх країну, стоптали волю салдатськими ногами і прогнали братів ген поза Пяву. Тепер вже над Пявою йшов третий день великий бій, були чутки, що австрійська армія розбита відступає назад. Тому всі Італійці з напруженням вижидали своїх, наслухували гомонів боротьби і проклинали Австріяків.

Коли баталіон переходив біля школи, то маленькі дівчата заслухані в гук гармат паленіли з радости, що Італійці вже блище, а одно дівчатко чорне і кучеряве як циганча не вдержало і обявило свою радість в голос: показувало рукою над Пяву, незрозумілими словами пояснюючи, як то машерує їх славний ґенерал Кадорна і як завтра всі Австріяки втікатимуть за Альпи. Івасеві подобалася сміливість дівчини, він приступив до неї бажаючи їй дати шматок шоколяди, але дівча налякалося і втекло.

— Боїться мене! Думає що я прогнівався за її симпатії до Кадорни! Ех, маленька, як би так всім залежало на поневоленню твоєї країни як мені, то не булоб війни! — подумав Івась ідучи дальше. А чорнооке дівча скрилося за хатою і кричало щось за Австріяками, грозило, проклинало. Івась розумів тільки одно:

- General Cadorna!

Bestia Austriacco!

— — — — — — — — — — — — —

Прийшли до села Сельвіс біля Удіне і розкватирувалися. Прийшов наказ, що баталіон лишається в запіллю для залоги і вишколу ще на 3 місяці.

Зрадів Івась: „Поживу між Італійцями і вивчу трохи їхню мову!“ — думав він лягаючи з товаришами в стодолі на спочинок.

Рано вранці вийшов із стодоли на подвіря. Господар дому старий, сивоусий, кремезний Італієць глянув на него зпідлоба і щось забурмотів сердито.

— І цей ненавидить мене! Як би ти знав, старче, як мало ненависти а як богато любови до твойого народу і землі є в серці „ворога,“ що стоїть перед тобою! — думав Івась.

— Boun giorno! — кликнув як найсердечніще до старого (Ці два слова він вивчив із словника).

Buon giorno! — відповів гнівно старик. Він знав, що як Австр як каже „Buon giorno“, то певно йде реквірувати коні, корови, або збіжжа. Івасеві хотілося щось поговорити із стариком, він сказав кілька латинських слів виучених в ґімназії, але Італієць розвів тільки руками:

Non capisco austria o! *) Його видно розсердила влізливість Івася, бо махнув рукою, блиснув гнівно очима і пішов в город, обривати фіґи з дерев.

Івась знехочений до дальших спроб розговоритися по латині, сів під стодолою, взяв словник італійсько-німецький до рук. І з цеї пори цілими годинами до уха старого Італійця долітало монотонне і настирливе: Il pan- = хліб, buono = добре, Signorina = панна.

Одного разу старий Італієць вертаючи з городу усміхнувся добродушно, недовірчиво: Йому заімпонувало очевидно це, що Австріяк учиться по італійськи.

— La lingua italiana molto bella! **).

— Si si, molto bella! ***) — радісно відповідає Івась.

Старий поглядає здивовано, що це Австріяк хвалить його мову? До тепер він чув тільки, як Австрійці повторяли заєдно:

— „Austria buona, Italia cativa“. †)

Італієць тепер вдоволено усміхнувся і несміло подав Івасеві найкращу, доспілу фіґу. На його лиці явився вираз якогось дружнього розніжнення, вираз який можна бачити у людей, що по непорозумінню найшли спільну мову, зрозуміли себе і дещо соромляться попепередніх слів і гніву.

---

*) Не розумію по австрійськи.
**) Гарна італійська мова.
***) Так, дуже гарна.
†) Австрія добра, Італія зла.

— Grazie! — дякував Івась подаючи старому папіроску.

Старик балакає щось довго, розводить руками, Івась розуміє тільки що його ограбили жовніри і бажає всіми силами висловити співчуття, переконати старика, що не всі Австріяки грабіжники.

La guerra brutta! Bestia Autriaco — лає Івась своїх земляків, щоб переконати старого про своє вороже відношення до війни і Австрії.

Італієць не тямиться з радощів, усміхається, щось говорить і дає Івасеві дві фіґи.

З хати виходить маленький 7-милітний синок господаря і здивовано, несміло приглядається незвичайній картині: Його батько частує Австріяка фіґами! Нечуване! І папа не боїться Австріяка, цего страшного ворога? А чомуж цей самий папа учив мене ненавидіти Австріяків всею душею і колись мститися за наші кривди... кривди Італії?

Так думає хлопя.

Але що за чудо! Австріяк кличе хлопчика до себе, гладить його по головці і дає йому шоколядку. Хлопчик збентенжений, заляканий не хоче брати чеколяди, але лакімство, запах смакощів поборюють навіть страх. Хлопчик бере шоколяду, каже боязко „grazie“ і біжить дрібонькими, босими ніжками до мамусі почванитися дарунком від „nemica“ (ворога).

З цеї пори старий Італієць що дня зустрічався з Івасем, частуючи його овочами, молоком, а одної неділі навіть запросив на чарку вина, хоч передтим всім Австріякам, які бажали купити вино, він відповідав одно і те саме: „Ella non a del vino. Austriacchi hamo mi tutto derubato *)

Тепер вино добуто з криївок, цілий вечір сидів Івась з господарем при повній чарці і заглядаючи до словника розмовляв з Італійцем мішаючи латинські слова, демонструючи часто думки міґами, рухами і т. д.

На велике вдоволення сконстатував, що Італієць розуміє його хоч в части.

Івась старався тепер пояснити, що він проти волі пішов на війну проти Італії, виявляв всю свою нена-

---

*) Немаю вина, Австріякі все ограбили.

вість до війни, до Австрії, любов до Італії, виявив йому свої надії на недалеку революцію і визволення Українців з австрійського ярма.

Sono amico del Italia *) — повторяв Івась і старичок повірив в кінци, що цей Австріяк такий друг Австрії і приклонник війни, як він сам. Це зблизило їх остаточно до себе; Італієць бачив в ньому щось рідного свойого.

Одного дня прийшли австрійські офіцири реквірувати збіжжа до Італійця й Івасеві удалося відвернути це лихо від господаря при допомозі товариша, що належав до реквізиційної комісії. Вдячности Італійця не було границь. Ціле село знало про дружні відносини Івася до Італійців і всі селяне любили його. Популярність його зросла до того степеня, що їдучи вулицею він чув нераз як діти, молоді дівчата кликали заглядаючи з хат, з городів: Aspiranto Giovanni veni subito **).

Івась почував себе серед Італійців щораз краще.

Як Івась одного дня відвідав свойого господаря. запримітив в кухні й кімнатах деякі зміни: Стіни були вибілені, долівка заметена; стара господиня бігала біля кухні, жарила, смажила, припікала ріжні смакощі.

— Що сталося? питав Івась.

— Дочка приїзджає! Дочка наша, учениця музичної школи, що вчилася в городі Удіне, повертає до дому. Наука перервана воєнними умовинами і дочка покидає город приїзджає до нас, на село.

Приїзду господаревої дочки Івась не бачив — був на вправах.

Вечером він швидко передягнувся в недільний стрій і пішов до господаря у відвідини. Застав цілу сімю при столі. Між господарем а господинею сиділа — вона — дочка. Коли вона встала з ним привітатися він бачив її в цілій величі, красоті і приманчивости постаті.

Вула висока, дебела і струнка як молодий виплеканий кипарис. Стояла всесильна і могуча в своїй певности і свободі, яка знаменує тільки красунь

---

*) Я приятель Італії.

**) Аспірант Івась, ходи сюди!

і манила, будила подив правильністю рис лиця, живістю і палом своїх віч.. мягкістю жіночих ліній тіла.

Щось клясичного було в лініях цілої постаті, щось, що нагадувало римські статуї Венус, щось що приневолювало уяву Івася линути тисячі літ назад.. на вулиці Риму в юрбу розбавлених дочок патриціїв

Ще при вході Івася, вона обкинула його привітним соромливо-обіцюючим поглядом і її очі за весь час неначе говорили: „Я знаю тебе, мені батько оповідав про тебе, ти мені подобаєшся!“

І коли Івась вдивлявся в її чорні, глибокі як море очі він відчував, як щемить його серце, як вяне із солодкого болю, якого не зазнало ніколи, як полонить його, приковує на віки ця красуня, про яку він досі чув тільки в казках, бачив в рожевих мріях; відчував як стелилася його душа її до стіп як клонився покірний раб, римській королівні А вона усміхалася як ранішна зоря... розсипала розсівала проміння палкого зору. Говорила богато, він розумів дещо, розумів що її душа рветься до науки в город, до школи, яку на жаль замкнули замінили в лічницю „прокляті Австріяки“.

Він мовчав... глядів на неї без слова і душа його вже молилася її божеській красі.

На прощання вона дала йому вдарі зоряний усміх, кинула в душу дві іскри і з своїх чорних очей і милозвучне як акорд мандоліни: Buona Notter! *).

Івась заснув аж над ранком. Снилася йому божеська Джіоконда: Стояла над його вояцького постелею в стодолі і повторяла солодко і любо і ласково:

— Між нами буде любов... я люблю тебе...

Збудив його пан фрайтер:

Auf! Лінивий фрайвілліху!

Сидів у неділю в садку в тіні фіґових дерев заслуханний в музику монотонного жужжання цикад. Дивився на пасма далеких альпейських гір, що лежали на півночі велитенськими луками скупані в ранішній милі як діти... яких після купелі вкриває мати природа білими, сріблистими пеленами хмар.

Поглядав на далеке Монте Санто, кріваве Ґабріельо покрите могилами Монте Кук і думав про рідний свій край, про Верховину.

---

*) Добраніч.

І нагло зпоза виноградних кущів, майнула мармурова стать Джіоконди.

Стояла на ґанку, поглядаючи в його бік і манила його чарівною красою. Доглянула його, їхні очі зустрілися і вони сказали собі більше, як сказав я читачеві в цілому оповіданні.

Обернулася — зникла — як метеор.

Знав — вона скрилася в кімнаті.

Дивився на вікно: відслонила заслонку і помітивши, що він слідить за нею зором, закрила вікно — але він знав, відчував, що вона стоїть за вікном, глядить на нього бистрим своїм оком, заглядає на дно душі, закрадається в тайники серця.

Удавав, що читає книжку, не звертає на неї уваги. Оглянувся — і бачив, як заслонка упала знову; зловив очима на момент образ її розсміяного личка — і цікаві ласкаві очі — розніженої кіточки.

Заслонила вікно... і з кімнати до саду полинули її усміхи як стадо голубів білокрилих:

— Ха-ха... Ха-ха! Хі-хі!...

— — — — — — — — —

— Клянуся моєю тугою за любовю, — що я люблю її і що я мушу цілувати її рожеві уста! — присягав собі Івась в души.

— — — — — — — — —

Вечером застав її в кімнаті саму. Заговорили з обоє відчули, що вони собі вже близькі, рідні мовби бналися роки, відчули як ця остання розмова душ вез слів через вікно внесла у їх взаємини щось нодого, любого, як навязала поміж ними золоту невиниму витку, що єднала їх... обкинула недозримою уіттю, в якій вже боролися їхні души... змагалися а солодкому, чарівному зусиллю. Вона говорила — слова її кликали до себе, манили благанням любовних чарів, приманою роскішних безсловних обіцянок.

Якась дивна сила поривала їх.. притягала в обійми, як притягаються дві далекі зорі силою невідомих стихій. Як вечірний присмерк заглянув до кімнати; не знати як і коли він цілував її алябастрові руки, сочисті як достигла вишня уста, і обіймав стан — живої Венус. А вона відповідала поцілунками, палкими і похітливими.

Гей, хто не цілував уст палкої Італійки, цей не знає, що значить роскіш поцілунку. Вони майже не

говорили нічого, не розуміли своєї мови, але порозумівалися на одинокій мові, що є спільною для всіх народів і віків — на мові кохання.

— — — — — — — — —

Довго в ніч сидів Івась над своїм сшитком. Його збірка поезій збогатилася таким віршом:

„Ой лиш три тижні
Три дні, три ночі
Блукав самотно я в цій чужині
В тиждень четвертий чорненькі очі
Вже цілував я — гей сіньоріні.
Не розумію її ні слова
Міркую як то „люблю“ сказати,
Алеж пощо нам пуста розмова?
Таж мовчки можна теж цілувати“.

— — — — — — — — —

Свідомість цего що його любить Італійка, дочка великого народу, збільшувало силу його почувань, її знова мило вражало це, що її любить чужинець, що вона покорила серце „ворога“.

І почалося для Івана життя радісне, чарівне як казка, яку шептала йому мамуся колись над колискою... казка про закляту, прекрасну королівну.

Зустрічалися що дня. Вона співала йому італійські пісні палкі і чарівні, як вона сама, втішала його піснями бою і кохання...

А він заглядаючи в словник, оповідав їй про свою любу Україну, показував на сині верхівя альпейських далеко-мрійних гір і казав, що він народився і жив в таких горах, тільки кращих, дорогих рідних Карпатах.

Одного разу вона поїхала в город і повернувши з відтіля, прибігла до його розсміяна, радісна і показала великий ілюстрований італійський журнал.

— Ucraina! Ucraina! — кликала вона, показуючи йому якісь картини в журналі. Поглянув на журнал і побачив портрети членів Центральної Ради, Грушівського, Винниченка і знимку дефіляди української дивізії перед старшинами.

І забилося серце молодця на вид картини з рідного краю, так як билося серце синів Ноя на вид першої оливної галузки принесеної голубом.. з над

безмірних розбурханих вод потопу... Це була перша вістка з рідного краю.

Вона читала в журналі статті і він розумів, що на Україні кипить боротьба, боротьба за волю, а він відірваний від світу, загнаний далеко від рідного краю не всилі кинути свій труд на престолі батьківщини... і навіть не знав, що там діється в широких степах

Схилив голову на її грудь і мрії його минули туди, де в крови і боях кувалося нове життя... велике завтра України. А вона пригортала його до свого серця і ніжно, пестливо повторяла:

— Mio carissimo dolce Ucraino! Dolce mio Ucraino!

І він покрив її руки поцілунками вдячности за те, що вона розуміє його тугу, що принесла йому вістку з рідної землі... що полюбила його чужинця... святою чистою любовю і дала забуття... і щастя в далекому краю.,.

— — — — — — — — —

Кожну вільну хвилину використував Івась на навчання італійської мови

При помочи словаря Івась переклав для Джіоконди по італійськи свій вірш: „Витай Італіє!“ вона створила мельодію для цих слів і тепер коли він приходив до неї, вона сідала на його колінах і співала цю пісню своїм дзвінким соловейним голосом при його акомпаніяменті на мандоліні.

І понад тихі, безкраї італійські поля і сади линула дивна пісня, пісня душі італійської красуні і українського леґіня, пісня, якої батько був сином Верховини, а матірю дочка Італії. Пісня ця єднала ритми душ двох країн, двох народів, двох далеких собі культур. Бо святе мистецтво єднає всіх і вся. Вони були щасливі. Він навчив її і українських пісень і нераз щоб справити йому радість, вона сідала біля нього і зачинала пісню ламаючи кождий звук, кожде слово:

Верховино цвітку ти наш
Гей як у тебе так мило!

І він звичайно переривав пісню обіймами, замикав її уста цілунками пяний від щастя і роскоші.

Ось так любилися палкий і молодий Гуцул з чорнобровою Італійкою... А любов їх росла... доспівала повільно... незамітно, як росте... і достигає а під поцілунками сонця... грозно... молодого винограду...

— — — — — — — — —

Минали дні...

Серед війська повстала зловіща вістка, що в дооколичних лісах появилися поодинокі „бандити", які нападають на „Австріяків" і убивають їх. Біля Удіне найдено на полі офіцира з порубаною головою, порізаним ножами лицем, біля Пальманова найшли вояки фельдвебля з відтятою рукою, біля Кодройпо повішено двох жовнірів, які вечером закрались до італійських винниць. Це італійське населення доведене грабіжжю і насильством Австрійців до розпуки, кинулося до тайної самооборони, на шляху террору. Вісти ці кружляли чорним гайворовням між австрійськими військами і ширили острах та паніку.

Мивуло два місяці, що були для Івася і Джіоконди одним ритмом, самітним ритмом і симфонією серед безладних звуків дізгармонійного воєнного життя, серед скреготу і брязку боєвих настроїв, що царювали навкруги. Так нераз серед хору крикунів і верескливих пяниць на бенкеті, вибивається мельодійний звук, якоїсь одної людини, що заблукала на гульню між пяниць припадково.

І нагло брудна каламутна хвиля воєнної повіні вдерлася в їхню „святая святих", нагло безладний роззвучний потік заглушив пісню їхніх душ; неначе хто тиху молитву в храмі перервав вульгарним вуличним словом. Прийшов наказ від команди батальону покинути Івасеві Сельвіс — і удатись на двомісячний „kadettaspirantenkurs" до Бутріо.

— Покинути Джіоконду, урвати струну у найвищому акорді — вганяти з крісом по полях, коритися божевільним командантам — подумав Іван —

і мав враження таке, як немовля, коли хтось голосним криком збудить його передчасно із солодкого сну. Але наказ наказом і Івась покидав Джіоконду.

Плакало бідне дівча, помагаючи нести Івасеві торністру вечером аж до Рімандзакко

— — — — — — — — —

Місточко Бутріо де містилася кадетська школа, лежало 13 кільометрів від Сельвіс, тому Івась жив надією, що кожної суботи буде міг відвідати Джіоконду. І дійсно, що суботи після вправ втомлений Івась не клався спочити, тільки скидав торністру, переодягався і пішком мандрував до Сельвіс. І Джіоконда зустрічала його розкоханим усміхом, палкими цілунками приневолювала забути втому і щоденні невигоди. Зустрічався з нею і в присутности їх батька, який любив його як рідного і називав своїм зятем. До пізної ночі співала звичайно Івасеві його улюблені пісні, вчила італійської мови поправляючи зле виговорені його слова, а десь о півночі вона стелила йому білу постелю власною рукою і лишала його самого на нічліг.

І тільки одної ночі... тихо відчинилися двері... коли він лежав вже розмріяний в ліжку і в присмерках він побачив її високу невиразну постать. Зірвався з ліжка, дещо заляканий, хотів відозватися, але два мягкі, теплі рамена обвили його шию, здавили як два запашні вінці із роскішних білих лілій... Його облив жар... подих свіжого дівочого тіла... крізь її нічну сорочку він відчув круглість її грудей, що хвилювали... тремтіли від його дотику, як пара наляканих голубів...

— Citto... pianissimo dolce Ucraino! — papa e a casa!*) — шептала тихо і трівожно — як шепче невинне дівча свої гріхи сповідникові у храмі. Похітлива, засоромлена... скрилася під білим одіялом... і напів обнажена... злилася з ним в палких пристрастних обіймах, покрила його цілунками як темна ніч покриває цвіт майовим дощем. Дала йому в дарі найдорощий скарб життя, найціннішій дар дівиці...

— — — — — — — — —

*) Тихо, помалу солодкий Українче, бо батько в дома.

І не бачив їх ніхто у годину кохання, лиш бачила їх темна нічка і ясний місяць її син...

І як ці дві залюблені до безтями, пяні щастям людини — двох ріжних країн мліли у роскішній любовній екстазі, то мимоволі згадали... що там далеко над Пявою їх братя борються в цю хвилину із собою.. чигають на своє життя — як вороги... згадали... і зжахнулися... на спомин людського божевілля...

— — — — — — — — —

Коли одної суботи Івась відвідав Джіоконду, вона остерегла його, щоби він не приходив до неї вечером, тільки в день, бо на шляху біля Удіне, знову знайдено двох убитих Австріяків. Кружляють вісти, що молодіж доокопичних сіл зорґанізувала тайне товариство, яке має на меті боротьбу з окупантами. Івась успокоював її, запевняв, що він нічого не боїться, бо нічим не почував себе винуватим Не знаючи ненависти до Італійців, не міг розуміти і вірити в ненависть до себе з їх боку.

— — — — — — — — —

Був вечір. В касарні сиділо на ліжках сотки молодих однорічників на розмові. Кожна нація гуртувалася окремо. А були тут представники всіх народів Австрії.

Крикливі, дикуваті і непривіглі мадяри зібралися в свойому куточку і ґеґотами як стада гусей, клекотіли як бузьки на свойому гнізді. Їхня різка рубана мова робила враження стукоту і брязкоту соток молотів в кузні. Біля них ходили бундючно і гордо елеґантні представники польського народу, дальше неспокійні Чехи, яких мова видавалася для Івася якимсь глузуванням і кпинами з української мови. Здавалося, що це говорять українські діти, що не вивчили ще добре слів й перекручують їх на свій лад. При столиках сиділи Німці при шклянці пива і спокійно, флеґматично грали в карти. Українці зібралися на подвірю в садку і співали пісню за піснею. Тужливо і жалібно линули над полями Італії звуки цего хору...

„Крилець, крилець, соколе дай...
Полечу, злечу... в рідний край,
Де верхи гір сягають зір“.

Сонце хилилося до заходу, а звуки української пісні стелилися з вечірною імлою. . вилися ніжними волокнами між винницями і садами. І нагло десь з поза садів грянули знова вистріли, кулі бризнули повад касарнею, гукнули стріли, молоді вояки схопилися... рознісся знов гомін... брязк розбитої шиби і один Мадяр із зойком упав на підлогу... другий Поляк... підніс із криком окрівавлену руку. Счинилася метушня, всі вибігли з касарні. Стріли втихли. Вислано патроль на всі боки, перешукано всі доми, без висліду. Хто стріляв — не знати.

Тільки гнівні усміхнені обличчя італійських селян говорили все:

— Це стріляли італійські леґіні до зненавиджених Австріяків.

Минуло кілька днів.

— — — — — — — — —

До касарні повернула з поля вправ сотня однорічників. Поскидано торністри, кожний вхопив до рук їдунку і побіг до кухні за кавою. Тільки Івась завісивши на клинку кріса, переодягнувся і нишком викрався з касарні щоб ніхто не бачив. Переліз зручно попід дроти і відітхнув:

— Ну удалося втечи, так що офіцер не побачив! За дві години побачу Джіоконду — подумав і його лице залив вираз радости. Сонце було ще високо, спішитися не було чого, але Івася гнала якась сила батогами вперед і кликала без упину: „скорше, швидше!“

— Можеби я не йшов дорогою але пільною стежкою, про яку говорила мені Джіоконда? Казала йти понад річку Торенто, опісля полем, аж до каплички; запевняла мене, що туди половина дороги. Подумати — половина; значить за годину я буду в Сельвіс.

Піду стежкою, не заблуджу! — І Івась не надумуючися довго звернув з добре знаної дороги на бічну полеву стежку, якою ще ніколи не ходив. На душі йому було радісно, святошно; уява малювала ріжні можливості зустрічі з нею, вичаровувала рос-

кішні поетичні картини, чув її дзвінкий голос.. в сверкоті цикад... в співах спізнених птиць. І йому хотілося співати, кричати, вигукувати із надміру чуття, виладувати надвишку радощів якими була налита душа в щерть, як чаша похмільним вином. Посвистував весело йдучи стежкою, а навіть затягнув уривок пісні, яку співала йому вона... Джіоконда.

— Що це? казала мені, що після півгодинного ходу над річкою я повинен побачити капличку і тут же зараз звернути ліворуч. Я вже йду більше як годину, а каплиці як не було, так і нема — подумав Івась і якийсь неспокій огорнув його на хвилину. Ішов дальше, прискорюючи крок, докладаючи останніх зусиль, щоб перед нічю наспіти до Джіоконди. Але минула година, сховалося за горами сонце і тиха, лагідна ніч розкинула над полями свої чорні шовкові шати, а каплиці ані села не було видно.

— Я заблудив! — з жалем подумав Івась і серце його забилося турботно

— Можу блукати цілу ніч і не побачу її... Джіокондо... Джіокондо... божеська Джіокондо... я мушу сьогодні бачити тебе..

Він почав іти ще швидше, майже бігти і опинився серед густих кущів, незнаної околиці, згубив стежку і йшов дальше навмання... Був втомлений, обезсилений, ледви на ногах держався. Стало темно як в могилі.

— Дальше не піду! Я згубив стежку, треба спочити. Може пізніще зійде місяць, буде видніще. Найшов копицю і упав на сіно. Не міг заснути; думки линули роями і проганяли сон як шершені проганяють ніжного метелика.

— Коби скінчилася війна, я поверну до дому — поверну не сам — з нею; вона поїде за мною, все покине, вона любить мене, на край світа піде. Як радітиме моя старенька мати, що я син її повернув здоровий з війни та привіз ще і невістку прекрасну, чорнооку.

Хиба найду я в рідному краю дівчину рівну красою їй, Джіоконді?

Поріанував найкращі з них і всі галицькі красуні видалися йому чимсь пересічним, і буденним у відношенню до Джіоконди, як дикі полеві цвіти

в порівнанні до чудної троянди. І він лежав задивлений в темну далечінь, а душа його купалася в хвилях буйної уяви, пяна візіями щастя і роскоші. Він уявляв собі Джіоконду люблячою, щирою дружиною відданою йому всею душею, він бачив її матірю... ласкавою, дбайливою... ніжною.

Яке враження викличе вона своєю красою — там в рідному краю! Як очарує вона всіх! — думав він із почуттям вдоволення і гордости, що ворушилася в його души.

Роскошувався творами своєї уяви... Бачив себе гуляючого з Джіокондою по вулицях Львова, бачив тисячі заздрісних очей своїх товаришів.

Зпоза серпанків нічних сумерків закрадався рожевий ранок проганяючи темряву огненними батогами, мечами, проміннями. Умірала ніч.

І нараз десь далеко... далеко озвалися солодкі тремтячі звуки пісні як легіт вітру, як гомін гарфних струн завішених на віттях.

— Десь співають дівчата — подумав Івась наслухуючи.

А пісня линула на крилах вітру, стелилася хвилями на нивах, лагідна і сумна як відгомін Івасевої туги.

— Чарівна пісня! Це певно прочане ідуть на відпуст до Сан-Джіованні, завтра велике свято...

Гомони пісні міцніли, переливалися і будили приспані жалі за вітчиною... за зеленими горами Верховини.

І пісня ця була близька і дорога його душі... звуки її падали в душу його як запашні пелюстки вишневого цвіту у святиню... тихо, лагідно... на престол туги...

І хвилинами видалась йому ця італійська земля рідною... бо з цею землею єднала його Джіоконда... і пісня ця була йому дорога, бо її співала колись прекрасна Джіоконда. Зливалася його душа з гомонами пісні в одно... затрачувала всі сутінки свідомости реального життя, виходила за межі дійсности розпливалася в морю забуття, роскішному чарівному. Гинув час... неістнував простір... душа злинула у країну засвідомого і торкалася чистими крилами... склепіння небес і нага, очищена від життєвого бруду била поклони перед обличчям... краси.

— О Італіє! Божеська Італіє, як люблю я тебе за красу твоєї природи, чари пісень! Як жалко мені, що брудна салдатська нога Німця топче твої святі землі! О Італійці, як дорогі ви мені! — кликав Івась в якомусь захваті, заслуханий в гомони жіночого хору.

І тут з противного боку загрюкотіли колеса возів, заіржав кінь, почулися голоси розмови.

— Хтось їде! значиться тут десь не далеко дорога, а я і не знав. Вже зоріє, ранок встає і я піду за тим возом, розпитаю дорогу до Сельвіс.

Але пригадав собі, що він сам один серед поля, пригадав собі про убійства Австрійців і серце його забилося трівожно:

— Ні, я не покажуся їм на очі! Хай їдуть з Богом. А я підожду аж буде зовсім день і піду дальше. Лежав спокійно за копицею. Гуркіт коліс наближався, за те гомін пісні притихав.

— Видно, що прочане не будуть йти цим шляхом але йдуть куди инде, бічними дорогами. — І він заслухався в уміраючі звуки... що жили ще там десь далеко, далеко.

Віз докотився близько і коні спинилися. З воза встало двох Італійців; один з них показував рукою копицю сіна.

— Певно за сіном приїхали. Один з них прекрасний тип! Правдивий Рінальдіні! Що за чудовий нарід ці Італійці!

— Італієць наблизився до недалекої копиці, а другий підходив з вилами до цеї, під якою лежав Івась.

Івасеві зробилося ніяково, і він збентежений встав, усміхаючися добродушно до Італійця... бажаючи щось сказати.

Італієць запримітив його, спинився на межі і переглянувся допитливо з другим. Другий підійшов блище і тихо прошептав захриплим, злобним голосом:

— Uno Austriacco?

— Якась горяч облила Івася, він в мить пригадав собі убитих Австрійців, хотів озватися... але жах замкнув йому уста, здавив горло він задрожав на цілому тілі і в цій хвилині він побачив нагло

дуло револьвера звернене до його грудей... задеревів, скамянів... і дико, благаючо зойкнув:

— Sono amico del Italia! Amico!

Чув ще тільки голосний крик: „Eviva l Italia! Bestia Austriacco! — чув короткий гук... гострий удар в грудь і — більше нічого не бачив, не чув — і не буде ніколи бачити — ні чути — на віки... на віки...

— — — — — — — — — —

І довго, до пізної ночі ждала прекрасна Джіоконда на Івася і не діждалася.

-- Не прийде сьогодні! — сказала собі з журбою — прийде завтра! — і стало їй чомусь сумно, дуже сумно... якийсь таємний неспокій, незнана трівога огорнула її душу.

Взяла до рук мандоліну, сіла в тіни фіґового дерева, під яким сподівалася його зустрічати і жалібно, тужливо заспівала:

„Верховино цвітку ти наш
Гей як у тебе так мило...

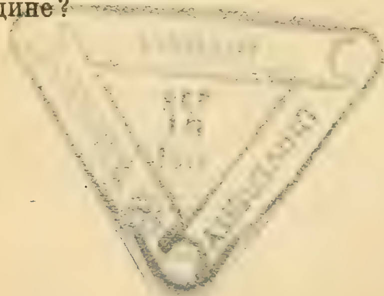
Замовкла... І знов понурі хмари смутку нависли над нею, як сірі туманні мряки над верхівями далеких Альп.

— Нема... його... нема... не прийде....

— — — — — — — — — —

І може в цій хвилині там у стіп Чорногори в ялиновій хатині сиділа старенька Гуцулка - мати і думала думоньку свою:

— Ой нема Івасика мойого нема! Де ти дитя моє єдине?

ЗМІСТ:

